د لوړو زده کړو وزارت

کابل پوهنتون

د ښوونې او روزنې پوهنځی

د اروا پوهنې ښوونځي

لیکوال: پوهاند گل رحمن حکیم

د کور د بیا رغونې اداره (کور)

Khatiz Organization for Rehabilitation (KOR)

د ختیځ د بیا رغونې اداره (کور) د خپرونو څانګه، خپرنۍ لړۍ -۱۷

د لوړو زده کړو وزارت

د کابل پوهنتون

د ښوونې او روزنې پوهنځی

د اروا پوهنې ښوونځي

لیکونکی: پوهاند ګل رحمن حکیم

د ښوونې او روزنې د پوهنځي استاد

۱۳۷۸ هجري لمریز د کب میاشت/ ۱٤۲۰ هـجري سپوږمیز

PROPERTY OF ARIC Established 1989

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

د کتاب پېژندنه

د کتاب نوم : د ارواپوهنې ښوونځي

ليکوال : پوهاند ګل رحمن حکيم

ليکګر :صديق الله بدر

خپرونکی : د کور د خپرونو څانګه

مهتمم : ډاکتر محمد فريد بزګر

شمېر : ۵۰۰ ټوکه

د چاپ نېټه : ۱۳۷۸ هجري لمريز - کب / ۱۴۲۰ هجري سپوږميز

سریزه :

دا کتاب چې د « اروا پوهنې بنسټونه » تر عنوان لاندې لیکل شوی دی، زما د زیار او هاند نتیجه ده چې وروسته د کلونو تدریس تالیف او د اروا پوهنې د بیلابیلو منابعو له مطالعې څخه، د محترمو پوهانو او مینه والو حضور ته وړاندې کیږي .

دا اثر د لومړي ځل لپاره په ۱۳۷۰ لمریز کال کې، د ښوونې او روزنې دارالمعلمین د اروا پوهنې د دریمو ټولګیو لپاره ولیکل شو .

دا دی هغه اثر د ځینو اصطلاحاتو او کمي او کیفي بدلون سره بیره د یوې مبسوطې سریزې په زیاتولو سره، په اوسني شکل واوښت. هیله ده چې په راتلونکي چاپ کې د نورو اصطلاحاتو، نویو طرحو او نظریاتو زیاتولو سره توفیق زما په نصیب شي .

په حقیقت کې د « اروا پوهنې بنسټونه » او پدیدې په هر وخت کې د بشري ټولنې او په خاصه توګه د څیړونکو او روزونکو د پام وړ وي، له ډیرې لرغونې زمانې څخه فیلسوفانو او ټولنپوهانو اروا پوهنه د ټولنې د فرهنګي ودې او پرمختګ لپاره یو بنسټیز عامل ګڼله او په دې ګروهه وو چې د ځان او په عامه توګه پرته د انسان له پیژندنې، نشو کولای د هیواد او ټولنې د پرمختګ او لوړتیا انتظار ولرو. د دې منظور د سرته رسولو لپاره د نړۍ نامتو پوهانو

د «ارواپوهنې د ښوونځيو» د موضوع ټاکنې او څېړلو د طريقو لپاره ځانګړي وړاندېزونه کړي دي. ځينو په ذهني ډسپلين، د طبيعت په سپړلو او ځينو به په ذهني تصوراتو ټاکيد کاوه.

په شلمه پېړۍ کې ارواپوهان په دوو ډلو وېشل کېږي، ځينې د تجربي ارواپوهنې او ځينې د عقلي او منطقي ارواپوهنې پلويان ګڼي. دا پېړۍ بايد د ارواپي (رواني)، ښوونځيو د پراختيا او پرمختګ دوره وشمېرل شي ځکه چې د ډېرو ښوونځيو د نولسمې پېړۍ د دوهمې نيمايي څخه بيا تر 1912 پورې په ډېرې چټکتيا سره، وده او پراختيا وموند، خپلې څېړنې يې په علمي بنسټ پيل او د زده کړې پروګرامونو ته يې لاره خلاصه کړه.

ليکونکي زيار ايستلی چې د هر ښوونځي موضوع او د څېړنې او مطالعې طريقه په لنډه توګه توضيح او بيان کړي.

د دې کتاب سريزه فلسفي ارواپوهنه، د علمي ارواپوهنې د پيل او پوهيدو لپاره په نسبتاً لنډ ډول شرح کوي. بيا لومړی څپرکی د ارواپوهنې تاريخي سير بيانوي، دوهم څپرکی د تداعي ښوونځي په هکله چې ډېر لرغونی انګليسي ښوونځی دی او ځينې مطالب يې لا تر اوسه د تدريس وړ دي په زړه پورې تطبيقي مواد راټول کړي دي. دريم څپرکی د شعور په هکله د «جوړښت ښوونځي» تر عنوان لاندې د ذهني اجزاوو ټکي اجزاوو توکي عناصر، په هکله معلومات وړاندې کوي.

څلورم څپرکی د عمل د اصالت ښوونځی دی ، د ا ښوونځی د -
شعور یا ذهن په کارول او اړیکي یې د چاپیریال سره څیړي .
پنځم څپرکی د سلوکي ښوونځی موضوع ده چې په ځانګړي ډول
حرکت او د فعالیت کنټرول او اټکل دی . په علمي طریقه تر څیړنې
لاندې نیسي . شپږم څپرکی د رواکاوی تر عنوان لاندې شعور
په دوه ډوله یا برخو ویشي او د ظاهري سلوک اصلي عوامل
د شعور په تیاره برخه کې لټوي . اووم څپرکی د اروا پوهنې
دریم بُعد یا دریم قوت « د بشري اروا پوهنې » تر سرلیک لاندې
د انسان د سلوک او فعالیت په هکله ، د تجربتي او عقلي اروا پوهنې
د اصولو او قوانینو په کارولو سره معلومات وړاندې کوي .

د دې نو لوستونکو د اسانتیا په خاطر زیار ایستل شوی
چې د اروا پوهنې د اصطلاحاتو معادلې کلمې په انګلیسي ، د
مخونو او د کتاب په پای کې د یوې مجموعې په توګه په الفبایي
ترتیب ولیکل شي .

په پای کې له محترم اسمعیل یون او صدیق الله بدر چې د کتاب
په ترتیب کې او همدارنګه له ښاغلي فرید بزګر نه چې په چاپ
او خپرولو کې یې خاصه پاملرنه کړې ، د زړه له کومې مننه
کوم .

په درنښت

ګل الرحمن حکیم

د اروا پوهنې ښوونځي

د پوهنيزو آثارو خپرول د يوې ژبې او ملت د ودې او پرمختګ لپاره ډېر مهم دي. هغه وخت چې پر کابل پوهنتون د جګړې ناتار نه و خور شوی، نو ګڼ شمېر درسي او مرستندوی درسي کتابونه، مجلې او نور پوهنيز کتابونه يې خپرول. دغو آثارو پر خپل وخت د پوهنتون د محصلينو درسي ستونزې خړوبولې او د استادانو د پوهنيزو تجربو او معلوماتو په زياتون کې يې کارنده رول درلود. د جګړې له کبله د کتابونو او پوهنيزو اثارو خپرول په ټپه ودرېدل. د پوهاند صاحب ګل رحمن حکيم دا علمي اثر هم لږ تر لږه د اتو کلونو په بهير کې د چاپ جوګه نه شو.

دا اثر چې د اروا پوهنې بېلابېل ښوونځي راپېژني او پر يو شمېر نورو، اروايي مسايلو بحث کوي، د کابل پوهنتون د ښوونې او روزنې پوهنځي کې د يو درسي کتاب په بڼه تدريسيده، چاپ يې د نوموړي پوهنځي محصلينو ته خورا مهم و. د دغې اړتيا له کبله ما له پوهاند صاحب ګل رحمن حکيم سره د دغه اثر د چاپ په باب خبرې وکړې. استاد د دې کتاب يوه لاسکښلې نسخه ما ته راکړه. ما د هېواد ځوان ليکوال او شاعر ښاغلي صديق الله بدر ته د خطاطۍ لپاره ورکړه. بدر صاحب په ډېره مينه په وړيا ډول دا کتاب خطاطي کړ.

د چاپ لپاره مې د هېواد له ډېر تکړه ليکوال او روغتيا پال ښاغلي ډاکټر محمد فريد بزګر شخه چې د علمي کتابونو له خپرلو سره ډېره زياته مينه لري او تر اوسه يې پخپله هم ګڼ شمېر طبي، ادبي او نور پوهنيز کتابونه چاپ کړي دي، هيله وکړه، ښاغلي ډاکټر فريد بزګر زموږ هيله پوره کړه او دا پوهنيز کتاب يې پخپل لګښت چاپ کړ.

زه د کابل پوهنتون د ښوونې او روزنې پوهنځي محصلينو او پوهاند صاحب ګل رحمن حکيم ته د دغه کتاب د چاپ له امله مبارکي وايم او له ښاغلي صديق الله بدر او ګران ډاکټر فريد بزګر څخه ډېره مننه کوم چې دا کتاب يې د چاپ جوګه کړ.

په مينه او درناوي

د پوهنيزو او ادبي کتابونو د خپراوي او د هېواد د فرهنګي بډاينې لېوال

پوهنيار محمد اسمعيل يون

۱۳۷۸/ لړم/ ۱۸

بسم الله الرحمن الرحيم

د خپرونکي سریزه

په خپله ژبه د پوهنیزو موادو (کتابونو، مجلو، ورځپاڼو، رسالو، خبرتو، اخبارونو، قاموسونو، اطلسونو، او نورو) نه موجودیت د دې سبب شوی چې افغانان نورو ژبو ته مخه کړي، که د دوی مجبوریت او اړتیا په خپله ژبه رفع شي، هیڅوک به بلې ژبې ته ترجیح ور نه کړي.
پوهه او د پوهې زده کړه دوامداره اړتیا ده، هیڅوک نه شي ویلی چې ګوندی ما فلانی کتاب او یا کتابونه ولوستل او اوس زه په هر څه پوهیږم. په دې مانا چې په یو کتاب یا یو څو کتابونو کې ټوله نړۍ پوهه نه شي راټولیدی. حتی د یوې ځانګړې ځانګې یوه کوچنۍ برخه په یو یا څو محدودو کتابونو کې نه شي راټولیدی. د بېلګې په ډول، همدا اروا پوهنه به په نظر کې ونیسو، او یا همدا ستاسې په لاس کې کتاب به په نظر کې ونیسو، دا یوازې د اروا پوهنې د ښوونځیو په هکله غږیږي، خو د اروا پوهنې نورې برخې لکه د ویرې اروا پوهنه، د خوب اروا پوهنه، د هوښیارتیا اروا پوهنه، د ماشوم اروا پوهنه، جنسي اروا پوهنه، د ښځو اروا پوهنه، د بلوغ د وخت اروا پوهنه، د جګړه ځپلو وګړو اروا پوهنه، د وجود ژبه، د رنګونو اروا پوهنه، د مجرمینو اروا پوهنه، مصنوعي خوب او داسې په سلګونو نورې ځانګې یې په یو کتاب کې راټولول ناشونی کار دی. نو افغانانو ته هم په مختلفو ساحو کې په مختلفو سویو د پوهنیزو موادو اړتیا ده.
له بده مرغه په دې اوږده تپل شوې جګړه کې چې زموږ د کور کوډلې له سولو پرته یې زموږ ټوله شتمني له خاورو سره خاورې کړه زموږ ټول د زده کړې کره سیستم هم ګډوډ شو. اوس باید ټول افغانان لاسونه سره راونغاړي او د خپل هېواد د بیا رغولو ته ملا وتړي، او په ځانګړي ډول د هېواد د ملا تیر او که ووایم بنسټیز عنصر یعنې پوهې ته ځانګړې پاملرنه وکړي. دا کار په یوازې ځان نه کیږي، لکه چې مخکې مې وویل افغانان باید سره لاسونه ورکړي او هر څوک د خپل وس په اندازه په خپل مربوط کار کې ونډه واخلي، چې دا کتاب د دغه عمل ښه بیلګه ده. قدرمن پوهاند صاحب د کتاب د لیکلو درونډ بار په غاړه واخیست، ښاغلي صدیق الله بدر په خپلو هنرزیرونکو ګوتو خطاطي کړ، د پوهنیزو او ادبي کتابونو د خپراوي او د هېواد د فرهنګي بډاینې لیوال ښاغلي محمد اسمعیل یون په وسیله کتاب ما ته راورسید، او موږ هم د خپلو ډیرو محدودو امکاناتو څخه په استفادې کتاب چاپ کړ، یانې هر یوه خپلې وسې کار وکړ، او دا کتاب یې د چاپ جوګه کړ.

نشر

قصه نوره نه اوږدوم، د کابل پوهنتون د ښوونې او روزنې خوږو محصلینو او دروند او قدرمن پوهاند صاحب گل رحمن حکیم تـه د دې پـه زړه پـورې کتـاب مبـارکي وایم، او پـه ټولـه افغاني مینه یې د افغانستان د زده کړې او پوهې لوی کانون د کابل پوهنتون ته، چې ډیرې سختې شپې ورځې په تیرې شوي دي، ډالۍ کوم.

په دې هیله چې د دې کتاب هر لوستونکی دومره ستر شي، چې نور افغانان په ویاړ ووایـې، چې فلانی افغان دی، د سترگو تور محصله ستاسې د پوهنځي په څنـگ کـې د افغـان سـید جمال الدین مقبره ده، هغه یوازې د افغانانو ویاړ نه بلکې د سیمې ویاړ دی. زه غواړم چـې د دې کتاب هر لوستونکی د سیمې ویاړ شي.

په خورا درنښت

ډاکټر محمد فرید بزگر

د ختیځ د بیا رغونې (کور) مشر

نیولیک

لومړی څپرکی .... (۱)

فلسفي اروا پوهنه .... (۱)

سقراط .... (۴)

افلاطون .... (۵)

ارسطو ..... (۷)

اپیکور .... (۱۳)

زینون .... (۱۳)

دوهم څپرکی ...... (۱۶)

د علمي اروا پوهنې تاریخي سیر .... (۱۶)

لومړۍ مرحله .... (۱۶)

دوهمه مرحله .... (۱۷)

درېیمه مرحله ...... (۱۷)

د علمي طریقې نیمگړتیا (۱۹)

د نوي سیستم یا فکر پیدا ښت (۲۰)

د اروا پوهنې د ښوونځیو فهرست (۲۲)

دکارت .... (۲۴)

هابس .... (۲۴)

د نولسمې پېړۍ اروا پوهنه (۲۶)
دریم څپرکی .... (۳۲)
د تداعي د اصالت لرغوني سنووڼکي (۳۳)
د اصالت تداعي مخکښان (۳۷)
د اصالت تداعي متأخر سنووڼکي (۳۹)
هربارت (۳۹)
د هربارت د پيدايښت له نظريې څخه ګټه (۴۲)
د زده کړې مرحلې د هربارت له نظره (۴۳)
د ابينګهوس د تداعي نظريه (۴۵)
د اصالت تداعي نني سنووڼکي (۵۰)
تارنډايک (۵۱)
د پاولوف شرطي .... (۵۴)
څلورم څپرکی : د شعور جوړونکي سنووڼکي (۵۸)
د اروا پوهنې جوړښتي سنووڼکي (۵۸)
د تيچنر د عقايدو اصول (۶۳)
د عمل د اصالت سنووڼکي (۶۸)
د جيمز انګل څېړنه (۶۹)
د ژوند د بقا اصل (۷۲)
د جان ديوي د څېړنو طريقه (۷۴)
ادراک د جان لاک له نظره (۸۱)

د ویلیام جیمز آر وا پوهنه «۸۲»

پنځم څپرکی «۸۶»

د سلوک د اصالت سنبوونځی «۸۶»

د واټسن سلوکي نظریه «۸۶»

د سلوک علم د سکینر له نظره «۹۵»

د طبیعت او انسان اړیکې «۹۶»

د جبر او سلوک رابطه .... «۹۹»

شپږم څپرکی «۱۰۵»

د ګشتالت سنبوونځی «۱۰۵»

د ګشتالت څرنګوالی او اهمیت «۱۰۵»

د شکل او ځمکې نقش .... «۱۰۹»

د ګشتالت د سنبوونځي قوانین «۱۱۱»

د جامعیت یا تعادل قانون «۱۱۱»

د مجاورت قانون «۱۱۳»

د مشابهت قانون «۱۱۳»

د پیوستون قانون «۱۱۳»

د نیک پیوستون قانون «۱۱٤»

زده کړه د ګشتالت له نظره «۱۱٤»

د ادراک اهمیت په ګشتالت کې «۱۱۵»

د بصیرت نقش «۱۱٦»

د سلوک او زده کړې اړیکې (۱۱۶)

د ژوند فضا (۱۱۹)

رواني چاپېریال (۱۲۱)

اووم څپرکی (۱۲۴)

د روانکاوۍ ښوونځی (۱۲۳)

اتم څپرکی (۱۲۷)

د اروا پوهنې درېیم قوت (۱۲۷)

هیومانیزم (۱۲۷)

بشري اروا پوهنه (۱۲۸)

اصطلاحګانې (۰)

اخځونه (۱۳۲)

لومړی څپرکی

سریزه :

فلسفي او پوهنه

لرغونو یونانیانو په خاصه توګه له سقراطه څخه د مخه فیلسوفانو علم د کائیناتو په پېژندلو پیل کړ . د دې زیار ایسته چې د نړۍ راز درک او لومړۍ جوړوونکې ماده یې پیدا کړي یا په بل عبارت له سقراط نه د مخه فیلسوفانو غوښتل پوه شي چې او وویني چې نړۍ له څه شي څخه جوړه شویده .

هر یو فیلسوف د یوه آر (اصل) پر اساس یو له دغو موادو څخه لکه اوبه ، هوا ، اور او خاوره د کائیناتو د کوچنۍ زرې او لومړي واحد په توګه وپېژانده او لومړی عنصري سیستم یې را مینځته کړ دې فیلسوفانو به دا انګېرله چې د خارجي جهان ظاهري بڼه او صورت ترکیبي جنبه لري او ډېر پېچلی معلومېږي ، خو که تحلیل او تجزیه شي نو ساده او آسانېږي . دې پوهانو به دا ادعا هم کوله چې موږ خارجي جهان هغه وخت پېژندلی شو چې ترکیبي واحدونه یې وڅېړو . د همدې ګروهې (عقیدې) پر اساس فزیکي څېړنې پېړۍ پېړۍ داتم په حریم کې پاتې شي ، بیولوژي

د هر ژوندي موجود (ارګانیزم)، جوړونکی واحد ته سلول یا ژوونکه (حجره)، وویله او د اروا پوهنې د فیلسوفانو له اصولو سره ساده تصور، احساس او د بنیادم سلوک، د ذهن د جوړونکي واحدونه، اصلي ار رموضوع، نه ده، بلکې هغه شریکه طریقه ده چې په ټولو کې باید یو ډول وي. دوی په دې باور وو چې کله موږ پوه شو چې پنځ (طبیعت)، له ساده اړیکو څخه جوړ شوی دی، نو کولای شو چې د ترکیبو (اجزاوو)، د ترکیبولو طریقه یې هم پیدا کړو او که اجزاوې ولرو نو کولای شو چې ټول (کل)، هم د اجزاوو له ترکیب څخه جوړ کړو.

بله پوښتنه چې د فیلسوفانو ذهن او پاملرنه ځان ته راګرځوله دا وه چې څنګه کولای شو په حال او احوال وپوهېږو او پېژندګلوي پیدا کړو، دې پوښتنې په لومړي سر کې روحي او رواني بڼه نه درلوده او مطلب یې دا نه وو چې څنګه زده کړه کوو، بلکې د پوهې صحت او اعتبار متوجه وه. خو هغه دي فلسفي بحث ورو ورو د اروا پوهنې د بحثونو لپاره لار پرانستله او دا پوښتنه را منځته شوه چې څنګه زده کړه او پېژندګلوي ترسره کیږي، همدا ډول بحثونه د دې سبب شول چې په لومړني یونان کې سوفسطایان را پیدا شي. نو ویلای شو چې سوفسطایان د معرفت د بحث مخکښان لارویان دي. دې ډلې فیلسوفانو نوي اندونه او نظریات را منځته کړل. په لنډ ډول

باید ووایو چې همدوی د فلسفي بحث او علمي اړیکو ته چې د کائیناتو او بشري ټولنې په هکله و، بدلون ورکړ او د انسان په باب یې راو-ګرځاوه چې عامه توګه دا یوه اروايي یا رواني څېړنه توجیه او تعریفولای شو. دې پوهانو، فلسفه د وسیلې په توګه وشمېرله او په دې باور شول چې نور باید د ژوند او هغې پایلې په هکله چې د حیات په فلسفه کې نغښتې ده و غږېږو. نو ځکه خطابې تدریس د یوې وسیلې او د ژوند د تجربې په توګه پیل شو. د همدې فلسفې پر بنا د دې فیلسوفانو له منځه د خطابې ډېر تکړه مربیان راپورته شول او د عقل او ذکاوت په نقادي او د علم او پوهې په صحت او روغوالي یې پیل وکړ. خو له دې فیلسوفانو څخه ځینو د ګټې لاره غوره کړه، زښت او ځیني یې، نرم او ښایسته او بد او ناروالي، نیک او ناروا ښکاره او وېرېښتول، د هغې ورځې له غوښتنې سره سم، سوفسطاییانو فصاحت او بلاغت د خطابې سره یو ځای کړل. نو خطابه د ژوند غټه وسیله او د هغه وخت ډېر عالي هنر وګرځید. دوی به ویل چې موږ رښتني علم ته نه رسېږو نو باید د ژوند په علم او همداسې په ټولنه کې د کامیابۍ او بریالیتوب په لار پوه او بریالي شو او دا بریالیتوب د خطابې په فن کې نغښتی دی. دا نظریه لا اوس هم د ځینو نننیو اروا پوهانو له ګروهې سره ورته والی لري.

دې نظریې سره سم د مسایلو عوارضو او تظاهر ته پاملرنه

راګرځي ، د وضعې او جریاناتو پېژندنه د ژوند د ګټو په خاطر مطالعه او څېړل کیږي .

سقراط : په دغه زمانه کې وچې سقراط (۴۷۰ - ۳۹۹ ق م) که څه هم له سوفسطایانو سره مخالف او د هغوی خطاوې او تېروتنې به یې څرګندولې خو په یوه موضوع کې یې له هغو سره شریکه او مشترکه وجه درلوده ، هغه دا وه چې انسان خپل ځان و نه پېژني د کائیناتو په هکله باید بحث او مناقشه و نه کړي دې ځای کې د سقراط موخه دا نه وه چې موږ د نړۍ په احوال او علم نه شو پوهېدی . مطلب یې دا دی چې خلک باید پر هغه شي چې د ریښتیا او حقیقت پیدا کول او کشف په ځان پېژندنه او د ښو او خیر پالل انسان ته ډېره مقدمه او وسیله برابروي چې د نړۍ حالات او وضع تحلیل کړي . بل دا چې انسان باید خپلو ممنوع سره ژوند وکړي . نو ځان پېژندنه په څېړونو کې یو طبیعي امر او پدیده ده .

سقراط دا دعوه هم کوله چې انسان داسې پوهې ته اړتیا لري څکه چې همدا پوهه انسان ته ځواکمنوي چې خپله دنده وپېژني او پرهیزګاري وکړي . د سقراط په ګروهه پرهیزګاري د پوهې معلول دی ، ټولې ناخوالې او بدبختۍ د ناپوهۍ او جهل نتیجه او ثمره ده . سقراط عقیده درلوده چې پوهه د انسان په فطرت کې بالقوه وجود لري او د پېژندګلوۍ هسته په بدن کې موجوده ده ، باید وده ورکړل شي .

سقراط به ویل چې انسان یو اخلاقي موجود دی، همدې وینا هغه یې ممتاز او مشخص شخصیت گرځولی و.

سقراط به ویل چې د انسان په تحلیل کې باید هغو اړیکو ته چې د همنوعانو او د دولت سره یې لري پاملرنه وشي. دا نظریه په یوه لحاظ د اوسنیو سلوک پیژندونکو له نظر سره یو شان ده ځکه چې د سلوک د پېژندنې طرفداران یې گروهه دي چې باید د انسان د آخذې د دستگاه ارتباط له محیط سره وڅیړل شي ولې باید پام ولرو چې د سلوکي پېژندنې پیروان د فرد یا شخص فزیکي چاپېریال ته ډېره پاملرنه کوي، خو سقراط تر هرڅه د مخه د انسان ټولنیز چاپېریال ته ډېر علاقمند و.

په دې ورو ستیو کلونو کې د اروا پوهنې علم هم دا طریقه ومانده کړې چې ټولنیزه اړیکه مهم گڼي او اخلاقي مسئلو ته پاملرنه کوي، له همدې کبله ټولنیزه ارواپېژندنه را منځته شوه او لري نه ده چې د ارواپېژندنې په شور و برخو څېړل سېرېږي وغور ځوي.

افلاطون:

پوهان پوهېږي چې د سقراط ډېر منلی او لوی شاگرد افلاطون (428-347) دی. که فلسفه په مشايي او اشراق وویشل شي نو افلاطون د دوهمې ډلې په سرکې راځي او مقام

یې لوړ دی ، دی لومړنی شخص دی چې د ذهن او ماده ، د بدن او نفس ترمنځ یې توپیر وکړ او ثنویت یې رامنځته کړ. په بل عبارت د انسان وجود ته یې د ثنویت په سترګه وکتل . دا نظریه د تاریخ په اوږدو کې د فیلسوفانو د پاملرنې وړ وګرځیده او لا ویلی شو چې د فلسفې اساسي بحث پدې محور څرخیږي .

افلاطون عقیده درلوده چې د معقولاتو نړۍ ډیره عالي نړۍ ده ، چې فرد کولای شي ځان پرې مشغول کړي او ډیر لوړ بشري امکانات له نظره تیر کړي . افلاطون باور لري چې دا د معقو-لاتو په سیر او د بهرنۍ نړۍ په مشاهده کې ، تصوراتو او اشیاو ته پام وګرځاوه او د دوی ترمنځ یې توپیر پیدا کړ . دی ادعا کوي چې تصورات په عقل او شیان په حواسو درک او پیژندل کیږي . دی وایي چې معقولې چارې معتبرې دي او محسوس هغه دومره اعتبار نه لري دا اشاره هم کوي چې معقول امور کمال ته نژدې دي . او د کمال داسې حالت بنیي چې په هیڅ ډول په محسوساتو د درک وړ نه دي . د مثال په ډول د ښایست تصور یې زیانه دی او همیشه وي خو ښایسته - شیان په بل ارتباط ښایست لري ، د تغییر کړي ، ناقص دی او تلپاتې حالت نه لري . نو ځکه د افلاطون په نظر کامل ، ثابت مطلق او معتبر امورات ، عقلي امور دي او متغیر ، متحرک ، ناقص امور چې محسوسات دي اعتبار نه لري .

په بله وینا واقعي نړۍ ، معقول عالم دی او محسوس عالم هغه عالم صورت دی . ماده او شیان د تصوراتو محل دی .

افلاطون خپله له طبیعت دانسان څخه پیل او هغه یې دخپلې اړوا پوهنې د بحث مقدمه او سریزه وګرځوله . افلاطون وویل د انسان د طبعي اصیل استعدادونه درجه بندي کیدی شي . د انسان تر ټولو اصیل استعداد او داخلي نیرو عقل دی چې ځای یې سر دی . دوهم استعداد یې ، جرئت او زړورتیا ده چې ځای یې په زړه کې دی او دانسان بل استعداد شهوت دی چې په نس کې ځای لري . افلاطون دا درې قوې د نفس اجزا ګڼي ، نوځکه د هغه عقاید د ذهني استعدادونو د مکتب له طرفدارانو سره ورته والی لري . همدا سې افلاطون فردي توپیرونه او دافرادو د استعدادونو ترمنځ توپیر ، تشخیص کړې او د جمهوریت په کتاب یعنې په مدینهٔ فاضله کې یې یادونه وکړه چې افراد باید خپلو استعدادونو سره سم کارونو ته منصوب او وګمارل شي . نو د دې اصل سره سم هغه خلک چې په عقلي لحاظ لمنوړ څخه لوړ دی ، نو باید د حکومت په چله او هغه خلک چې له نورو څخه زړور او ډیر جرئت لري د جنګیانو په ډله کې داخل شي او هغه خلک چې په ژوندکې یې له خوراک او خوب څخه په بل څه نه پوهیږي بنا یې د کسبیانو ـ بزګرانو ، کارګرانو او مریانو ډله جوړه کړې . د افلاطون د اروا پیژندنې یا اروا پوهنې دا اړخ په نوې اروا پیژندنې اغیزنه لري او

او علمي اعتبار يې لږ دی.

مخکې مو اشاره وکړه چې که فلسفه په مشايي او **اشراقي** برخو وويشو نو افلاطون د اشراقي فلسفې د سر کړه ده. نو اوس بايد يادونه وکړو چې د هغه شاگرد يعنې **ارسطو** (384-322 ق م) له يوه اړخ څخه د هغه رقيب او د هغه په مقابل کې ځای لري.

ارسطو د مشايي فلسفې مشر او هغه څوک دی چې د نړۍ د خلکو د عقايدو او افکارو محور يې په کلونو کلونو څرخولی دی.

دې يوه او عالم د خپل استاد نظر چې معقولات د بل عالم يا جهان څخه دی، نه قبلوي او دا ادعا کوي چې ذهني يا عقلي امور هم د طبيعت په نظام کې د بل هر عادي امر پيدا کيدو په شان دی.

که ذهن او ماده يو د بل سره توپير هم ولري نو هغسې توپير نه دی چې افلاطون يې وايي. د ارسطو په نظر نړۍ بايد د مادې او صورت په لحاظ توجيه شي. ارسطو په بل لحاظ هم د استاد له نظر سره اختلاف پيدا کړ. ده د خپل استاد په خلاف چې حقيقت يې په کلياتو او معقول عالم کې لټاوه د خپل عمر ډير وخت د عالم مثل په څېړ گانه او دا يې ويل چې بايد حسي، واقعي او طبيعي چارو ته پام ورنه وشي نو ځکه د افلاطون نظر يې قبول نه کړ او لا د هغه په رد ولو او ابطال کې يې زيار وکيښ او په دې باور شو چې مادې او صورت ترمنځ دومره واټن نه شته او نه شو کولای هغه دواړه يو له بل څخه بيل او جلا کړو ځکه چې يو

له بل سره تړلي او دا دي يادونه يې هم وکړه چې صورت په مادي اجسامو کې څرګندېږي او ځانګړی جوهر نه دی . ماده په بالقوه توګه صورت دی . د صورت جلوه په ماده کې يا په بله وينا د مادې او صورت اتحاد عبارت له حقيقي شي څخه دی . د مرمرو ډبره بالقوه مجسمه ده ، او مجسمه صورت دی چې د مرمر په ډبره کې څرګندېږي .

هغه تفسير او توجيه چې ارسطو يې د عليت د قانون په برخه کې لري د هغه له ګروهې سره چې د مادې او صورت په برخه کې يې لري اړخ لګوي او نښتې اړيکه لري .

ارسطو په دې ګروهه و چې صورت له مادې څخه جلا وجود نه لري خو يوه استثنا يې په دې برخه کې ځای شمېرله . هغه داوه چې ، کامل وجود ، غايي صورت او يا علت العلل ، مافوق د مادې له هستۍ څخه دی . نو ځکه بايد صورت محض وي او ځکه چې ټول مادي چارې د خپل صورت د تشخيص لپاره، په حرکت کې دي نو دا غايي صورت د ټولو مطلب او د ټولو امورو معبد دی او داسې هدف دی چې ټوله نړۍ يا جهان د هغه لوري ته په حرکت او تلاښ کې دی . د دې اصل په بنياد ټول طبيعي چارې حيواني نفس او د انسان طبيعت د دې غايي د مقصد لوري ته په هڅو او ځېړنو لګيا دي .

د ارسطو د اروا پېژندنې يو له اصولو څخه چې د دې عمر

له اروا پوهنې سره اړخ لګوي دا دی چې د مادې او صورت نسجونه سره اوبدلي او يو له بل سره اړيکې لري . ارسطو د دې مطلب په ايضاح کې وايي که بدن له سترګې سره تشبه کړو نو نفس يا روح يا اروا د ليدو سره شباهت لري .

په دې وينا د بدن او اروا نسبت لکه د سترګې او ليدو نسبت داسي دی . د بدن شته والی د نفس په خاطر دی، خو د نفس هستي د بدن سره تړلې ده او يوازې د بدن په وسيله کولای شو خپل تظاهرات څرګند کړو . اوس نو د نفس فعل او انفعال د جسماني فعاليت سره يو دی . هماغسې چې ليدل بې د سترګو له موجود څخه امکان نه لري ، د نفساني چارو فعاليت هم بې له بدن له شته والي څخه ممکن نه وي . د دې بحث څخه دا پايله راوځي چې ارسطو په دې ګروهه دی چې رواني فعل او انفعالات ، جسماني جنبه لري او د بدن د دستګاه پورې تړلی دی .

د نفس په هکله ارسطو په دې باور دی چې بايد د فنا نامنونکي او منونکي چارو تر منځ توپير وکړو ، دی وايي چې جسمي فعل او انفعال د بدن په نيستي سره له منځه ځي يعني وجود يې د بدن د غړو په ژوندي پاتې کېدو پورې تړاو لري .

خو د انسان په بدن کې فعاله ذکاوت او هوښياري هم شته چې فعل او انفعالات يې په بدن پورې اړه نه لري .

د انسان د هستۍ دا برخه تلپاتې او فنا نه منونکې ده، دارسطو د فلسفې همدا برخه د مسيحي او وسطايي پيړيو د حکمانو د منځ ته وګرځېده او په کلو يې د هغو علمي بحثو نه اداره کول.

سربېره پر پورتنيو نظريو، ارسطو د ارواپوهنې په هکله خاصه نظريه لري او د دې علم لپاره يې ځانګړې خدمت سرته رسولی، دا هغه موقع ده چې د حافظې په هکله بحث کوي، د تداعي معاني مساله راخيږي، اصول او قوانين يې منځ ته راوړي.

ځينې پوهان او د دې عصر ارواپېژندونکي دا تصور کوي چې "ديويد هيوم" (انګليسي فيلسوف) لومړی شخص و چې د تداعي معاني اصول يې رامنځ ته کړل، خو داسې نه ده، لومړني شوونکي او د لرغونو فيلسوفانو د سر سړی دې اصولو ته پام نه وکړ.

ارسطو د تداعي معاني اصول د تضاد، شباهت او مجاورت د اصل تر عنوان لاندې د زمان او مکان په قيد سره منځته راوړل او هغه يې د پېژندنې تجربوي قوانين ونومول، ارسطو وايي چې د تصوراتو د توجيه او د ځرګندېدو د طريقې لپاره ځانګړي قوانين وجود لري، د افعال او انفعالات په تصادفي توګه نه پيدا کېږي. دا دوه تصورونه يعنې د تداعي د اصولو توجيه او دا چې قوانين په نفساني چارو حاکم دي. څو پيړۍ وروسته د ارسطو څخه هم تر بحث او څېړنې لاندې راغلل او د نوي ارواپېژندنې په وده ÷ او پراختيا کې ډير

اهمیت لري.

له ارسطو څخه وروسته د وو دلو فیلسوفانو چې رواقیان او اپیکوریان نومیدل په اروا پوهنې عقیده درلوده او غوښتل یې چې د انسان له ژوند څخه ډیره زیاته ګټه وکړي.

اپیکور: (340-270 م) Epicure ددې مذهب بنسټ ایښودونکی عقیده درلوده چې د انسان پوهه د حس او تجربې پایله ده او د احساساتو او عواطفو څخه کلي مفاهیم او معقولات جوړیږي. په بله وینا کلي مفاهیم ټول د احساساتو محصول دي. او له تکرار نه د محسوساتو صورت پیداکوي. دې حکیم، روح هم لکه جسم غوندې د کوچنیو او ظریفو زراتو ترکیب ګاڼه او په دې باور و چې وجود یې جسم سره تړاو لري. نو له دې کبله، ویره یې له مرګ څخه بې مانا ګڼله او ویل یې: «خو چې زه یم مرګ نشته، کله چې مرګ راغی زه به نه یم»، مبانی فلسفه (۱۳۴۰ - ۵۲۴) مخونه.

د اپیکوریانو له عقیدې څخه دا څرګندیږي چې معنوی د انسان د طبیعي تمایلاتو تابع دي او په دې باور دي چې بشر باید د خپلې خوشالۍ لپاره د طبیعي غوښتنو متابعت وکړي. دوی خیر او سعادت د لذتونو په ادراک کې ویني، خو وایي چې خپله خوښي او لذت باید په پټو سترګو ونه لټوي او د خپل عقل او ذکاوت څخه کار واخلي، ځکه دا خوښي او لذت

باید موقتي نه وي . (پورتنی اثر) .

زنون : (360 - 262 م) او د هغه شاګردانو او پیروانو ته رواقیان وایي . زنون له خپلې پلرنۍ ټاټوبې د قبرس له جزیرې نه اتن ته راغی او شل کاله د حکمت په زده کړې بوخت شو او په پای کې یې په یوه رواق کې چې پخوا د شاعرانو د تمثیلي ځای و په درس ورکولو بوخت شو . نو له همدې کبله د هغه شاګردان او پیروان په رواقیانو مشهور او معرفي شول .

رواقیان په دې عقیده دي چې علم او معرفت یوازې د حس په واسطه نه حاصلیږي او د ذهن ځانګړې فعالیت هم غواړي . د همدې فعالیت او زیار په تناسب ، ذهني مرتبې او درجې هم لري . لکه وهم ، ادراک ، ګمان او یقین . ژوندي موجودات پر سربیره پر بدن یو ډول قوت او روح هم لري چې بدن سره بشپړ ارتباط لري . دا ارواح په نباتاتو او حیواناتو کې ناقص او له خپل وجود څخه بې خبره وي . خو په انسان کې کمال ته رسیږي او د عقل په صورت څرګندیږي ، شعور پیدا کوي او له ځانه خبرتیا مومي . د ټولو موجوداتو لکه د بدن غړي یو غښتلی موجود جوړوي چې هغه خپله طبیعت دی او ځان ته روح یا عقل هم لري چې پر هغه حکومت کوي او له یوه جریان څخه بې خبره هم نه وي . نو ځکه د طبیعت په کار کې تصادف او پېښې نه وي . د ټولو ټولې چارې او کړه وړه واجب او ضروري

وي، ځکه جبر هرچیرته حاکم وي . خو د دې سره سره دا جبر، آزادي او د انسان اختیار ته ضرر نه رسوي . داځکه چې کله چې انسان، له ناموس د طبیعت څخه ، چې مظهر د عقل کل دی اطاعت وکړي ، په واقعیت کې هغه د خپل عقل اطاعت کړی دی . یعني د ده عقل ، د عقل کل څخه چې پرنړۍ حاکم وي توپیر نه لري، بلکه جز د هغه دی . (د پورته اثر)

د رواقیانو په هکله تحقیق او مطالعه دا څرګندوي چې دوی د زهد ، اعتکاف او رهبانیت پلویان دي . رواقیانو عقیده درلوده چې د سرکښ او یاغي آس یعني نفس ، جلب باید د عقل لاس ته ورسپارل شي ، څو چې د پرهیزګارۍ او غايي هدف مرحلې ته ورسیږي .

د رواقیانو او اپیکوریانو په دوره کې اروا پوهنه د فلسفې جز حسابیده ، خو د هغې دورې او اوسنۍ اروا پېژندنې ترمنځ لا شباهت شته دی . په هغه زمانه کې لکه اوس د ذهن د ترکیبي عناصرو په هکله څیړنه کیده ، د ذهن او بدن اړیکې لکه همدا اوس د اروا پېژندنې مهم بحث وه .

د قرون وسطی حالت په هیڅ شانتې د دې جوګه نه وو چې علمي اروا پېژندنه وهڅول شي . داځکه چې په هغه زمانه کې ټول بحثونه نفس پورې تړلې او هغه هم د یوې نړۍ پوهه شمیره . سربیره پردې پر نفس اعتقاد هم جایز نه وو .

او وجود یې ډېر ښکاره حقیقت شمېرل کېده. د اروا او بدن د ثنویت فلسفه قبوله ده او حقیقت یې د دین د سند له مخې منل شوی وو.

د هغه وخت پوهانو هیڅکله له مشاهدې له اصول او استقرا څخه کار نه اخیست، او بحث یې په هره خوا کې په تېره بیا د بدن او روح د ثابتولو لپاره قیاسي جنبه درلوده، د دې پوهانو هدف دا نه وو چې عیني شواهد پیدا کړي، بلکه هر وخت په منطقي اعتبار پسې ګرځېدل. په لنډه توګه د دوی بحثونو لږ علمي اعتبار درلوده د تعصب څخه خالي نه وو، او په لرغونو علومو یې څه ور ډېر نه کړل.

نو ځکه له دې به تېر شو او دې ته به پام را وګرځوو چې اروا پوهنه کله له فلسفې څخه جلا او علمي بڼه یې غوره کړه او پدې چټکتیا یې دومره وده او پراختیا وموند.

دوهم څپرکی

دعلمي اروا پوهنې تاریخي سیر

د علومو د تاریخ په لحاظ اروا پوهنه د مستقل علم په توګه نسبتاً یو نوی علم دی چې وروسته د طبیعي علومو، کیمیا او بیولوژي څخه بېلکېده او را پیدا شوه، او که هغې ته د فلسفې د جز په توګه وګورو نو باید د افلاطون زماني ته ولاړ شو، مطالب او مسایل له هغه وخت څخه تر مطالعې لاندې ونیسو.

زما دا اوس اصلاً د اروا پوهنې تاریخ نه شرحه کوي بیا زې- روانې مرحلې او نظرونه د نولسمې پېړۍ د پای او د شلمې پېړۍ د پیل څخه په ځانګړې او لنډ ډول بیانوي.

اروا پېژندنه د نوې فلسفې په تاریخ کې په تدریجي توګه تجربي بڼه پیدا کړه او ورو ورو طبیعي او تجربي علومو ته نژدې شوه تجربي اروا پوهنه له نیمایي د نولسمې پېړۍ څخه پیل او په ډېر سرعت او چټکتیا یې وده او پراختیا ومونده. تجربي اروا پوهنې په دې تاریخ کې څو مرحلې تېرې او شاته وغورځولې.

1- لومړۍ مرحله یې د وبر (weber)، فخنر (fechner)، هلم هولتز (Helmholtz)، او ویلهم وونټ (wilhem wunt)، په ظهور

او څرګندېدو د پيل او په اروپا او امريکا کې يې تجربه ګانې رامنځ ته کړې. دې څلور کسو اروا پوهنې ته د فيزيولوژۍ له نظره کتل او د طبيعي علومو د طريقې او روش تر اغېز لاندې راغلې ده په دې کمې روش او طريقه کې چې د وخت په مادي او ميکانيکي فلسفې بنا وه د تمدن مفهوم او تاثير ته پاملرنه ونه شوه او د تعصب څخه کار واخستل شو.

۲- دوهمه مرحله يې برياليتوب يعني د علمي طريقې په اصل پيل، څو د انسان د ډېرې تغيير منونکې پديدې ته پام ونه ګرځول شو. دې مرحلې تر د ۱۹۳۰ تر دوهمې نيمايي پورې دوام وکړ. په دې مرحله کې ډېر اروا پېژندونکو د علمي - طريقې په قالب کې ځان مقيد وليده. نو د اروا پوهنې مو ضوع ته يې تغيير ورکړ. د علمي طريقې په کارولو سره عيني پايله لاس ته راوړي. پدې مرحله يا دوره کې اروا پېژندنه د موضوع په لحاظ محدوده کيږي. د سلوکي مکتب په ظهور او ودې سره مشهور سلوک او کړه د عکس العمل په سنجش کې اهميت پيدا کوي.

۳- په دريمه مرحله يعني د لومړيه نړيوالې جګړې له پيل: (۱۹۳۹-۱۹۴۵) نه (۱۹۶۰) تر لسيزې پورې ډېر سطحي او موضعي څېړنې سرته ورسيدې او نسبي نتايج او موخې هم په لاس راغلې، خو د انسان پېژندنه په کامله توګه حل نه

شوه . په دې دوره کې د احصايې او ازمرينو په مرسته دانشمندانو کارونه په مقايسوي ډول يو د بل سره اندازه کول ، په همدې دوره کې د څيړنو لکه بدله ، اجتماعي اړوا پوهنه ، صنعتي اړوا پوهنه او دکوچنيانو اړوا پوهنې پراختيا وموندله ، او د افرادو په هکله يې صرف د راتلونکې پيش بينې او تخمين ځای ونيوه او بر سيره پر دې د څيړونکو او نوسکګو اړوا پيژندونکو پام يې دې ته وګرځاوه چې لکه موضعي طب په طبابت کې نارسا دی نو د انسان په جزيي مسايلو هم څيړنه ناقصه ده . همداسې د يرې احصايوي څيړنې او تجربې هم په مشخص زمان او مکان پورې منحصر او مقيده وي .

د دې مرحلو د بشپړ او تير يدلو په نتيجه کې د څيړنو منتقدينو پام کامل انسان ته راوګرځيد او دا رګانيزم اړيکه يې په کلي توګه په موضعي تجربو او بالعکس تر څيړنې لاندې ونيوه . د بيولوژۍ په لحاظ هم وروځ په ورځ معلوميږي چې که يو غړی په درد يا مرض اخته شي نو نور غړي هم په کړاو نه پاتې کيږي همداسې که د بدن يو غړی غبرګون ښکاره کړي د بدن نور غړي يا په کلي ډول ټول بدن په هغه کې شريک وي .

په همدې ډول د ټولنيزې اړوا پوهنې او ټولنيز تمدن څيړنو ثابته کړېده چې منتزع انسان ، منفرد او يوازې انسان په نړۍ کې وجود نه لري يا يې د انسان پيژندنه په کلي توګه بې له

ټولنيز مدنيت د پېژندنې څخه امکان نه لري. په کلي ډول، انسان
چې په موجوده زمانه کې خلقوي خوږېښنه يې په تېره زمانه او د نورو
په خلاقه تجربو کې نغښتې وې او راتلونکې زمانه جوړوي. (راګمټه، ۱۳۴۸، ۱۰)

د علمي طريقې نيمګړتيا: په دې کې نه شته چې علمي
او عيني طريقه د شخصي عقايدو څخه ښه او لوړه ده خو بايد يادونه وکړو
چې د فزيکي علومو د طريقې نقصان د بشري علومو په څېړنو اطلاقاتو کې ورځ په ورځ روښانه کېږي. نو څه بايد وکړو؟

د مېتودولوژۍ مساله ډېره مهمه او په دې اثر کې نه ځايږي.
خو په لنډ ډول ويلای شو چې علمي طريقه يې له تمدن د بصيرت
څخه د انسان پېژندنې له پاره نارسا او نا کافي ده. د دې امر
دليل دا دی چې لکه وويل شي: منتزع انسان يې له دې چې له
نورو سره اړيکې ولري او يې له دې چې په تمدن کې ريښه
ولري، وجود نه لري. نو چې داسې ده، بايد داسې طريقه
وکارول شي، چې وکړای شي د اخوځاوې معما يا پدېده په
ښه توګه وپېژني.

بل دليل دا دی چې پوهان په دې عقيده دي چې
تمدني تحول د بيولوژيکي يا حياتي تحول ادامه يا وروستی
برخه ده، نو که دا اصل صحيح او قبول کړو نو ټولنپوهنه
او ميالوژي د انسان پېژندنې د وه اساسي ستنې او پايې دي.
درېيم دليل دا دی چې د انسان ژوند، مرحلې او مرتبې لري

: په لومړي مرحله کې، د انسان ژوند د بیولوژیکي تمایلاتو او کششونو معلول دی. په دوهمه مرحله کې، د مدنیت اړتیاوې. په دریمه مرحله کې د منطق او عقل او په څلورمه مرحله کې د ناخاپي بصیرت معلول وي. دا انسان د امقامات اعتبار لري او دا ښيي چې په هره مرحله کې ځانګړي قوانین موجود او اعتبار لري. او په هره مرحله کې د پېژندنې طریقه باید په یوه انساني پوهه یا علم تکیه ولري

په لومړي مرحله کې حیاتي طریقه د بیولوژیکي، د نورو علومو د طریقو څخه ډیر اهمیت لري.

په دوهمه مرحله کې د ټولنیزې طریقه او په دریمه مرحلې کې عقلي او علمي منطق او استدلال ښه وسیله او په څلورمه کې باید د نسبت او خلاقیت له قوانینو څخه کار واخستل شي.

په پای کې کله چې انسان په «صورت د کل» وپېژندل شو نو باید یو جامع فکري نظام او یوه معتبره او با اعتباره طریقه رامنځ ته شي.

د نوي سیستم پیدا ښت: ځکه چې هر فکري سیستم د تیرو فکري تجربو او سیستم زیږنده ده او په ناخاپي توګه نه رامنځته کیږي. نو هر فکري سیستم مقدمات لري او کله چې آماده او برابر شول منځته راځي. هر نوی فکري نظام که اروا پېژند نه وي او یا نوره ځانګې، په څو خصوصیتونو اتکا لري.

۱- لومړی دا چې نوره پوه او مفکر پیدا کیږي د متقدمینو افکار نده کوي، هغه تجربه کوي او د هغو په فرضیو او اصولو شک کوي.

دریمه: نوې فرضیه او اصول رابیږي او اصولاً د نوي فکري مکتب بنسټ ږدي.

دریمه: د څېړنې مشخصه طریقه تعینوي.

څلورمه: بیا ځانګړه موضوع او حدود یې ټاکي.

پنځمه: بیا د څېړنې نتیجه او اټکل څرګند دي.

کله چې اروا پېژندنه له فلسفې څخه جلا شوه او د یوه ټاکلي علم په څېر رامنځته شوه. نو په تدریج سره علمي تکوین پیدا کړ. نو دې موجب شوه چې د پورته نظریاتو سره سم، د اروا پېژندنې بیلابیل ښوونځي او نظرونه را منځته کړي په معمولي توګه د هر ښوونځي طرفداران په دې عقیده دي چې د انسانانو د فعالیتونو او ټولې بوالهوسۍ لارې د دوی په څېړنو او د دوی د عمل په ساحه کې مسیردي. وو دوړنې ر...

په هر حال اروا پېژندونکي عقیده لري چې د مکاتبو وجود، د اروا پېژندنې په وده او پرمختګ کې ډیر اغېز لري ځکه هر مکتب او ښوونځي چې یوه لاره ټاکلې ده په مغزکې ژورې څېړنې کوي او څه چې نوي پیدا کوي د اروا پېژندنې حدود ته پراختیا ورکوي. نو انسان باید د هر ښوونځي د عقایدو په منلو کې محتاط وي، ځکه چې پلویان یې کله کله د افراط څخه کار اخلي.

دارواپوهنې

د ښوونځيو نيوليک «فهرست»

۱- د اصالت تداعي ښوونځی[1]: دا يو لرغونی انګليسي ښوونځی دی. د دې ښوونځي اصلي موضوع حافظه او تړده کېږه ده. له ۱۹۰۳ څخه راپدېخوا د دې ښوونځي په روسيه کې د ځواب انګېزې بڼه ځانته غوره کړه.

۲- د ذهني جوړښت ښوونځی[2]: د دې ښوونځي سرچينه په المان کې ده. د دې ښوونځي رسمي فعاليت له 1879 نه پيل او اصلي موضوع يې احساس او د شعور جوړښت دی.

۳- د اصالت عمل ښوونځی[3]: دا ښوونځی په 1898 کال کې په امريکا کې په دې نامه ونومول شو چې اصلي موضوع يې د شعور د حالاتو توضيح او له هغو څخه ګټه اخستل و. د دې ښوونځي د فعاليت او موخو (اهداف)، ساحه ډيره پراخه ده.

۴- د اصالت سلوک ښوونځی[4]: دا ښوونځی ۱۹۱۲ کال کې په امريکا کې رامنځته شو، په دې ښوونځي کې حرکتي فعاليتونه ډير اهميت لري.

1- Associationism
2. Structunalism
3- Functionalism
4. Behaviolism.

۵- د گشتالت ارواپوهنه[1]: دا ښوونځی په ۱۹۱۳ کال په المان کې رامنځته او اصلي موضوع یې درک دی.

۶- د روانکاوۍ ښوونځی[2]: دا ښوونځی په ۱۹۰۰ کال په اطریش کې منځته راغی او اصلي موضوع یې میل او د ذهن بې خبره یا تیاره برخه (ذهن ناګاه) ده.

څنګه چې لیدل کېږي دا ښوونځي د نولسمې پېړۍ په پای او د شلمې پېړۍ په پیل یانې د ۱۸۷۹ کال څخه تر ۱۹۱۲ کاله پورې منځته راغلي نو بې ځایه به نه وي که و پوښتل شي چې دا څه علت او سبب و. د اخرې پېړۍ پیل د ارواپېژندنې د نویو ښوونځیو په لحاظ تر دې حده ګټوره وه. نو که غواړو چې دې پوښتنې ته ځواب ورکړو له یوې خوا باید د علومو د نغې ځلاندې دورې ته ۱۹۰۰ کې نظر واچاوو او له بل پلوه څنګه چې هر ښوونځی په واقعیت کې د تیر ښوونځي په مقابله اعتراض دی، نو ځکه د تاریخي سوابقو له نظر نیولو څخه پرته د نویو ښوونځیو په ماهیت نه شو پوهیدلی. همدا سبب وو چې په (۱۷) پېړۍ یعنې د علمي نهضت[3] په پیل کې د کارت[4] (1596-1650) د وماس[5] د هغه وخت ارواپوهانو په مقابل کې چې د سکولاستیک[6] له ښوونځي څخه الهام اخستی وو، طغیان وکړ او په دې ډول یې د ارواپوهنې

1- Gestalt 2- Psychoanalysis 3- Ronasons

4- Rene Descartes 5- Thomas Hobbs 6- Scolastique.

د یو نوي شروګي لور ته ګام اوچت کړ . د کارت او هابس برته له دې چې دا روا پيژند يې په جلا کولو د فلسفې څخه زيار وباسي کوښښ وکړ چې اروا پيژند نه د ما دي او طبيعي علومو د پراختيا سره همانګ کړي ، نو په دې ذهنيت دوی وغوښتل چې د خپل نوي اصول او معلومات دانسان او حيوان د سلوک او فعاليت په هکله توجيه کړي . يا يې د مغزي اعمال په هغو اساساتو چې نن مغه ته انعکاس ويل کيږي استوار کړي .

دکارت : د دکارت له نظره انعکاس د سيالي مادي جريان دی چې د اعصابو په مسير کې له حسي اعضاو څخه د مغز په لور او بيا د مغز څخه د عضلاتو په لور ته سير يا تګ او راتګ کوي . دکارت د روح مرکز مغز وشميره او په دې عقيده و چې د انسان په هر وګړي کې يو عاقله روح دی چې فکر کولای شي او مادي جنبه نه لري . دکارت دا ګروهه هم لرله چې حيوانات د تعقل قوه او توان نه لري ، سلوک او حرکات يې کاملاً ماشيني او د بدن د حرکاتو پورې تړلي دي . دکارت د عقلي مذهب لاروی دی . منطقي استدلال او عقل يوازينی عامل د معرفت او د حقيقت د پيدا کولو وسيله ګڼي .

هابس : هابس په دې لاره کې د دکارت څخه هم يو ګام پر مخ ولاړ او تعقل او رواني کړه وړه يې د فزيکي حرکاتو معادل حساب کړل . هابس عقيده درلوده چې د خارجي يا بهرنيو

تحریکات د حسي آلاتو په ملتیا جذب او بیا اعصابو، زړه او مغز ته رسیږي او د بدن داخلي حرکات منځته راوړي . وروسته دغه داخلي حرکات د سکوت له اصل سره سم، د ذخیرې یا ساکنې انرژي په بڼه خاطرو او افکارو جوړوي او باقي پاته کیږي.

هابس دغه طغیان د هغې زمانې د متعارفو اروا پوهانو په مقابل کې یو ښاسي قاطع پاڅون، خو د هابس نظریات په هغه وخت کې یوازې یوه طرحه وه او د اتلسمې پیړۍ ، انګلیسي فیلسوفانو هغې طرحې ته یې اختیا ورکړه او د اروا پوهنې د اصالت تداعي ښوونځی یې را منځته کړ . و دورت ۱۳۴۸-۷-۹؟

د نولسمې پېړۍ ارواپوهنه:

هماغسې چې د ګالیله په زمانه کې د طبیعي علومو قوانینو د هغه وخت د ارواپوهنې په پوهه او معلوماتو ژوره اغېزه وکړه. د نولسمې پېړۍ په سر کې دوو نورو علومو یانې کیمیا او فیزیولوژۍ چې نوې وده او پراختیا یې موندلې وه په ارواپېژندنې تر اندازې زیات اغېز وکړ.

لومړی د کیمیا کشفیاتو او بې سارې پراختیا، د فلسفې پوهان په دې اند کې کړل چې باید د تحلیلي ارواپوهنې ښوونځی رامنځته کړي چې څرنګه کیمیا پوهانو موندلې چې د طبیعي بېلابېلو ترکیباتو عناصر پیدا کوي، دوی هم د انسان د شعور عناصر کشف او د هغو د کړو وړو او سلوک اصول او قوانین سره تالیف او تدوین کړي. دا کار په ارواپېژندنه کې یو نوې پوړۍ او جالبه طریقه وه او عملاً هم ښکاره شوه چې د اجرا وړ ده،

بل علم چې په ارواپوهنې یې ژور اغېز وکړ هغه فیزیولوژي وه. دا علم او پوهه د نولسمې پېړۍ له پیل څخه وروسته د یوه تجربي علم په توګه ومنل شو او په لنډه وخت کې یې ځینې کشفیات سرته ورسول چې په کلي ډول یې د ارواپوهنې له مسایلو سره تړاو درلود. لکه د حواسو د کار طریقه، اعصاب او مغز چې د ارواپوهنې عمده مسایل دي؛ د فزیولوژۍ پوهانو له خوا تر مطالعې او څېړنې

لاندې نیول شوی و. په دې ډول د فزیولوژی معلوماتو او کشفیاتو
د اروا پوهنې په کتابونو کې ځانګړی ځای او اهمیت درلود او د
دې علم تجربې طریقې او روښونه د نوې تجربې اروا پېژندونکو
له خوا ومنل شو. که څه هم د تجربې اروا پوهنې لومړی لابراتوار
چې د علمي مقاماتو له خوا ومنل شو د ۱۸۷۹ کال څخه وروسته
د الماني اروا پوه «وونت» په واسطه د لیپزیګ په ښار کې جوړ
شو خو د نولسمې پېړۍ له پیل څخه د اروا پوهنې ډېر لابراتوارونه
په ځانګړې توګه په المان او امریکا کې د فزیولوژی په «تجربه ځایونو»
کې ایجاد شوي وو. چې په دې ډول ویلای شو چې نوې اروا پوهنه
په ۱۹۰۰ کال کې نوې تجربې اروا پېژندنه وه.

د دې له پاره چې د دغه کال اروا پوهنه په سمه او بشپړه توګه
شرح کړو نو په کار ده چې د دوو نورو علمونو یانې د عمومي
بیالوژی «په تېره بیا د پرمختیایي فرضیې» او روان پژشکي
اغېزې هم په اروا پوهنې ډېر زیات کړو. د ۱۸۹۶ کال څخه را
په دې خوا په عمومي بیولوژی، په ځانګړې توګه په پرمختیایي فرضیه
کې د ډېرې مسلې تر بحث او څېړنې لاندې نیول شوی و چې نه یوازې
د لرغونې اروا پوهنې له پاره بلکې د فزیولوژی او فزیک له پاره هم
نوې وې.

د نولسمې پېړۍ د وروستیو کلونو څخه وروسته د داروین
او ګالتون د افکارو تر اغېزې لاندې، نوې مسایل لکه: د توارث

او محيطي لاملونو اغيز په فردي اروايي ودې، توکم (نژاد)، حيواني ارثي پېښو هسته، فردي اختلافات او د اروا پوهنې داسې نور مسايل د هغه وخت د اروا پېژندونکو په اغېزو او خوړينو (انشاءاتو) کې ښکاره شول. د لومړي ځل لپاره د وګړو د اروايي حالاتو د اندازه کولو نوې طريقه د ازمېښتو په مرسته ابداع شوه او په موجوده تجربي طريقو سربېره، په اروا پېژندنه کې يې نوې څېړنې د نوي اروا پېژندنې تر عنوان لاندې وړاندې شوه.

بله برخه د علم، چې ددې دورې په اروا پوهنې اغېزه وکړه روحياتي طبابت (د روان پزشکي) وه. په همدې خاطر د روان پزشکي تاريخ بايد د فلسفې پېړۍ په اوږدو کې په سمه توګه وڅېړل شي. د خبرې د لنډولي په خاطر دا کافي ده چې ووېل شي په تېرو پېړيو کې د رواني ناروغانو علاج د پېرانو خاشينونکي او خراب وو. خو په دې دوره کې د علمي اصولو په اساس پر سمه شو. په عامه توګه د دې پېړۍ رواني طبيبان په دوه ډلو ووېشل شول، يوه ډله به روحي ناروغۍ د رواني علتونو معلول او بله ډله به روحي ناروغۍ د بدني علتونو معلول شمېرل.

په بله وينا لومړۍ ډلې ته رواني علتونه مهم وو خو دوهمې ډلې به زيار يوست چې د هر غير طبيعي سلوک يا خوځښت لپاره عصبي يا مغزي اختلال کشف کړي. که څه هم په لږ ډول حتی ذهني اختلال کشف شوی و، خو پيدا يې نه شو کړلای

چې دا موضوع په ټولو روحي ناروغيو کې تعميم او اثبات کړي په همدې طريقې سره به د بدني علتونو پلويانو بې له کوم علمي دليله يو ډول مغزي نقصان د روحي ناروغۍ لپاره وړاندې کاوه.

د دې مسايلو او طريقو پيدا کېدل ورو، ورو د دې لامل شول چې د اروا پوهنې او فلسفې زوړ ارتباط يو د بل سره وشلېږي او په منطقي توګه وتوانېدل چې د اروا پوهنې څوکه د جلا او مجزا فلسفې څخه منځته راوړي.

د نوې اروا پوهنې طغيان د زړې اروا پېژندنې په مقابل کې د علمي طريقو، فنونو، بېلګو او همدا سې د علمي معيارونو اندازه د نظري او تيوريکي مسلو په پرتله بېخي ډېر وو. د بېلګې په توګه لرغونو اروا پېژندونکو به د زده کړې په هکله يوازې د حافظې په اثارو او د شخصي خاطراتو په تفسير اکتفا او بسنه کوله. خو نويو اروا پوهانو به د تجربې څېړنې په موخه ټينګار کاوه.

د نويو اروا پېژندونکو د ۱۹۰۰ م له پاره د اروا پوهنې تعريف همغه پخوانی تعريف يا نو «د هوښيارۍ يا شعور» ولې اما عملاً به يې قدرت نه، توان نه، لياقت او مهارت نه د هوښيارۍ د مختلفو حالاتو په پرتله ډېر شرحه او مطالعه کړل. په بله وينا نويو اروا پېژندونکو په نظري لحاظ په تحليلي اروا پوهنې چې د کيميا له علم څخه يې الهام تر لاسه کړی وو عقيده درلوده چې پېچلې او مرکب افکار او عواطف يې د ساده او بسيطو عناصرو لکه احساس

ذهني تصویرونه او ابتدائي او لومړنیو حسونو ترکیب باله. خو عملاً یې دا نظري هدفونه هېر ول او پاملرنه یې نه ورته کوله په نظري لحاظ د اصالت تداعي سېنو ونځي، پیروان وو. خو عملاً یې جدي طرفداري نه کوله.

همدا اختلاف چې د نظري او عملي برخو، کلاسیک اصول او د څېړنو د نویو طریقو تر منځ پیدا شو. نو د نویو ارواپېژندونکو لپاره یې ښه فرصت برابر کړ.

څو د ارواپوهنې د اساسي مسلو د صحت او سقم په هکله، یعنې هوښیاري د ارواپوهنې د اساسي موضوع او د باطن یا نفس مشاهده[1] د څېړنې د یوازینۍ طریقې تر عنوان لاندې، بحث او مناقشه کړي.

د شلمې پیړۍ په لومړۍ لسیزه کې نویو ارواپوهانو د سلوک موضوع ته چې «ښکاره شعور» پورې اړه لري، پاملرنه کوله او په خپلو تجربو او څېړنو کې یې د عیني طریقې څخه کار اخست. له بلې خوا هغه ارواپوهان چې د روان کاوۍ پلویان وو نو د «پټ یا تیاره شعور» څېړنې او مطالعې ته یې د «ښکاره شعور» څخه ډېر اهمیت ورکاوه او په دې عقیده وو چې د ارواپوهنې اصلي او ژوره څېړنه باید د شعور په دې تیاره برخه کې سرته ورسیږي.

نوي ارواپوهان د دې پوښتنې په ځواب کې چې آیا د تداعي

1- Introspection.

مطلق اصل، د زده کړې د نظریې او تیورۍ لپاره ارزښت لري که نه په دې عقیده دوچې د محرک او ځواب رابطه د امسله ښه روښانه کوي.

دې اروا پوهانو د سلوکي پوهانو په شکله چې د انسان سلوک او عمل یې یوازې مجموعه د ساده او پیچلو عکس العملونو، پېژاندہ، د اعتقاد ژبه خلاصه کړې وه او په دې بادر ووچې په دې نظریه کې د ارګانیزم وحدت په نظر کې نه دی نیول شوی.

په همدې ډول نوي اروا پوهانو په هغې ډلې د پوهانو چې فکر کاوه د انسان «ښکاره شعور» یوازې د حسي عواملو ټولګه ده، چې په مختلف ډول سره ترکیب او تلفیق شوي، هم ایراد نیوه او په دې عقیده ووچې په دې فرضیه کې هم د کلیت اصل یا نې وحدت او د انسان هویت له نظره لویدلی دی. دا اروا پوهان په دې عقیده وُ چې د انسان شخصیت د وه رکنه لري، چې یو یې وحدت او بل یې هویت دی. هویت دا مانا لري چې وحدت نسبتاً د زمانې په اوږدو کې محفوظ وي خو شخص دا حس کوي چې هماغه انسان دی چې پرون یا پروسږ کال و... او یا به سبا او بل کال تصمیم، هماغه انسان وي او ضمناً په دې هم پوهیږي چې مانا او اخلاقاً د نورو همنوعانو څخه متمایز دی. لکه چې په جسمي او بدني خصوصیاتو کې له نورو څخه توپیر لري. (سیاسي: ۴۵).

مختلفه او متضاده فوې فرضیې ترڅېرمنې او انما یبت لا منځ دي امکان لري، د دې فرضیې قوت او نا توانی یو ورځ د ډېر بحث، علي مدارکو او استدلال له کبله حل و فصل شي خو دا اروا پوهنې د بیلابیلو

سنوونځيو دارزښت په هکله به ګران کار وي چې په ښکاره ډول قضاوت وشي.

دا ځکه چې د يوه روحي سنوونځي اصداق به په ډيرو ستونزو او زيار وکړای شو چې په علمي دلايلو ثابت او يا رد کړو.

د يوه اروايي سنوونځي دارزښت د تعين لپاره بايد دهغه ګمتې او يا بې ګمتې توب په نسبتاً اوږده زمانه کې ترڅيړنې او مطالعې لاندې ونيول شي. ترڅو سمې قضاوت او اطمينان حاصل شي.

دریم څپرکی

د تداعي د اصالت ښوونځی[1]

په ښی ارواپوهنه کې د زده کړې موضوع ډېره مهمه مساله ده، په دې ورو ستیو کلونو کې د الجمله چې «څنګه زده کړه کوو» د تجربي او نظري ارواپېژندنې د څېړنې او تحقیق له مهمو مسایلو څخه یوه مهمه مسئله ده. د زده کړې بېلا بېل شکلونه لکه د نومونو یادول، د بې مانا کلماتو فهرست، د یوې معما د زده کړې طریقه، د ښه یا بد عادت زده کول، د یوې قیافې یا صحنې څېره حافظې ته سپارل او یا د صفې بیا پېژندل او توصیف کول او یا هم شي نورې ورته مسئلې د وړځې د څېړنې او تحقیق موضوعګانې دي. خو د حیرانتیا ځای دی چې د ارواپوهنې په لرغونو کتابو کې د زده کړې تر عنوان لاندې هیڅ فصل نه دی راغلی. لا ویلیام جیمز[2] په خپل غټ کتاب کې چې په ۱۸۹۰ کال کې یې د «ارواپوهنې اصول» تر عنوان لاندې بشپړ کې دا سې کوم فصل نه تدوین کړی او نه یې د زده کړې یا د ونه کړې ده.

1- Associationism. 2. James. W.

لرغونو اروا پېژندونکو یوازې د بیا په یاد راوړلو د مفهو
مو او ځینو نورو چې مخکې یې زده کړې وو، ډېر تبیانات او شرح ورکړېده. خو د زده کړې د عملیې په برخه کې یې کومه تجربه نه وه پیل کړې. دوی د زده کړې د عملیې په هکله، کلي فرضیه د لاندې چې هغه د تداعي فرضیه وه. خو د دوی د دغې فرضیې مبدا او منطوق د زده کړې عملیه نه وه، بلکې دوی یوازې د بیا په یاد راوړلو او تفکر ته پاملرنه کوله.

لرغونو اروا پېژندونکو د دې پوښتنې په ځواب کې افکار له کومه (څنګه) کېږي؟ دا ځواب ورکاوه چې افکار له جریان او تشکیل له تېرو تجربو څخه جوړېږي، او احساس هم یو پر بل پسې راځي، نو ځکه نو موږ افکار یو له بل سره یو ځای او تړلي یي. دا د اروا پوهنې د تداعي د اصالت ښوونځي چې د انګلیسي اروا پوهنې یو زوړ ښوونځی دی، لنډه خلاصه وه چې وړاندې شوه.

د تداعي د اصالت لرغونی ښوونځی

ځینې اروایي یا نفسي پدیدې یا مسلې یو له بل سره داسې اړیکې پیدا کوي چې د یوې حادثې پیدا کېدل په صحنه د وجدان کې په چټکۍ سره هغه بله حادثه را یادوي دغې حادثې ته تداعي یا

همغږي وايي .

د دې ښوونځي اصلي ريښه د ورمه لرغوني دوره چې کولای شو هغه د ارسطو په کتاب کې چې د « حافظې » ترعنوان لاندې ليکل شوی دی . پيدا کړو .

ارسطو د حافظې په هکله يوه اساسي موضوع ذکر کړې ده ، او ويلي يې دي چې هر وخت يوه موضوع انسان د بلې موضوع په فکر کې اچوي .

ارسطو د دې پوښتنې په ځواب کې چې الف څه ډول ب ته ور په يادکړي نو د الف او ب ترمنځ به رابطه څه شی وي ؟ . وايي چې : دا رابطه به يا د شباهت . تضاد او يا د زماني د مجاورت له کبله پيدا شوې اودې ته تداعي وايي . د بيلګې په توګه کله يو څوک وسي او د هغه په ليدو سره کوم بل شخص د ده په ياد شي نو له دې کبله به وي چې هغه دواړه يا دېر سره ورته دي ، يا په کلي توګه يو له بل سره توپير لري او يا دا چې هغوی موخوا سره يو ځای ليدلي دي . دې د رې اړيکو ته د اصالت تداعي د ښوونځي انګليسي طرفدارانو « د تداعي قوانين » ويل . او کله هم دا درې اړيکې يې خلاصه کړي او د يوه قانون ترعنوان لاندې د « مجاورت قانون » نوم پرې ايښی دی .

د اصالت تداعي د ښوونځي يوه مخکښ چې توماس هابس نومېږي د ټولو افکارو ، اصل او منشأ « احساس » بولي . دا ځکه چې د ده په ګروهه د انسان په ذهن کې هيڅ مفهوم نه پيدا کيږي خو په لومړي

سرکې د هغه یوه برخه یا ټول د حسي دریځو یا حسي دستګاه له خوا نه کسب یا حاصل شوي.

څوچې انسان یو شی ټوله یا یوه برخه یې نه وي لیدلې یا احساس کړې د هغه شي تصور یا تجسم نه شي درلودی، نو دا طبیعي خبره ده چې له پخوانۍ داسې تجسم څخه پرته نه شو کولی له یو تجسم یا تصور څخه بل تجسم یا تصور ته ورسیږو. نو ځکه ټول خیالونه یا انځورګري به د انسان کې د حرکتونو یا جنبشونو حکم لري، او د هغوجریا ناتوبقا .یاوي ده دي چې د انسان په احساس کې جوړ او ترکیب شوي دي. له احساس څخه وروسته بیا د حسي ادراک او بیا د ذهني تصوراتو په صورت دوام پیدا کړی دی او له منځه نه ځي.

هابس دا روانی مختلفو استعدادونو څخه یوازې دوه اصلي فعالیته منلي دي، یو د بیا په یاد راوړلو احساس او بل تداعي دی چې دا په خپله په یاد راوړلو حکومت کوي. که څه هم هابس په خپلو لیکنو کې د «تداعي» کلمه چې نورو لیکوالو وروسته پیشنهاد کړه، نه ده کارولې خو کله چې له خیال پردازۍ نه خبرې کوي وایي: دا فکارو او تصویرونه چې د احساسونو اصلي پیوستون او پرله پسې والی تنظیم کړي دي. نو ویلای شو چې په واقعیت کې هغه د تداعي موضوع د محاورت له طریقه بیانوي. هابس بیا دا دواړه فعالیته په یوه فعالیت کې خلاصه کوي او د یوه «حرکت»[1] نوم پرې ږدي.

---

(1) Motion.

د هابس په آند ه یو بهرنی څیز زموږ په حواسو، چې تر هغه څیز ته انګیزه[1] (د مثال په توګه نور امواج ، د صوت ارتعاشات ...) توابي ، تاثیر کوي. دا انګیزه د حسي دستګاه په مرسته د ارګانیزم داخل ته نقل کوي. څرنګه چې محرک یا انګیزه په خارج کې قطع هم شي. د بدن داخلي حرکت فوراً نه قطع کیږي بلکه د سکون له قانون سره سم په تدریجي توګه کمیږي، څو په پوره توګه ورک له منځه ولاړ شي. په دې حساب اصلي جنبش هماغه احساس دی او وروسته پاتې جنبش تصویر او هغه اثر دی چې له هغه احساس څخه پاتې دی. په دې ترتیب څنګه چې د تصویر ونو توانې له انګیزو څخه اوږ داو دوا مداوه دی. نو همدغه موضوع د افکارو د وروستي جریان منځته راوړي. په دې ترتیب سره هابس ټول ارواپي مسایل، له فزیکي مفاهیمو او عبارتو په جامه لکه حرکت، د حرکاتو انتقال او سکون په اصل بیان کړیدي. اما وروسته هابس دې ته هم مجبور شو چې یو بل اضافي عامل هم د ارګانیزم په وجود کې ومني او هغه د ارګانیزم عکس العمل دی چې د انګیزې څخه وروسته د عضلاتي حرکتونو په واسطه څرګندیږي. څو د دې حرکت سمت یا لوری له باندې (خارج) څخه نقل نه کوي، بلکه د ارګانیزم له داخل څخه سرچینه اخلي. دا عکس العمل یو حرکت دی چې ارګانیزم یوه جسم ته نږدې کوي او یا له یوه جسم څخه یې لرې کوي او د اجتناب سبب یې ګرځي. د بیلګې په توګه مینه د حرکت لومړی مرحله ده چې

د نږدې والي سبب ګرځي او په زړه بدوالي یا تنفر هم د حرکت ابتدايي مرحله ده چې د لرې والي یا اجتناب سبب کیږي. ځینې تمایلات زمینه، لکه د ډوډۍ اشتها ذاتي او فطري ده خو ځینې نور میلونه او مینې د اشیاوو د خواصو له درکه کسب کیږي.

د اصالت تداعي مخکښان

په اوولسمه پیړۍ کې نامتو انګلیسي فیلسوف او روزونکی جان لاک[1] لومړی شخص و چې د عقل معلومات فطریت او زده کړې د اروايي نیرو او ذهني ورزش له طریقه رد کړه. د هغه په نظر لږ افراد یا تعلیمي لیدل کیږي چې یې شاني طبع، سرشت یا مشترک فکر او عقیده ولري د هغه په عقیده انساني ذهن د زیږېدلو په وخت کې د سپینې لوحې[3] په ډول وي، چې هیڅ ذاتي او فطري فکر په هغه کې نه وي تصویر یا رسم شوی. هر فکر او عقیده د تجربې او حواسو له طریقه پیدا کیږي چې دغه نوې فکري طرز د تجربه ګرايي[4] یا تجربي مسلک تر عنوان لاندې شهرت ومونده دغه مسلک د افلاطون او دکارت «عقلي اصالت» یا خرد ګرايي[5] باندې مستقیماً حمله وکړه ځکه چې دغو دوو فیلسوفانو عقل د پوهې او معلوماتو سرچینه بلله. جان لاک زده کړه داسې ادراک باله چې د حسي تجربو له لارې لاس ته راځي. څنګه چې ذهن له څیزونو څخه جلا دی، نو هغه چې درک کیږي یوازې د څیزونو تصورات[6] دي.

---

(1) Jan lock. (2) mental disicipline.

(3) tabula rasa. (4) empinicism. (5) rationalism. (6) Ideas.

لاك افكار د ذهن واحدونه او تداعي يې د افكارو د پيوستون عامل باله. د هغه په عقيده افكار به يا ساده وي يا مركب. د افكارو تركيب يو له بل سره د ذهن يو فعاليت دى. چې په "اروايي كيميا" هم ياديږي او وروسته د اروايي پيدايښت[1] د نظريې سبب وګرځيد.

د دې لپاره چې اروايي تداعي منځته راشي نو جان لاك په يو ډول داخلي حواسو هم عقيده درلوده، نو كله چې ذهن به حسي تاثرات پيدا كېدل دا تاثرات به په مبهم ډول يو پر بل پراته وو. خو ذهني دستګاه سربيره پر دې چې د حسي تاثراتو د منلو توان درلود، دا توان يې هم درلود چې هغه وپېژني، اندازه يې كړي او تعميم وركړي. يعني كولاى شي چې د مجاورت، مشابهت يا ورته والي او تضاد له طريقه افكار او ذهني تصورات يو له بل سره پيوند كړي.

د لاك افكار او آثار د دې سبب شول چې ښوونه او روزنه د اروايي روزنې يا ذهني دسلپين څخه، د عادت پيدا كېدلو طريقې ته تغيير ومومي

د لاك افكارو، اروا پېژندونكو ته نوې لار پرانستله او د دې سبب شو چې له وراثت څخه محيط ته پاملرنه وكړي. د ښوونې او روزنې په لحاظ د لاك د نظريې مفهوم دا دى چې په مدرسه كې ښوونكي د كوچنيانو د اروا معماران او جوړونكي دي. اصلي دنده يې د پروګرامونو جوړول او اجرا ده. خو په دنده كې ښوونكي ښه عادتونه پيدا كړي.

---

(1) apperception.

د زده کړې محسسات د دې پرځای چې ذهني روزنې ته پام ونه کړي باید دحواسو روزنې ته پام وګرځوي.

د جان لاک دا نوې نکرونه د زده کړې په منطق کې د عطف ټکی و بلل شو، او وروسته د اولسمې پېړۍ په وروستیو کلونو کې دا نظریې د روسو او نورو په زده کړې د بنسټونو، نظریو تعبیر او تفسیر کړې یعني اروایي ورزش او د سپلین به یې بیانا وه. دا نظریات د لاک د نظریاتو سره سم د اولسمې پېړۍ تر پایه پورې دوام درلوده

د اصالت تداعي روښتی

سنو ونګې

دهربارت د پیدایښت نظریه :

هربارت[1] د سپېړ لوړې د نظر سره د تړاو په خاطر چې د جان لاک له خوا طرحه شوې وه، د نوې عملي اروا پوهنې بنیا د کیښود. دغه نظر د زده کړې په مکله له دې ځایه سرچینه اخلي چې هغه عملاً د ښوونې او روزنې په کار بوخت و، نوځکه په اروا پوهنه کې یې په زړه پورې نظریې وړاندې کړې. او په خپل وخت کې د زده کړې نظام یا سیستم کې پراخ انعکاس ومومند. هربارت ډېره مینه او علاقه درلوده چې انساني علومو اصول، د فزیک او بیولوژۍ پر اساس بنا کړي. هربارت

(1) Johan Friedrich Herbart.

ارواپوهنې ته د «ذهن کیمیا»[1] په سترګه کتل. نو له دې امله د ارواپوهنې نقش یې د افکارو په اختلاط او ترکیب یا ارواېي حالتونو کې[2] مطالعه وګڼېده. ده به لکه یو کیمیا دان غوندې د ارواپوهنې څېړنه د افکارو او ذهني تصوراتو، د ترکیب، تحلیل او تجزیې پر اساس بنا کړله.

د هربارت د ارواپوهنې طرفداران د ارواېي حالتونو ارواپوهنه پر اصیل او مسلم حقیقت پېژني چې په مستقیم ډول له محسوساتو څخه لاس ته راځي او په درې ډولونو څرګندېږي:

۱- حسي تاثرات. ۲- ذهني صورتونه او ۳- عاطفي عوامل خوشالي او خواشیني[3].

ارواېي حالتونه، د ارواېي فعالیتونو پرانیني عناصر دي، چې سره ترکیب شي نو ادراکي ذخیره یا د پیدا ایسنبت خزانه[4] جوړوي او د فرد فکري مایه په هر زمان کې منځته راوړي. هر احساس او فکر څه وخت د رک یا پید ایسنبت مرعي چې ادراکي خزانې ته جذب شي. د هربارت په عقیده ذهن د ارواېي حالتونو ټولګه ده. په واقعیت کې د نویو ارواېي حالتونو د یروالی یا جذب په تیرو ارواېي حالتونو، د ارواېي عملیې یا زده کړې د ایجاد سبب ګرځي.

د هغه په عقیده ذهن لکه دېغ ټټه چې په اوبو کې لامبو وهي او ډوب

---

(1) mental chemistry. (2) mental states

(3) Pleasure pain (4) apperceptive mass.

برخه یې په اوبو کې پټه وي. د شعور یا وجدان په لاندې برخه کې ځای لري. هغه خاطرې چې په دې برخه کې ټولې شوې دي، نوې تجربې تعبیر او تفسیر وي. هر نوی احساس هم له پخوانیو تجربو څخه په کلي توګه بې مفهومه وي.

هر بارت، ذهن په ښکاره یا روښانه شعور، تحت الشعور او د شعور د سرحد، تر عنوانونو لاندې په درېیو برخو وېشي. هره خاطره یا تاثیر چې روښانه شعور (وجدان) ته لاره مومي. نو هر وخت خپل ځای بدلوي. په هره شیبه کې امکان لري څو خاطرې یا خیالونه د شعور روښانه برخه ونیسي یا اشغال کړي.

یوه د دغو خاطراتو څخه امکان لري په مرکز د پاملرنې کې واقع شي. څینې د روښانه شعور په آستانه کې وي او زیار باسي چې روښانه شعور ته داخل شي. د ذهن په لاندې برخه یا تحت الشعور کې د فرد د تېرې زمانې ادراکي فعالیتونه ټول شوي وي. هر یو د دغو افکارو یا تصوراتو څخه په مناسب وخت کې، روښانه شعور ته راګرځي. هر وخت چې یو فکر یا خاطره په پرله پسې ډول روښانه شعور وجدان کې [illegible] په ښه او اسانه صورت سره په یاد راوړل کېږي. هر بارت د دې تجربې له کبله، د تکرار، تمرین، په اصل پوه شو او د تداعي اساس یې داسې ول معرفي کړ، چې هر وخت که څو خیالونه او یا څینې نور نه یو له بل سره داسې اړیکې پیدا کړي چې وکولای شي لرغوني افکار او تصورات په روښانه شعور یا وجدان

کې منځته را وړي، دې پدیدې ته تداعي وايي .

د پیدایښت د نظریې څخه ګټه په تدریس کې :

د هربارت په عقیده د زده کړې لپاره درې مرحلې موجودې دي:

۱ـ حسي مرحله ۲ـ حفظي مرحله چې د تصوراتو بیا جوړونه هم په همغه کې شامله ده . ۳ـ ادراکي مرحله .

فرد هغه وخت ادراکي مرحلې ته رسیږي چې وکړای شي د یو شمیر ذهني تصوراتو په منځ کې ګډ صفتونه پیدا او یو د بل ترمنځه توپیر او کلي حکم او تعمیم سرته ورسوي .

د هربارت د پیدایښت د نظریې پر اساس، صحیح او سم عمل د صحیح او سم طرز تفکر څخه پیداکیږي . په دې کې شک نشته چې د میل او ارادې ریښه هم په تفکر کې شامله ده .

د هربارت د پلویانو له نظره د تدریس مهارت دا دی چې ښوونکی باید هغه افکار او تصورات چې غواړي زده کوونکي یې زده کړي ، باید د هغوی د پاملرنې وړ وګرځوي . ښوونکی په ماشومانو کې د نویو تصوراتو د ایجاد لپاره چې د پخوانیو تجربو سره یې سمون او سازګاري ولري د کتنې ، مشاهدې، له طریقه کولای شي د هغوی لپاره داسې فکري حلقه[1] ایجاد کړي چې د ودې او روزنې لپاره یې مرسته وکړي شي . د ښوونکي موخه باید دا وي چې نوې فکري حلقه د پخوانیو فکري حلقو سره سمون ولري .

---

[1] circle of thought.

د زده کړې مرحلې د هربارټ له نظره:

هربارټ او د هغه پلویان په دې عقیده دي چې په زده کړه کې منظمې او یو د بل سره اړوندې مرحلې وجود لري، چې ښوونکی باید هغه وپېژني او کار ورځنه واخلي. تدریس هغه وخت بریالی او ګټور دی چې دا مرحلې په ځیر سره وڅارل شي هغه مرحلې دا دي:

۱ـ تیاری (چمتووالی)، ۲ـ د مطالبو وړاندېز. ۳ـ مقایسه. ۴ـ تعمیم ۵ـ په کار اچول:

۱ـ تیاری: د دې لپاره چې په درس پورې تړلي افکار او تصورات د زده کوونکي په ښکاره او ړومبانه شعور یا وجدان کې ایجاد شي، ښوونکی باید د تېرو زده کړو په تکرارولو سره شاګردان د نویو مطالبو د اخستلو لپاره چمتو کړي. د بېلګې په توګه د لامبو وهونکو ځینو نو او د لامبو د قانون لپاره په کار دی چې لومړی د لامبو وهونکو اجسامو لکه بالون، د اوبو پوقانې، لرګي، کښتۍ او داسې نورو شیانو یادونه وشي.

۲ـ د مطالبو وړاندېز: ښوونکی نوي مطالب او موضوعات د لامبو وهونکو اجسامو په شکل د تجسم او ښودلو په طریقه وړاندې کوي. د بېلګې په توګه، ممکنه ده زده کوونکو ته وښودل شي چې څنګه غوړي د اوبو په مخ او یا فولادي ګلوله د سیمابو په مخ لامبو وهي.

۳ـ پرتله او تجربه: که ښوونکی دوه لومړۍ مرحلې په ښه صورت سرته رسولې وي نو بیا زده کوونکي وینې چې د نویو او زړو مطالبو ترمنځ شبا

هغوته وجود لري. له دې کبله ځواني او اوسني مطالب په ښکاره او روښانه شعور کې یو له بل سره اړیکې پیدا کوي. د تیرو او طبیعي ورته والي له کبله یو له بل سره پیوند پیدا کوي.

۴ - تعمیم: په دې مرحله کې زده کوونکي زیات باسي چې د دوه ډولو مطالبو ترمنځ ګډ لاملونه د یو کلي حکم او اصل په صورت بیان کړي.

۵ - په دې ځای کې هغه اصل چې نوي زده شوي د ډیرو مطالبو د توضیح لپاره چې په لامبو وهلو مربوط دي، کارول کیږي. د اکار د مسئلو د حل له طریقه سره ترسره کیدلی شي. ښوونکی ممکنه ده له زده کوونکو وپوښتي، چې کښتۍ له فولادو څخه جوړه ده، نو ولې په اوبو کې نه ډوبیږي. یا داچې د مسئلې په توګه له زده کوونکو څخه وغواړي چې آیا یو خاص شی په معین مقدارتو کې لامبو وهلی شي او که نه؟

د هربارت پلویان زیات باسي چې نوموړې مرحلې د تدریس د کلي طریقې په عنوان وکاروي.

په واقعیت کې هربارت باید د علمي او تربیتي اروا پېژندنې بنسټ ایښودونکی او مخکښی وپېژندل شي.

د هربارت طریقه په لومړي سر کې د وونټ(۱) له خوا په المان کې او د تیچنر(۲) له خوا په امریکا کې تعقیب شوه او د جوړښت، ساختارګرایي ښوونځي(۳) او همداسې د باطني یا نفسي طریقې(۴) د راڅرګندولو او مخته راتلو

(1) Wundt.W. (2) Titchener.E.B

(3) Structuralism (4) introspection.

موجبات یې برابر کړل.

د پورته بیان څخه څرګندېږي چې همدارنګه له یوې خوا د علم او معرفت سرچینه او منبع له بدن څخه د باندې بولي او د ذهني تداعي له کبله د زده کوونکي پوهه او معلومات زېږوي، نو باید هغه د علمي تداعي ګرایانو مکتب وګڼل شي او له بلې خوا د هغه ښوونې او لارښوونې د علمي تجربو په پراختیا او د ذهني محتوا د تحلیل او ترکیب په جنبشونو او فعالیتونو تمامې شوې، نو کولای شو چې هغه د ساختګرایانو په قطار کې وشمېرو.

د ابینګهوس د تداعي نظریه:

معروف الماني ارواپېژندونکي ابینګهوس[1] په ۱۸۸۵ کال کې د خپلو څېړنو له کبله نه یوازې د زده کړې په مسئله کې مرسته وکړه، بلکه په زړه پورې اطلاعات او معلومات یې د هېرېدو[2] په عملیه کې هم په لاس راوړل. دا لومړی شخص و چې د حافظې د پېژندلو لپاره یې کتاب ولیکه، او د ارواپوهنې د اصالت تداعي د ښوونځي لپاره یې نوې دوره پرانستله دې کتاب د تجربتي جنبې سربېره د تداعي د تشکیل او زده کړې عملیې هم تر څېړنې لاندې ونیولې. نو په دې خاطر هم نوی و.

دا رښتیا ده چې د لرغوني اصالت تداعي د ښوونځي پلویانو د تداعي سره سروکار درلود. خو هغوی د تداعي د تاثیر موضوع ته ډېره پاملرنه نه کوله، او دا یې نه غوښتل چې د تداعي د تشکیل په هکله څېړنه

(1) Ebbinghaus. H.   2- Extinction.

وکړي. اما د نوي اصالت تداعي د ښوونځي پلویان لومړی تر هر څه دېته پاملرنه کوي چې د تداعي عملیه څنګه تشکیلېږي او بیا د تداعي ثبات او مقاومت د په یاد راوړلو له طریقې ازمایښت کوي. د بېرته افادې مانا دا ده چې د اصالت تداعي لرغوني پلویان به د تداعي د پایلو او اغېز له مخې غوښتل چې د قضیې علل وپېژني، خو د اصالت تداعي نوي پلویان به د ښکاره لاملونو له مخې غوښتل چې د قضیې اغېزې او پایلې تر څېړنې لاندې ونیسي. ښکاره ده چې وروستۍ یا نوې طریقه بشپړه او باوري طریقه ده، یانې لرغوني ارواپېژندونکي به د معلول څخه علت ته، خو نوي ارواپېژندونکي له علت څخه معلول ته ځي.

د ابینګهوس تجربي طریقې څرګنده کړه چې هر څوک څو ډوله حافظه لري لکه د اشکالو لپاره حافظه، د اعدادو لپاره، د نومونو لپاره حافظه سمعي یا بصري حافظه او نور...

په ملوینا د هر چا حافظه څو اړخه لري چې د قوت یا ناتوانۍ له پلوه یو له بل سره متفاوته وي. اوس نو په کار دی چې د هر چا د حافظې د څرګندولو لپاره نومونې د څو ډوله له ازمېښتونو لاندې ونیول شي. د بېلګې په ډول د زده کړې یا سمعي حافظې لپاره کولای شو چې پنځلس یا شل مانا لرونکي یا بې مانا اصطلاحګانې وټاکل شي او هرې اصطلاح ته دوه ثانیې وخت ورکړل کېږي، بیا د وروستي اصطلاح له لوستلو څخه لس ثانیې وروسته له زده کوونکو څخه وپوښتل شي چې څومره اصطلاحګانې یې چې په حافظه کې پاتې دي، له یاده ووایي. د دې ازموینې پایله

باید د هغو مجدولینو چې د دوی د څو سره همغږي زده کړه نکړو د از
مینې د پایښت په لاس راغلي او معیاري شوي دي، مقایسه او پرتله
شي څه به دې ډول د دغې موضوع د ښې یا بدې حافظې په شکله قضاوت
یا حکم صادر شي . په دې ازمینه کې د لاندې شل اصطلاحګانې
کارول شوې دي:

ستن، یوه، خولګه، کرکه، اوبه، پښه، وسکی، نخلی، نقشه، ونه
عکس، کتاب، پیشو، چاقو، تناب، کور، جرابې، کاغذ، غر، بېړ
او کیف.

اېبنګهوس په خپلو تجربو کې ولیدل چې د یو کرت قرائت کولو څخه وروسته یادونې یې جوړې د دغو اصطلاحګانو کتنه ای شي چې زده شي، په دې برخه کې کرسه ښانګړې عملیه چې په عیني ډول تعقیب شي نشته. دا عملیه تر هغه وخته تکراریږي څو زده کړه نکړي وکړلای شي د ۷۵ په معلو او سل په سلو تر منځه د اصطلاحاتو په زده کولو کې مهارت پیدا کړي.

اېبنګهوس او د هغه پلویانو د دې قانون او داسې نورو ورته قانونو څخه په استفادې سره یو کمي قانون را منځته کړ او په وسیله یې د کړې منحني، چې نن هغه ته ل پیژني، رسم کړه.

د «هېرولو منحني» په رسم سره دوی وکړای شو چې د دې کمي قانون ابتکار او مرغوبیت ډېر کړي.

د اېبنګهوس له زمانې راهیسې د زده کړې په مطالعه او څېړنه کې د عیني طریقو څخه کار اخستل کیږي او د دې ورځې نه په زرګونو رښونیا طریق

وړاندېزونه هم شوېدي. د دې اړوا پېژندونکو په عقیده نښو کولای چې د تداعي موضوع بیانېږي د مجاورت له طریقه توجیه کړو، ځکه چې مجاورت اساساً یو مساعد موقعیت دی، کوم قدرت یا قوه نه ده. هغه څه چې د زده کړې په حالت کې دی. تر ډېره حده د روابطو او تناسب په نظر کې نیول سوي، د کلماتو د تلفیق او ترکیب څخه ګټه او استفاده کوي.

د ابینګهوس د تحقیق او څېړنې اصلي موخه دا وه چې روښانه کړي چې آیا د «هېرېدلو» موضوع یوه تدریجي عملیه ده؟

د دې هدف لپاره د زده کړې یوه معینه برخه د زده کولو له وخته څخه بیا د بېرته ورکولو تر وخته یعنې یوه زماني واټن، د متحول یا متغییر شرط په عنوان انتخابیده، بیا د دغه شرط تغییر او ارتباط د زده کړې په هکله ازمايښت کیده، پایلو وښودله کله چې موضوع ژر زده شوه نو ژر له یاده وتله بیا وروسته سرعت د هېرېدو ورو ورو لږېږي.

په بله تجربه کې د زده کړې ژورتیا یا سطحي والی، د متحول شرط په عنوان انتخاب شو وروسته د څو کرته ازمايښتونو څخه څرګنده شوه چې که هر څومره د یوې موضوع د زده کړې لپاره ډېر زیار وایستل شي پایله یا موخه یې دا وي چې ژر نه هېرېږي.

په یوه بله تجربه کې ابینګهوس، ازمېدونکي ته وایل چې د یوې موضوع د زده کولو څخه وروسته سم دم ویده شي او بل هېڅ ډول اړوايي فعالیت باید ونه کړي. نتایجو وښوده چې په داسې حالاتو کې د هېرېدو چټکتیا (سرعت)، د دغه حالت په پرتله چې ازمېدونکی

وینښ پاتې شي د یرلږ وي .

دشپیتمو کلونو په وروستیو کې اروا پېژندونکو دا تجربې، دهیریدو دماهیت پوهیدو لپاره په متفاوتو شرایطو کې بیا بیا تکرار کړل.

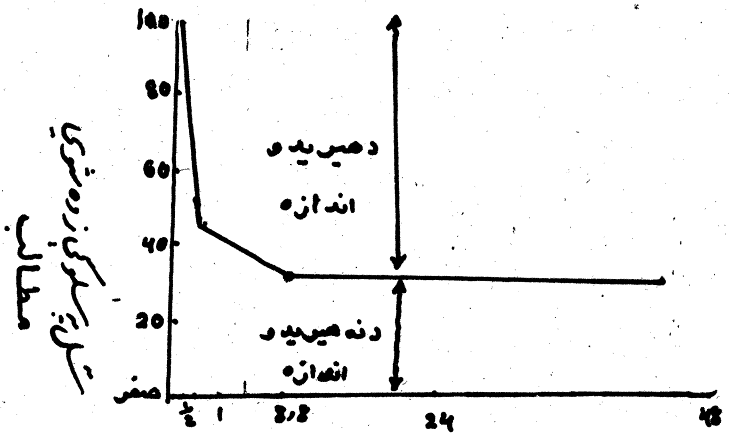

دگرړیو شمیر دړنده کړې څنګه وروسته

دابینګهوس معروفه منحني (۱۹۱۳)، دیاد ساتلو او هیریدو

په شکله دامنحني دیاد ساتلو او هیریدو د اړیکو ستر مثال دی.

د اصالت تداعي ننی
بنسټونه

د پاولوف[1]، تارندايک او نورو ارواپوهانو نوي تجربو او ازمايښتونو وښودله چې د پاولوف د تقويت فرضيه او د تارندايک د «پاداش» فرضيه يوه ده او دواړه د تداعي د اثبات لپاره مشترک عوامل لري. تارندايک لکه هربارت غوندې خپلې څېړنې د تداعي په رڼا کې د ذهني تصوراتو پر اساس بنا کړې او پخپلو څېړنو کې يې فزيولوژيکي ارواپوهنې ته ځانګړې پاملرنه وکړه. تارندايک عقيده درلوده چې مشهود سلوک د داخلي محرکاتو معلول دی. يعنې د داخلي محرکاتو اثر د باندنيو محرکاتو په پرتله ډېر دی. يانې داخلي محرکات د تمايل يا سايق سبب ګرځي او ژوندی موجود فعاليت ته هڅوي. خو په زده کړه کې په کلي توګه دواړه داخلي او بهرني عوامل داخل دي. او زده کړه داسې عمليه ده چې دا دواړه سره پيوندوي. پارسا (۱۳۷۲: ۶۹)

تارندايک: تارندايک[2] ۱۸۹۸ کې د خپلو څېړنو پايلې د حيواناتو د ذکاوت او سلوک په هکله له تکويني لحاظه، په يوه کتاب کې «د حيواناتو ذکاوت»[3] تر عنوان لاندې نشر ته وسپارل. هغه د حيواناتو د زده کړې د مختلفو حل د څېړلو لپاره له مختلفو وسايلو لکه پېچلي لارې[4] يا معما اميزه جعبې[5] او داسې

---

(1) Ivan.p.pavlov . (2) Edwad Lee Thorandike.

(3) Animal intelligence (4)- problem bokes

(5) puzzle ...

نورو څخه کار اخستل . تارنډایک به هغه ژوي چې ازمایښتول، وږي کړل او بیا به یې په هغې پیچلو لارو کې چې د وتو لارو پای به تړلې وو او پرانیزې یې لار به د خوړاکو رسیدو ته خلاصه وه، خوشې «ایله» کړه، وږی حیوان به کله چې هغه صحیح لار خوړو ته وروسته د زیار ایستلو پیدا کړه، تشویقیده، د دې تجربې په جریان کې، حیوان ازاد پریښودل کیده چې څو څو حیلو او طرحو سره کار پیل کړي، څو د هغه سلوک او فعالیت به یې څارلو او هغه وخت یې چې د خپل لوښي پر یالیتوب له پاره لګولی وتمیید اوره، بیا به یې هغه ژوي په پرله پسې دول ازمایښت کاوه او په منظم دول یې د هغه سلوکي تغییرات او زماني کموالی، غذا رسیدو ته چې د حیوان د زده کړې او مهارت له کبله پیدا کیده ثبتاوه. په پای کې د دې اطلاعاتو په بنا یې د ژوي پرمختګ، د ستونزې په حل کې، د «زده کړې منحني» ترسیم کړه او د حیوان د زده کړې او د عمل د څرنګوالي مدارک او شواهد یې په لاس راوړل .

تارنډایک د دې تجربو څخه دې نتیجې ته ورسید چې حیوان په تجربو کې ځینې حرکات او کړنې د سعې یا بدو پایلو پر اساس «حذف» یا «انتخاب» وي او بیا هغه د «اثر قانون»(۱) یا زده کړې په صورت داسې شرحه کوي: «هر عمل چې په یوه ټاکلي موقعیت کې د رضایت او خوښۍ سبب شي، هغه عمل د هغه موقعیت سره، تر هغه وروسته تداعي کیږي. یانې هر وخت چې

(۱) Thorndike effect.

هغه عمل بیا منځته راشي ، ډیر احتمال لري هماغه عمل چې تیر کرت انجام شوی و ، بیا تکرار شي ، برخلاف د دې که یو عمل په یوه تماکلي موقعیت کې د سبب د ناراحتۍ شي . په تدریج سره هغه عمل د هغه موقعیت څخه انتزاع پیدا کوي یا پې که بیا هغه موقعیت منځته راشي ، ډیر لږ احتمال لري چې هماغه عمل مجدد د اصورت ونیسي ،، .

بل قانون چې د دې قانون ضمیمه ده ، د مشق او تمرین قانون یا د استعمال او عدم استعمال قانون دی . د دې قانون له کبله هر ځواب چې یوه موقعیت ته ورکول شي ، هغه موقعیت سره تداعي کیږي ، هرڅومره چې دغه ځواب ، هغه موقعیت ته ډیر د تعداد په حساب ورکړل شي ، په هماغه اندازه تداعي محکمه ده کلکه او مستحکمه وي او هرڅومره چې د نوموړي ځواب استعمال لږ وي ، تداعي ضعیفه کیږي . دا د مشق او تمرین قانون ، هماغه لرغوني قانون ، د تداعي ده چې دافکارو د ارتباط او تړاو په ځای د موقعیتونو ترمنځ په تړاو یا نې په انگیزه - ځواب اطلاق شوی دی . اما د ژوندیو د زده کړې څیړنې په وضاحت سره ښکاره کوي . چې د تمرین قانون د زده کړې ټولې ستونزې نه حل کوي .

تارانډایک تقریباً ۳۰ کاله د زده کړې په هکله مسلسلې څیړنې او از مایښتونه سرته ورسول ، وروسته تر هغه یې انسان تر څیړنې او مطالعې لاندې ونیو . په دې از مایښت کې لوړ نو زده کوونکي د یې معما آمیزه جعبو سره کار نه درلود خو ان موږ ته ورکول کیدې چې

د مختلفو ځوابونو امکان یې موجود وو. که پوښتنه له بریالیتوب سره تړلې وه نو ازمونکي ته به د تشویق په توګه ویل کیده «صحیح ده» او که ځواب ناسم وو نو د توبیخ په توګه به ورته ویل کیده «غلط دی» یا نو په دې ازماینت کې هم تشویق او توبیخ موجود و. د دغې ازموینې پایلو وښوده چې د تشویق تاثیر په ځوابونو ډېر مثبت و. تارندایک د دې پایلو په اساس، د اثر پر قانون تجدید نظر وکړ او تشویق ته د توبیخ په پرتله ډېر اهمیت قایل شو. د تارندایک په آند د توبیخ حقیقي اثر دا نه دی چې ځواب له موقعیت څخه جلا کړي، بلکه حقیقي اثر یې دا دی چې زده کوونکی دې ته وهڅوي چې بل ځواب وازمايي او صحیح ځواب پیدا کړي. خو د تحسین او تشویق مستحق وګرځي او په دې توګه هغه صحیح ځواب په مثبته توګه د هغه له موقعیت سره تداعي شي. په واقعیت کې د سم ځواب پیداکیدل، په اتفاقي ډول پخپله غلط او ناسم ځوابونه حذفوي.

تارندایک په خپلو مطالعاتو او څیړنو کې، د تداعي د فرضیې څخه پلوي کاوه او یا مخصوصې چې د ده څخه وه ووایي «د اړیکو او مناسبت»[1] فرضیې پلوی و. تارندایک په دې عقیده و چې تړلې تداعي ګانې د انګیزې ـ ځواب اړیکې یا رابطه لري. د دې لپاره چې د دوه ذهني تاثیراتو او یا دوه فکرونو ترمنځ، تداعي ټینګه شي یوازې مجاورت کافي نه دی مګر دا چې د ځواب په کیدو تمام شي.

---

(1) Connection.

انسان د ځینو ژونو پوړو سره د حیواناتو په پرتله، پراخه اړیکې او ارتباطي سیستمونه پېنګلای شي. د انسان روحي لوړتیا د حیوان په پرتله په همدې ټکي کې نغښتې ده. په همدې خاطر د انسان ذهن[1] داسې تعریفوي: «ذهن یو ارتباط ورکوونکې دستګاه ده چې د انسان فکري، عاطفي او عملي ځوابونه د محیطي موقعیتونو سره چې مخ کېږي، مطابقت ورکوي».

د پاولوف شرطي ځوابونه:

ایوان پطرویچ پاولوف نامتو روسي بیالوژست یو له هغو لومړنیو کسانو څخه دی چې تداعي معاني یا فکري تړاو ته یې په خپلو علمي ازمایښتونو کې تحقق ورکړ. ده د خپل کار لومړی دوولس کاله په خپل لابراتوار کې د هضمي غدو، عصبي سازمان او رفلکسونو په مطالعه او څېړنه کې تېر کړل. د ده همدا په زړه پورې او ابتکاري تجربې، د دې سبب شول چې په ۱۹۰۴ کال کې د نوبل د جایزې په اخستلو بریالی شي. په ۱۹۰۲ کې د خپلو تجربو په سرته رسولو کې داسې موضوع سره مخامخ شو چې وروسته له یو کاله ورمعنوته څېړنو اصول او روش ته بالکل بدلون ورکړ. پاولوف د سپي د لاړو د رفلکسونو د مطالعې لپاره یو اسباب جوړ کړي وو چې د هغه په واسطه کېدای شو د حیوان لاړې چې د خوړو انګیزې څخه وروسته په خوله کې د ځواب تر عنوان لاندې تولیدېږي، اندازه کړي.

(1) Mind.

پاولوف په دې ازمايښت کې وليدل چې په سپي کې د لاړو ترشح ځکه ترسره کيږي چې خواړه ورته ورسيږي، عملاً پيل کيږي. په دې ډول چې: يې ازې د خوړو د طرف ليدل، يا تر دې کيدل د هغه شخص چې سپي ته خواړه ورکوي، يا د راوړونکي د پښو اواز په مجاوره کوټه د دې سبب ګرځي چې د سپي لاړې جارې شي.

اوس نو که د خوړو موجوديت د سپي په خوله کې يوه طبيعي انګيزه د سپي د لاړو د ترشح لپاره وي، د خوړو د لوښي ليدل يا د پښو اواز د دې رفلکس لپاره طبيعي انګيزه نه شي حسابيدی د غه ضبرګونه يا د لاړو د ترشح ځواب چې سپي د خوړو د لوښي او يا د پښو له اواز څخه وروسته ښکاره کړی د قاعدې له مخې سپي وروسته له پرله پسې او اوږدو تجربو څخه کسب کړی وي. په دې ترتيب د خوړو د لوښي او يا د پښو اواز د سپي لپاره يوه علامه[1] نښه يا جنبه لري، چې خواړه ورته راځي.

پاولوف په دې شرح چې د داسې علايمو او نښو موجوديت په مرموقعيت کې د حيوان په تطابق کې کارنده رول لوبوي.

په لومړي سر کې پاولوف د غه د لاړو ځواب ته د علامې څخه وروسته د ارواحي ترشح[2] نوم ورکړ. خو پاولوف د سپي د لاړو ارواحي ترشح د فضيا ترشحه د هغه فزيولوژيکي فرضيانو پرته

(1) Signal. (2) Psychic sicretion.

مینه دړلوده، نو د پورته اصطلاح څخه یې لاس واخست او په ځای
یې د شرطي رفلکس[1] اصطلاح وړاندې کړه او علامت یا نښې ته یې شرطي
انګېزه[2] ووېله. ښکاره ده چې رفلکس یا شرطي انعکاس یې نو د دغو
ځواب او ځواږه غیر شرطي انګېزه ده چې هغې ته تقویت[3] هم وايي.

د تقویت د قانون کشفول ستر خدمت دی چې نوې اروا پېژ
ندنې د اصالت تداعي ښوونځي ته کړې ده. په دې قانون ساحه او د
عمل میدان په واقعیت کې ډېر لوی دی او هدف یې بیانې د شرطي
ځوابونو د غبرګون ټینګول نه دي. ممکنه ده د زده کړه په ټولو ډولو
کې اغېزمن او صادق وي.

چارلز ادوارډ سپیرمن[4] انګلیسي اروا پوه (۱۸۶۳-۱۹۴۵) د ذکاوت
مکمله اروا پېژنه د درک او انتباط او همداسې د څو لاملونو د پېښې
ستونو او مناسباتو پر اساس بنا کړه. څو هغه چټله د اروا پېژندنې
دغه سیستم د تداعي د ښوونځي په سترګه ونه کتل او لا انتقاد به
یې کاوه چې د تداعي د ښوونځي پلویان په خپله فرضیه کې په عجیبه
ډول خام دي. ځکه هغوی په داسې انکار او موضوعاتو کې چې د ذکا
وت پیدا کېدل، د نوي معرفت کشفول او د نوې مسئله حل پورې
خواته پر ینبي او عملاً بیانې له حافظې سره سر وکار لري.

---

(1) conditioned Reflex. (2) conditioned stimulus.

(3) Rainforcement (4) charles Edward .S.

دګشتالت د ارزایښندنې پلویان هم د تداعي د سېروڼې پر پلویانو داسې انتقادونه لري . او وېلای شو چې دګشتالت د ارواپوهنې ښه خدمت د اصالت تداعي سېروڼې لپاره هم دا دی چې د دوی دغه خلاوي ډکوي . په هر صورت د تجربې تداعي ارزایښت نه شو نفکر د دې سېروڼې د فعالیت په ساحه کې ستر خدمتونه سرته رسولي دي . د بیلګې په توګه د مساعدو یا نامساعدو شرایطو پیدا کول د حافظې په مکله د - زده کړې او هېرېدنې د منحنۍ ګانو ترسیم ، ځینې نه د متقابلو تاثیراتو په مکله په تداعي کې د زده شوي ځوابونو ، غبرګونونو ،، انتقال له یو عمل یا موقعیت څخه بل عمل یا موقعیت ته ، او داسې نور .

هیلګارد (1) ، رابنسون (2) ، وودورت (3) او همداسې نور شمېر د اصالت سلوک پلویان د اصالت تداعي جز حسابېدای شي . ولې ټول تداعیان په هیڅ صورت سره د اصالت سلوک پلویان نشي کېدای. د تداعي سېروڼې د زده کړې او په یاد ساتلو فرضیه د هغو د اصالت سلوک سېروڼې کاملاً ځانګړی بحث او تورېدلي چې وروسته به شرحه شي .

---

(1) Helgard Ernest .R.

(2) Robinson. E.S.

(3) wood worth.

څلورم څپرکی

د شعور جوړونکی ښوونځی[1]

ویلهیلم وونت[2] الماني په ۱۸۷۹ کال کې ارواپوهنه د مستقل علم په توګه وپېژانده او خپل لابراتوار یې چې ارواپوهنې ته یې وقف کړ، په عملي ډول تاسیس کړ. دلته یې ټول لیاره یې د احساس او خیال په اړه پلټنې او څېړنې لاس ته راوړې کړې. وونت په ۱۸۹۲ کې وویل چې د « د ارواپوهنې کار څېړنه او پلټنه د هغه شي په باره کې ده چې موږ هغه ته باطني او نفسي تجربه وایو. د باطني او نفسي تجربې څخه مقصد هماغه حس، د فکر جریان، اراده او تصمیم دی چې د خارجي تجربې په مقابل کې قرار لري. د خارجي تجربې مطالعه او څېړنه د طبیعي علومو موضوع ده»

وونت د دې، څلور کاله وروسته د خپل کار عنوان بدل او د لومړۍ « باطني او نفسي تجربې » پر ځای یې، د « مستقیمې بلاواسطه تجربې » نوم ورکړ. په دې ترتیب د هغه د ارواپوهنې په تعریف کې د انسان بشپړه تجربې چې په روښتیا سره د ارواپوهنې په برخه کې شامله شوې، داځکه چې موږ په خپلو باطني افکارو، احساساتو خبر یو، هماغسې په خارجي شیانو هم پوره واقف او خبر یو.

---

(1) Structuralism

(2) wilhelm wundt.

وروسته په لومړي مرحله کې د نفس، درک ته آګاهي یا شعور[1] ووایه او
د بهرني نړۍ درک یې د طبیعي علومو موضوع وګرځېده. بیا وروسته وونت
د نړۍ پېژندنې په اتفاق سره، د خارجي نړۍ درک ته «اګاهي» او د
نفسانیاتو درک ته «خود اګاهي» او د دواړو مجموعې ته «شعور» ووایه.
اوس نو شعور، په انسان کې د انعکاس عالي شکل دی، چې د انسان د
معرفت سبب نسبت جهان او چاپېریال ته ګرځي او په همدې توګه د
انسان هدفمنده سلوک اداره کوي.

انعکاس د اجسامو یا مادي سیستمونو هغه استعداد دی چې د
هغو اجسامو یا مادي سیستمونو چې ورسره مقابل کېږي، مادي خصوصیتونو ته بدلون ورکوي او په شکل یې څرګند وي. همدا بل شکل معنوي
د تصوراتو، مفاهیمو، احکامو او انتزاعي استنتاجونو په شکل افاده کېږي.
انعکاس د مادې عمومي خاصیت دی او د مادې د تکامل سره سم، د انعکاس
خاصیت یې هم، کیفي تکامل پیدا کوي. انعکاس کېدای شي ډېر ساده لکه
د آیینې غوندې انعکاس وي. کېدای شي د کشش یا تروپیسم[2] په شکل وي
لکه د نباتاتو کشش د لمر خوا ته یا د رفلکس[3] په شکل څرګند شي، لکه د ار
ګانیزم غیرارادوي عکس العمل د خارجي اغېز په مقابل کې او یا د غریزې[4]
په شکل چې یې د مثل، ناخبره اګاه او ابتدايي څرګندونه شمېرل کېږي.

---

(1) Consciousness. (2) Tropism.
(3) Reflex (4) Instinct.

اریا په دې عالي شکل چې د انسان شعور دی څرګند شي. (طبري، ۱۳۶۰: ۱۸)
په دې ترتیب سره په ارواپېژندنه کې دواړه برخې یانې داخلي او بهرنۍ تجربه
شامله شوې ده.

کله چې د ارواپېژندنې اصلي موضوع شعور انتخاب شو. نو د اروا
پېژندنې علم د کیمیا له سره ورته والی پیدا کړ. نو همداسې د شعور د
عناصرو کشف او د دوی ترکیب ارتباط یې د بل سره هم د کیمیا د علم
د طریقو او روشونو ته ورته والی پیدا کړ.

وونټ عقیده درلوده چې زموږ ټولې تجربې لکه د خارجي اشیاوو
درک، تیرې خاطرې، هیجانات، اهداف، پېچلې او مرکبې مسلې دي چې
باید په علمي توګه یې په تجربه او تحلیل شي. همدغه تحلیل او تجربې
وونټ د شعور د عناصرو په هکله سرته ورسوله. نو احساس یې
د شعور اصلي عنصر او ماده وبلله او په دوو اصلي طبقو یې ویشلو
لومړی هغه احساسونه دي چې داسې بریښي چې موږ ته له بهرنه
راځي یا نو په تعبیر زموږ د بدن څخه د باندې ده.
دوهم هغه احساسونه دي چې تصور کړو، چې زموږ په بدن پورې تړلي
او متعلق دي او منبع یې زموږ په وجود کې ده. د ساده او لومړي
احساسونو څخه لوړ سطحې چې ملموس سر او ګان لري، لوړې مرتبه
شرحه کړې دي. لکه د رنګ تولید. د تیځ ارزیدل، د شکل
جلبې احساس او داسې نور،

د اصالت جمل ارواپېژندونکو د دې عواملو په څېر تحلیلي

شو چې د اهم بیان کړي چې څنګه منځ ته راوړو او یا څنګه ښیان وینو.

دا لومړي احساس نه د دي اړوا پیژندونکو لپاره چې د اړوا پوهنې د ترکیبي سنجونې بلې پیان دي، په دې خاطر ډیر مهم دي چې کولای شو د ممکنه ساده تجربو او د ذهن د انفعالي(1) حالاتو تر عنوان لاندې حساب کړو انفعالي حالت، احساس او ادراک داسې تعقیبوي لکه چې سیوری جسم پسې روان وي. له ساده حسونو څخه، مطبوع او نامطبوع حسونه یعنې لذت او الم(2) هرچا منلي دي. خو وونټ دوه جوړې نورې هم پرې علاوه زیاتې کړل. یوه جوړه یې د تحریک او کرارۍ د آرامتیا، او بله جوړه یې د خپګان (انحطاط)، او خوشالۍ(4) احساس دی. دا حالات امکان لري په بیلا بیلو اشکالو او طرحو یې له یو سره ترکیب او نوي حالات منځته راوړي. د بېلګې په توګه هیجان یوه پېچلې او مرکبه تجربه ده چې د ذهني انفعالاتو او احساساتو څخه چې د بدن له بیلا بیلو برخو څخه سرچینه اخلي ترکیب شوې دی. میل او اراده په لحظه کې د هیجان انفعالي حالت دی چې د تصمیم نیولو په لحظه د نفسي حالت په قطع او ناڅاپي تغییر کې مشخص کیږي. څنګه چې لیدل کیږي د وونټ هدف په دې حالاتو کې دا دی، څو هغه شیان چې انسان یې واقعاً احساسوي شرحه کړي، نه هغه اعمال چې انسان یې سرته رسوي یا په بل

---

(1) Passive. (2) Pleasant_unpleasant.

(3) To stimulate and peace or Tranquillity.

(4) Depression and pleasure.

عبارت د وونت په عقیده د انسان د اعمالو شمیرل او را پېژندنه نه ده، بلکه د روښانه شعور، د محتویاتو شرحه د اروا پېژندنې هدف او منظور دے. «د نفساني منتجه یا د ترکیب اصول»، یې له مخې په زړه پورې قوانینو څخه دی چې وونت یې وړاندې کړي دي. کولای شو دا قانون داسې هم بیان کړو: «د څو نفسي عملیو ترکیب یو بل سره نوي خاصیتونه پیدا کوي چې ترکیبو نکو اجزاوو یې نه درلودل». د دې قانون ورته مراد کولای شو د اصالت نداي د سبروتځې په تعلیماتو کې له وونته ترمخه او د گشتالت په اروا پوهنه کې وروسته له وونته هم پیدا کړو. ور دورث د ۱۳۴۸: ۴۳۸، ۲

څنگه چې مخکې هم یادونه وشوه د دې سبروتځې پلویان د اروا پېژندنې موضوع شعور یا د خود اگاهۍ تجربه شمیرله او د دوی په عقیده د داخلي مطالعې[1] له طریقه کولای شو د شعور یا خود اگاهۍ د تشکیل طرز تر مطالعې او څېړنې لاندې ونیسو.

د دوی په عقیده شعور د احساس[1]، تخیل[2]، عواطفو او تفکر[3] څخه تشکیل شوی دی. دا ډول پېچارې د داخلي اصولو یا روش له طریقه کولای شو تر کتنې او څېړنې لاندې ونیسو. د ذهني پېچلو عملونو د ساده عملونو څخه جوړ او د تحلیل او تجربې له لارې کولای شو هغه تشخیص کړو.

ادوارډ براد فورډ تیچنر[4] انگلیسي پوه لومړی د وونت سره په څېړنو بوخت شو او د هغه تر اغیز لاندې و. بیا وروسته امریکې ته ولاړ او د

---

(1) Sense (2) Image (3) Idea

(4) Edward Brad ford Titchener.

کړنلې په پوهنتون کې د عمر تر پایه په اروایي ښېګڼو بوخت و .

کلاسیک ښوونځی یا د تیچنر دعقایدو

اصول

د المان د لایپزیګ په ښار کې د تجربي اروا پوهنې د ښوونځي له پلویانو څخه، د وونت اوو (۷) تنو زده کوونکو زیار وویست چې په امریکا کې د اروایي تجربو لپاره لابراتوارونه جوړ کړي. تیچنر تر ټولو معروف، بااستعداده او انګلیسي نژاده ځوان و چې په ۱۸۹۲ کال یې د کرنل د پوهنتون د اروا پوهنې د لابراتوار مسولیت ومانه. د ده د مهمو اقداماتو څخه یو دا و چې د ده د وونت د اروا پوهنې د شعور جوړونکي ښوونځي څخه، د اصالت عمل[1] د اروا پوهنې په مقابل کې چې په دې وخت کې په امریکا کې رواج درلود پلوي وکړه .

تیچنر کارنده مفاهیم یا په بل عبارت د عملي او ترکیب جوړونکي اصطلاح ګانې ، په ۱۸۹۸ او ۱۸۹۹ کال کې طرح او وړاندې کړل. د دې دوو اصطلاحګانو طرحې او په یوه وخت کې د تیچنر له خوا چندانو تعجب او حیرانتیا وړ نه دي . او د اصالت عمل د ښوونځي سره د ده مخالفت هېڅ اړه نه لري. ځکه کله چې غواړو د یوه ماشین په هکله خبرې وکړو کولای شو چې هم د ماشین د جوړښت یا ترکیب او هم د دغه د فعالیت او استعمال څخه وغږیږو. په همدې ډول د سترګې په بحث کې کولای

---

(1) Functionalism.

شو چې هم د سترګو د جوړښت او هم د هغې د فعالیت او استفادې څخه خبرې وشي.

په بیولوژۍ کې هم علم د جوړښت (اناټومي)، او هم د دندو علم (فزیولوژي)، لري. د تشریح علم یا اناټومي د جوړښت او ترکیب علم دی او فزیولوژي د دندو او عمل علم دی. په کلي ډول هدف د جوړښت یا ترکیب دیوه جهان یا سیستم دا دی، چې څنګه ترکیب یا جوړ شوی دی اما د دندو د اسپکارو کولو چې هغه سیستم یا عضو څنګه کار کوي یا د هغه لپاره جوړ دی. دا دواړه علمه مهم دي، ولې داسې ښکاري چې جوړښت باید مقدم وي، ځکه چې څو یې سیستم او جوړښت یې معلوم نه وي نو د هغه د کار او عمل په هکله به څنګه څېړنه وشي.

د تیچنر په عقیده وجدان یا شعور د ارواپوهنې اصلي موضوع تشکیلوي. د بدن او نفس (اروا)، اړیکې موازي او هم آهنګه دي بې د یو سبب نه کیږي او د هغو تر منځه د علت او معلول ارتباط نشته.

تیچنر د وجدان یا شعور د تجزیه لپاره درې لاندې جریانونه مهم ګڼي. هغه احساسات، تصورات او انفعالات دي. دا ارواپېژندونکي دغو جریانونو ته د شعور یا وجدان یا هغو مبنیا رکه جوړوونکي توکي وایي او په لاندې ډول یې شرحه کوي:

١- احساس یا حسي ادراک د حواسو په مرسته د شی په موجودیت او حضور کې تشکیلیږي. دا دوه عامله لري یو یې بهرنی او بل یې عضوي اغیز دی. وروسته له دې دوو

مقدموخته په مغزکې انعکاس پیداکیږي چې نوم یې احساس دی. دبیلګې په توګه د غږ په مکله دهوا ارتعاس خارجي تحریک او حرکت چې په غوږ کې واقع کیږي ، عضوي اغیزه ده. وروسته له دې د دې مقدموخته په مغزکې انعکاس پیداکیږي چې هغه ته احساس وایي.

مجرده احساس او بدني تاثرات په تنهایي سره معرفتي ارزښت نه لري ، ځکه چې په ذهن تاثیر کوي ، معمولاً د نورو نفسي فعالیتونو په واسطه احاطه کیږي او د هغو په مرسته تعبیر او تفسیریږي ، د مقام نیسي او مانا پیداکوي.

۲- تخیل ، تصور یا ذهني تصویرونه چې بیرته د اشیاوو له حضور څخه په ذهني جریان کې پیداکیږي ، د تیرو خاطراتو او یا راتلونکو خیالونو سره اړیکې لري.

۳- انفعالات د عاطفي خصوصیات دي. د انفعالات د داسې تجربو لکه مینه ، نفرت ، خفګان او خوشینې په اثر څرګندیږي.

دکلاسیکې ارواپېژندنې ، کلي طرحې د دې ترکیبي ، عناصرو ، پربنا ولاړې دي. د قاعدې پر اساس ، دا یو ساده سیستم دی او د یوې پیچلې نفساني مسئلې له پاره ته اجزاوو څخه تشکیل شوې دي.

فعل وانفعالات د دې طرحې ، هغه اجزاوې دي چې د شعور پیچلي حالات لکه تفکر ، حافظه ، ادراک او تخیل منځته راوړي. او ویل کیږي چې د نفساني جاړو صراحت او اهمیت د هغو د نسجونو تر او بد لو تړلې دي.

د تیچنر په عقیده د ذهن محتویات ، شعور یا نفساني چارګانې په درو

برخه ویشل کیږي. چې ځینې له مغزه په مرکز او کانون کې واقع او خاصه برجسته‌ګي لري او ځینې له مغزه په څنګ واقع دي او صراحت یې لږ وي.

تیچنر په دې عقیده دی چې په ټولو علومو کې د ځینو نظریو حیطه لیدل او لاس، مشاهده ده. داخلي او نفسي کتنه په خپله یو ډول مشاهده ده داخلي کتنه یا د وجدان د محتویاتو مشاهده ممکنه ده. د طبیعي پېښې له مشاهدې څخه توپیر ولري، خو په اصل کې دا د ټولو طریقې یو ډول. داخلي کتنه د علمي ارواپوهنې او فلسفي ارواپوهنې د بېلوالي حد د حد فاصل، او د هغه فکري طریقې ځای نیولی دی چې پخوا به په فلسفه کې د روح او ذهن د پېژندنې لپاره په کار یده.

تیچنر د ارواپوهنې په ځینو مطالبو اصلاً سترګې پټې کړې. د مثال په توګه ذکاوت د ازموینې موضوع چې امریکایانو ته ډېره په زړه پورې او د فردي اختلافاتو د توپیر لپاره په کار یده له نظره غورځوله. د طبیعي او غیرطبیعي حالاتو ارواپوهنې ته یې پام ونه کړ. له مړي د تارنډایک او کاټل ځینو څخه یې سترګې پټې کړې او سلوکي مبو ونځ یې سطحي وګڼله.

د عصبي دستګاه په میکانیزم کې د بې خبرۍ له کبله یې د دغې دستګاه په فیزیولوژیک څېړنو کې هم د پام وړ پرمختګ ونه کړ. د خیالاتو د زده کړې مسلې یې هم د ارواپوهنې له قلمرو څخه بهر وګڼلې. همدا سبب شوی چې دې ښوونځي به د پېروانو لږه پاملرنه جلب کړې. د دغه ښوونځي عملي او اجرایي اړخ نه لاره. د امریکایي

او روانپوهان د ېې علاقه ګډ سبب شول. اراسته (۱۳۴۸ : ۱۲۳).

خو د تیچنر د ښوونځي اهمیت په دې کې دی چې ارواپوهنه یې علمي میدان ته داخله کړه، د متافزیک او عامه عقاید وڅخه یې جلا کړه. زیاری وکیښ چې تجربي طریقې د ذهن د مطالعې په اصولو کې داخله کړي. په دې کې شک نه شته چې د حواسو، احساساتو او ادراکاتو تشریح کول ستر خدمت و. که څه هم نوموړي د کار مقدمات نه وای برابر کړي نو ګمان نه کیږي چې علمي ارواپوهنه به تجربي ساحه کې دومره پرمختګ کړی وای.

دعمل داصالت

سنوونځی

دعمل د اصالت[1] نظریه د لومړي ځل لپاره په 1896 کال کې د جان دیوي[2] په واسطه طرحه شوه. دیوي په یوه مقاله کې چې د «انعکاس[3] د قوس مفهوم» تر عنوان لاندې د «ارواپوهنې د څېړنو» په مجله کې لیکل شوې وه، «زده کړه» په ذروي اتمي، تشکل چې د تداعي ګرانو او سلوکیانو طریقه وه تر انتقاد لاندې ونیوه، او دا یې هم سنګاره او تصریح کړه چې زده کړه یوازې د محرک ـ ځواب په طریقه هم نه حاصلېږي. بلکې زده کوونکی او یا ماشوم د کل په توګه اهمیت لري، نه یوازې ذهني محتوا یا د محرک ـ ځواب میکانیکي اړیکې.

دعمل د اصالت نظریه څخه تر دې چې تجربتي ارواپوهنه منځته راشي د 1830 کال راهیسې په امریکا کې فرهنګي او تدریسي اهمیت درلود. د نفسي فعالیتونو موضوع په ارواپوهنه کې د اساسي او اصلي مسلې په عنوان پېژندل شوې وه. د هغه زمان د ارواپوهانو هدف د داسې اصطلاح د تاکلو څخه داؤ چې دعمل د اصالت دارو[ا]

---

(1) *Functionalism*. (2) *Dewey Jahn*.

(3) *Reflex are concept*.

پوهنې، افکارو او اصولو ته په امریکا کې بسیط او اشاعه ورکړې.

د عمل د اصالت ښوونځی په حقیقت کې د جوړښت د اصالت د ښوونځي په مقابل د اعتراض څرګندوي چې هغه یې بې ارزښته او بې اعتباره معرفي کړې.

د عمل د اصالت د ښوونځي له ځانګړتیاوو څخه یې دا دی چې د نورو ښوونځیو پر خلاف پردې عقیده دي چې ارواپوهنه د بېلو څېړنو او ضمیمو ترکیبونو څخه نه ده ترتیب شوې، بلکه یوه انتخابي او التقاطي نظریه ده لنډه چې په خلاص لاس یې د ارواپېژندنې د نورو اصولو او ضوابطو څخه ګټه اخستې ده. د دې ښوونځي په تشکیل کې نامتو څېړونکي لکه جیمز انګل[2]، هاروي کار[3]، رابرټ ووډورث[4]، اډوارډ رابنسن[5] او تر ټولو مهم جان ډیوي[6] برخه درلوده. په دې څېرکې کې یو ازې د دوو کسو لارښوونې به په لنډه توګه مطالعه کړو.

(د جیمز انګل څېړنه)

جیمز انګل په 1906 کال کې په امریکې د ارواپوهانو د انجمن په ریاست وټاکل شو. او د لومړي ځل لپاره یې د عمل د اصالت اساسي اصول په خپل خطابیه نطق کې اعلام کړل او په رسمي توګه د جوړښت د اصالت ښوونځي په مقابل کې معارضې ته راووت. د جوړښت د اصالت پلویانو ټول نفساني حالتونه د باطني او نفسي طریقې له مخې د اهمیت، وړ بلل او په دې عقیده وو چې د ذهن جوړونکې لږکي عبارت دي له: حسي تجربې، ذهني صورتونه او احساسونه. د دې توکیو د ترکیب څخه یې بیا سره هیجان، ادراک او معلومات حاصلېږي. د جوړښتونه

---

(1) Eclectic (2) Angell. J. R. (3) carr. H. A
(4) wood. d. worth. (5) Robinson. E.S. (6) Dewey; John.

په خاصه توګه د حسي غړو په فعالیتونو پورې تړلې دي. که موږ کولای شو چې د ذهني جوړښتونو ماهیت په ښکاره توګه مشخص کړو نو باور کولای شو چې د اروا پوهنې اوږده کړې په کم وکیف پورې اړوند لیږد او د هغه اصول موږ ژوندی کړي دي.

خو انګل بر خلاف د دې طریقې وړاندې کوي چې د اروا پوهنې اصلي دنده داده چې د ذهني جوړښت د تجزیې او تحلیل پر ځای باید د ذهني فعالیتونو تجزیه او تحلیل وشي، ځکه داکار با ارزښته او ښه پایله لري، په ساده ډول څېړنو کې باید کار او دندې ته د جوړښت په پرتله پاملرنه وشي.

انګل د پراګمتزم د فلسفې پر اساس همیشه ټینګار ایسته چې عملي پایلې د نفسي یا رواني فعالیتونو بنسټ جوړوي. ځکه چې د انګل د پراګمتزم فلسفه داسې یې فکر دی چې حقیقت، د فکر په سنجش، د واقعیت او عملي پایلو سره معلومېږي.

انګل د اروا پوهنې رول یا نقش د شعور یا ذهن د توکیو په تشخیص او پلټنو پورې نه محدود دوي. بلکه ژیاړ باسي چې رواني یا نفسي علل پیدا کړي. دی، عصبي فعالیتونه د اروايي فعالیتونو اصلي او تعینونکي عوامل ګڼي.

نو ځکه فزیولوژي په اروايي فعالیتونو کې لازمي ضمیري همد اسې انګل په دې عقیده وچې د ذهن یا اروا یوه مهمه دنده داده، چې ژوندي موجود ته د محیط سره په ښه توګه د جوړښت کې مرسته وکړي.

د عمل د اصالت ښوونځۍ پلویان لکه چې د مخه وویل شو د ذهن په تجربه او تحلیل کې څه علاقه نه ښيي دله. خو ارواپوهې فعالیتونه او د بیولوژۍ نقش د اروا پوهنې د مسلو په بیان او شرحه کې مهم او کارساز شمیري. دا نوی برداشت یا فکر، د ښوونې او روزنې یا د دې ښوونځي د مهمو پرمختګونو څخه د شلمې پیړۍ په پیل کې شمیرل کیږي. داځکه چې په دې ځای کې، زده کوونکی یا کوچنی د زده کړې په مرکز او قانون کې ځای نیسي تر دې وخته د زده کړې موضوع د ذهني ورزش[1] په اطراف څرخیده او د زده کړې ونکي فعالې برخې چندان اعتبار نه درلود، زده کوونکي به یوازې په یوه رشته کې د کسبي او آزمېښتي معلوماتو سره اشنایي پیدا کوله. خو د عمل د اصالت د ښوونځي له نظره د کوچني خپله تجربه د زده کړې او د هغه د سلوک اصل جوړوي. په دې اساس انګل درې اصولو چې تر هغه وخته یې کوم اهمیت نه درلود او فاقد د ارزښت و، پاملرنه وکړه:

۱- د انسان زده کړه او سلوک، د شخصي، حسي او حرکتي دستګاه د هماهنګه فعالیت سره اړیکه یا رابطه لري.

۲- سلوک او زده کړه د حیاتي د ندو او بدني اړیکو په سبب مطرح کیږي.

۳- سلوک او زده کړه یو ټولنیز عمل یا فعل وانفعال دی چې عملي پایله یې د اهمیت وړ وي.

---

(1) Mental discipline

د ژوند د بقا اصل

په ۱۳۰۴[1] کال کې انګل، د عمل د اصالت ښوونځي، بنسټ په فعالیت بنا کې، او هغه یې د ټولو انواعو د توافق (سازګارۍ)، او زده کړې لپاره یو ضروري حکم وشمیره. انګل د ژوندیو موجوداتو له مشاهدې او د ژوند د مختلفو پدیدو څخه داسې نظریه او اعتقاد په لاس راوړه

د هغه په نظر ژوند بې له حرکت څخه د اړتیاوو او غوښتنو لپاره بل څه نه دي. یا لې ژوندی موجود د خپلې بقا لپاره تل په چاپېریال کې په حرکت، فعالیت او اکتشاف بوخت وي. علم الحیات یا د بیولوژیک پوهانو دا خاصیت چې د محیطي محرکاتو د تغییر معلول دی. تروپیزم[1] یا د ژوند بقا نومولی دی.

نو د ژوند بقا یو سلسله ضروري حرکتونه دي چې ژوندی موجود یې د ځواب یا غبرګون (عکس العمل)، په عنوان د چاپېریال محرکاتو ته ورکوي او خاص فزیولوژیکي دندې ایجابوي، لکه د ځینو نباتاتو حرکت او تمایل د لمر خواته د دې مدعا ښه ثبوت دی. په کلي توګه د ژوند بقا، انسان یا بل هر ژوندي موجود حرکت او فعالیت ته اړ باسي. د دې فعالیت بېلګه په انسان کې د ذات ساتنه، له خطرونو او تهدید څخه ګرېوالی، احترام او دوستي له نورو سره، د عزت النفس په ساتنه کې زیار ایستل او داسې نور دي.

څنګه چې د عمل د اصالت ښوونځی د علم الحیات (بیولوژي) پر بنسیاد

(1) Tropism.

استوار دی. نو د ژوندیو موجوداتو او انساني افرادو د توافق ترمنځ ورته والی په ښه توګه تشخیصیږي. د عمل د اصالت ښوونځی په دې باور دی چې د توافق کلي قوانین په خاصه محدوده کې د تعمیم او بیان وړ دي. یوازې یې توپیر د ټیټو ژوندیو موجوداتو او انسانانو ترمنځ وجود لري او هغه د انسانانو اګاهانه یا شعوري فعالیتونه دي.

د عمل د اصالت ښوونځی د ژوند د بقا اصل، د سلوک په تعین کې د غریزې[1] پر پرتله ډېر پر مختللی او مهم ګڼي.

د جوهریت د اصل پلویان، خصوصاً تیچنر، د غریزې کارنده رول د سلوک په تعین کې ضروري ګڼي. خو د عمل د اصالت پلویان، هغه رده وي، او په اروا پوهنه او ښوونه او روزنه کې هغه یو ساکن[2] عامل شمیري او په مقابل کې یې، فعالیت او تحرک بنسټیز اصل او څېړونکی عامل په سلوک، روزنه او زده کړه کې معرفي کوي. د دې ښوونځي پلویان په دې عقیده دي چې فعالیت له یو تعداد مرموزو او پېچلو داخلي عملیو څخه سرچینه اخلي او په زده کړه کې ډېره اغیزه لري.

انګل په «مقدمه د اروا پوهنې[3]» کې څرګندوي چې «د انسان یوه پله یانې ځینې غریزې خپله نیږو د بدن له ضرورتونو څخه اخلي او بله پله یې په عمده یا اختصاصي توګه د ټولنیز قدرت او نفوذ تر سلطې لاندې وي» په دې ځای کې د انګل هدف د غریزو څخه دا دی چې د چاپیریال د محرک له اغیزو څخه را منځته کیږي. په دې ډول که په انسان کې یو عامل د غریزې په

---

(1) Instinct (2) Static

(3) James. R. Angell. Psychology.

عنوان هم مشخص کړو . نه شو کولای هغه د چاپیریال له اغیزو څخه خالص وساتو . پارسا (۱۸۲).

د جان دیوي د څیړنې طریقه :

جان دیوي د عمل د اصالت ښوونځي یو نامتو لارښود او استاد دی.
جان دیوي د دې ښوونځي د نور پلویانو په شان د انسان د ژوندي شعور د تشکل او جوړښت په ځای د شعور اهداف او د کار طریقې تر مطالعې لاندې نیسي دی عقیده لري چې د انسان شعور یا وجدان نه یوازې داچې د نفساني یا ارثي حالاتو څخه تشکیل شوی دی بلکې ټول هغه اعمال چې د عکس العملونو تر عنوان لاندې د خارجي محرکاتو په مقابل کې سرته رسیږي ، هم په شعور کې شامل دي
جان دیوي په دې عقیده دی چې د انسان ښکاره شعور یو فرعي پدیده نه ده . بلکه پخپله د یوه خالص علت په توګه د ژوند د بیولوژیکي بقا لپاره یو علت دی . هر حس ممکنه ده د یوه حرکت د پیداکیدو یا برعکس د یوه حرکت د ودریدو (توقف) سبب شي ، نو ځکه د شعور یا خود اګاهي عملیې د جسمي او حرکتي له پلوه چاپیریال سره پیوستون او اړیکې ګوري . بهرامي (۱۳۴۸ ، ۴۶).
اوس نو دا روا ښکاري چې موضوع د جان دیوي له نظره " د فرد انطباق له چاپیریال سره " دی . د دې ښوونځي د پلویانو له نظره د فرد انطباق له چاپیریال سره دا دی چې د ژوند په جریان کې ، نفسي او بدني عوامل یو له بل سره مرسته کوي او د انسان د یو عامل د عادت په شکل

څرګند او بې له اګاهۍ او خبرتیا څخه سر ته رسیږي . د دوی په نظر ویره، غضب او نور عواطف دانسان د بقا له پاره لازمي دي. دا ډول عواطف انسان له خطرونو او نورو موقعیتونو سره اشنا کوي

د خوشالۍ او یا د خواشینۍ احساس چې دعاطفي ژوند پایله ده د ژوندي موجود له هدفونو سره مخامخ اړیکې لري .

که د انطباق په بهیر کې زموږ نفساني فعالیتونه بې له کوم خنډ او ځنډ څخه پرمخ ولاړ شي ، د خوښۍ احساس کوو، خو که دا فعالیتونه کوم خنډ سره مخامخ شول او پرمختګ څخه پاتې او ډیر ولاړ نو په دې صورت کې د خواشینۍ احساس په موږ کې پیدا کیږي .

دعمل د اصالت ښوونځي پلویان زیات باسي چې د دوی څیړنې عملي ګټې ولري او په خاصه توګه په ښوونه او روزنه کې ګټور وي

جان دیوي سربیره پر دې چې د لوړ مقام فیلسوف دی، د دې تر څنګ د ښوونې او روزنې د علم بردارانو څخه هم دی . د ده په عقیده د ښوونې او روزنې نوې طریقه باید د پوهې او سلوک او د کوچنیانو د شخصیت پر اساس ولاړه وي .

د یادونې وړ ده چې علم فی نفسه او علم د عمل لپاره د تمدن له پیلوه مړي دوره څخه تراوسه د بحثونو د پاملرنې وړ و او ده. لومړی د دې پر اساس فیلسوفان او د علم او ادب مشران په دوو برخو ویشلای شو . په کلي توګه د هرې علمي رشتې د رشد په لومړۍ مرحله کې مونږ علم د نړی هانو په نظر کې وي . خو وروسته موږ ګورو چې

نوموړی علم پراخه کیږي، د دې علم عملي اړخ د افرادو پاملرنه ځان ته جلبوي. په بل عبارت د هرې علمي رشتې مخکښان لومړی صرف حقیقت پسې گرځېدل او ډېر وروسته یې د خپل کار عملي اړخ ته پاملرنه کړې ده او ډېر ورته له دې څخه به په خپله رشته کې د څېړنې او تتبع مشتاق وو.

د اروا پوهنې رشته هم د دې تکاملي سیر څخه بې برخې نه وه. لومړني اروا پوهان یوازې د ذهن د محتویاتو په پېژندلو پسې ولاړل. چې د تېچنر ښوونځی د دې ډول فکر ښه نمونه ده. تېچنر د عملي اروا پوهنې څخه بېزاره وه او دومره په علم فی نفسه کې ډوب وه چې د خپل کار پایلو ته یې هم پاملرنه ونه کړه.

د شلمې پېړۍ په پیل کې کلاسیک ښوونځي خپل رونق له لاسه ورکړی و، ټولنیز بدلونونو او د اروا پوهنې په هره رشته کې علمي پرمختګونو نوي ښوونځي زیږون ورکاوه. د هرې دورې او عصر د افکارو تنظیم داسې یو چاپېریال غواړي چې د هر ډول تعصب څخه خالي او د نویو او دودیزو ادابو او کړنو په قید کې نه وي. دا ډول چاپېریال په صفه وخت کې د شیکاګو ښار پوهنتون برابر او اماده کړ. پوهان او فیلسوفان یې لکه جان ډیوي، ویلیام جیمز، جیمز انګل او داسې نور راوبلل چې د پوهنتون علمي مرکز ته رونق ورکړي.

نو ځکه د شیکاګو پوهنتون چې په وخت کې د امریکا د خلکو او ټولنې د اړتیاوو ملاتړ و، د نویو څېړنو او مطالعو مرکز وګرځېد

او د عمل د اصالت (1) نوې ښوونځی یې په اروا پوهنه کې رامنځته کړ. د دې ښوونځي په رامنځته کېدو سره امریکا لومړی مبارز د کلاسیک ښوونځي په مقابل کې د اروا پوهنې په میدان کې وړاندې کړ.

د دې مذهب پلویان په لومړي سر کې د نفس فعل او انفعالاتو ته پاملرنه کوي او د ذهن محتویاتو ته دومره ارزښت نه ورکوي. سربېره پر دې، دې ښوونځي غوښتل چې د ذهن د فعل او انفعالاتو انتفاعي جنبه او اړخونه تر څېړنې لاندې ونیسي.

د جان ډیوي د فلسفې هدف لکه د نولسمې پېړۍ د پای او د شلمې پېړۍ د پیل پوهانو غوندې، د داروین له عقایدو اغیزمن او لا تدریجي تحول یې د خپلې فلسفې بنسټ منلی و. د جان ډیوي د فلسفې اصول د «انسان د سلوک او طبیعت سیر» کې په بشپړ ډول څېړل شوي چې عصاره یې دا ده: «انسان د عادت او سایقو مخلوق دی نه د عقل.»

جان ډیوي د انسان ټولنیز اړخ ډېر مهم شمېري. په دې برخه کې د مفصل بحث څخه وروسته او همداسې د دې مطلب توضیح چې ذهنونه یو له بل سره په مقابله کې وده کوي. انسانان د افرادو ترمنځ اړیکو ته متوجه کوي. مداوم تغییر او تحول د فرد او ټولنې د کمال سرچینه شمېري. د همدې اصولو او نظریو پر بنا، ډیوي خپل عقاید د کوچني په هکله څرګندوي او ادعا کوي چې کوچنی یو ټولنیز موجود دی چې د ژوند په هره ګړۍ کې د ټولنې لپاره ژوند کوي او زیار باسي چې د هغې سره

---

(1) (Funcztionalism)

توافق وکړي. بیا د ذهن جریان او د بدن دستګاه ته پام راګرځوي او ادعا کوي چې ذا دوه ځوبښتې د انسان وسیله ده چې د هغې په واسطه او مرسته زیاړ باسي چې د چاپیریال سره موافق او ځانته انطباق ورکړي. د دې عقایدو اساسي بیولوژي او په خاصه توګه د داروین عقاید او ټولنیزه تشکیلوي او لومړی بنسټ یا نې بیولوژي (علم حیات)، ته په فردي سلوک کې ډیر اهمیت ورکوي.

د انسان د ذهن توجیه او تحلیل انتفاعي او علمي اړخ یې د جان ډیوي او د هغه د پلویانو، خاص نظر او عقیده وه. د دې لپاره چې اروا پوهنه په دې برخه کې موفقه وي، په کار دی چې د نفساني چارو له حریم څخه بهر شو او اړیکې یې د ټولنیزو مسایلو سره تر مطالعې لاندې ونیسو. د ژوندي موجود داتي د بدن دستګاه اندازه کړو د انسان پیچلي جوړښت د طبیعت او نړۍ په پیچلې صحنه کې مطالعه او وڅیړو.

په مشخصه توګه د دې ښوونځي تر ټولو د پخوانی کلاسیک ښوونځي سره چې د وړې به اوضاع مسلط و په لنډ ډول داسې خلاصه کیږي: لومړی تر ټولو یې دا دی چې د عمل د اصالت ښوونځي پلویان تکه خرد ګرایانو (د عقل پلویان)، د اروا پوهنې کارنده رول د ذهن یا شعور د عناصرو په لټون کې محدود نه بولي، بلکه په دې عقیده وو چې نفساني حال و پلټې او عصبي فعالیتونه د رواني مخ اصلي او پاکونکي عوامل پیژني او وایې چې د شعور یا ذهن یوه مهمه دنده په دې کې ده چې ژوندي موجود سره چاپیریال په توافق کې مرسته وکړي.

په داسې حال کې چې :

د جرمنت د ښوونځي پلويان لکه الماني وونت او انګليسي تيچنر د ذهن د محتويا تو جوړونکي عناصر ته داسې پاملرنه کوله، چې کاملاً يې د نفساني چارو په هکله، ستاتيک[1] بحثونو ته کش کړل، او دا بحثونو دومره ورته په نښه پورې وو چې د ذهن يا شعور ډيناميکه[2] برخه يې هېره کړله او له څېړنې څخه يې وغورځوله.

د عمل دا صالت پلويان په دې عقيده وو چې نفسي جريان بايد د ذهن د ترکيبوونکي عناصرو په منظور ونه څېړل شي . بلکې څېړونکي په دې پوه شي چې د انسان د ذهن او نفساني جريان عملي پايله څه ده؟

د شيکاګو په پوهنتون کې د اصالت عمل د ښوونځي پلويان د نفساني چارو د جريان د عملي پايلو په هکله زيات باور چې اروايي چارې په طبيعي او رښتني قالب کې وپلټي، خو د کلاسيک ښوونځي پلويان چې د محض او في النفسه علم پلويان دي، نفساني چارې له واقعي علم څخه جلا کوي، او د هغه يوازې د څېړنې او مطالعې موضوع ګرځوي.

دا دوه فکري ټولنې علم يوازې د علم په خاطر او علم د عمل لپاره دي د دوو ښوونځيو ښکاره او بارز توپيرونه دي.

د عمل د اصالت ښوونځي پلويان هر وخت دا پوښتنه مطرح کوي چې د نفساني يا رواني چارو جريان په طبيعت يا نړۍ کې څه په کار راځي او څه

---

(1) Statics (2) Dynamics.

ګټه ورځخه اخستلی شو؟ خو تیچنر له دې پوښتنې څخه بېزاره و او دګه علم په حریم کې دا پوښتنه پرځای نه شمېرله.

خو جان ډیوي چې تربیتي نظر درلود، ذهن یې همیشه د ورستي پوښتنې لورته ځیر و. او تربیتي چارې یې دارواپوهنې پر اصولو کې پلټل او په پای کې علمي ارواپوهنې ته متمایل شو. دا مطلبونه د دې دوو ښوونځیو ترمنځ بې غټ توپیر وشمیرل شو.

د عمل اصالت ښوونځي پلویان عقیده لري چې په ټولو طبیعي چارو کې د استمرار حالت وجود لري یانې د استمرار حالت د محرک او غبرګون، عکس العمل، ترمنځ د مقدم او موخر ترمنځ، د ژوند موجود او چاپېریال ترمنځ او داسې نور.

جان ډیوي د بدن او ذهن د اړیکو ترمنځ خاص نظر لرلو او مسأله په تازه رنګ تر بحث لاندې نیسي. د ډیوي په طرحه کلاسیک نظریه د ثنویت، د بدن او نفس په هکله له منځه ځي.

ذهني او جسمي تجربې دواړه مني، خو دغه د منظمو او ځانګړو حوادثو په څېر یو له بل څخه نه پېژني.

د جان ډیوي په خیال د احساس او حرکت یا افکارو او اشیاوو ترمنځ واټن وجود نه لري. نو هغسې چې په واقعي نړۍ کې د محرک او عکس العمل ترمنځ واټن نه شته، په همدې ډول د ذهن او بدن ترمنځ واټن ته قایل نه و.

ادراک :

جان لاک د انګلیس معروف پوه او د تجربتي نظریې مخکښ د لوړې څخه دې لپاره اعلام کړه چې د انسان ذهن یا نفس یوه سپینه لوحه ده چې د شخص افکار او معلومات په هغه کې نقش او تصویرېږي .

لاک په دې هم معتقد دی چې د داسې معرفت او پوهې اکتساب یوازې د تجربې له لارې حاصلېږي او بس . داسې قبلوي د دیوي په ډېرو اثارو کې لیدل کېږي . د دیوي په عقیده زده کوونکی خپله د ادراک وسیله ده او تجربې چې هره ورځ په لاس راوړي له یوې خوا څخه زده کوونکي د نړۍ په واقعاتو او د هغو پر شاوخوا خبروي د هغو زده کړه او پوهه زیاتوي او له بلې خوا هغه ته د تفکر عادت د نویو زده کړو لپاره ورکوي . په همدې خاطر جان دیوي د «انسان ته مخلوق د عادت وایي نه د عقل» .

جان دیوي د خپلې اروا پوهنې له اصولو څخه د وسیلې په توګه په تدریس کې استفاده وکړه او په دې باور شو چې د زده کوونکو ذهني جریان په هیڅ صورت د موجوده شرایطو او د هغو پایلو څخه نه شو جلا کولای . دا فعالیتونه هدف نه دي ته څېړ وي او پایلې ترې لاسته راځي .

د ویلیام جمیز اروا پوهنه :

ویلیام جمیز[1] یو جامع پوه په خپل ژوند کې هر وخت په زده کړه ، څېړنه او تتبع بوخت و . دی په ۱۸۴۲ کال کې وزېږېداو په ۱۹۱۰ کال کې مړ شو . نوموړی د اروا پوهنې لومړی تجربه ځای « د هارورډ په پوهنتون کې تاسیس کړ . ویلیام جیمز سربېره په طبابت په فلسفه او حکمت کې هم پوره معلومات او پوهه درلوده . دده د فلسفې شرحه دوه فقرې خصوصیت لري . له یوې خوا دده مطالعاتو په طبیعي علومو خصوصاً طبابت کې دی ، د مادي فلسفي مذهب ته متمایل کړ او له بلې خوا دیني کړواطفو دده د مادي فلسفې اړخ تحدید او . همدغو مطالعاتو ده د فلسفې خاصې طریقې ته وکشاوه او پراگماتیسم[2] ښوونځی یې رامنځته کړ

د ویلیام جیمز د پراگماتیسم فلسفه داسې یو فکر دی چې غواړي حقیقت د فکر د تطابق له کبله واقعیت سره ، اندازه او سنجش کړي او د مغه عملي پایلې څرگندې کړي . د دې فلسفې فرضیه په حقیقت کې دلاندې عناصر و ترکیب :

(۱) د کانت عقلي فلسفه (۲) د داروین د نسب د بقا فرضیه ،
(۳) انتفاعي یا د سود فلسفه چې ټولې نیکۍ د گټې په ترازو سنجوي .
(۴) تجربي او استقرایي طریقه : پازارگاد (:)

ویلیام جیمز د تجربې اروا پوهنې او « ووندت » برخلاف احساس او تصور د نفساني چارو د جوړونکو واحدونو په عنوان نه مني .

---

(1) William James (2) Pragmatism.

برخلاف د دغه نظر خبرې کوي . دی وايي چې «صرف تجربه» د نفساني نړۍ او شعور اصلي ماده ده، صرف تجربه داسې تعريفوي : «د اګاهۍ بې واسطه جريان له چاپېريال سره د تفکر مواد جوړوي».

د ويليام جېمز په عقيده ارواپوه بايد په لومړي سر کې د عصب وپېژني او د اعصابو د سلسلې د فعل او انفعال په هکله معلومات ولري. د عادت په مفهوم پوه وي . عادت داسې توجيه کوي : «د تجربې اثر د اعصابو په سلسله د عادت بنسټ جوړوي او هره تجربه د انسان سلوک ته بدلون ورکوي او د وروستي سلوک لاره اسانه کوي او هغه برابروي».

ويليام جېمز د ارواپوهنې موضوع داسې بيانوي : «ارواپوهنه نفسي د رواني ژوند علم دی . چې ځينې پديدې او شرايط څېړي».

د ويليام جېمز په عقيده پديده ، د ارواپوهنې موضوع ، طبيعي علوم پورې تړي او مطلب يې دا دی چې نفساني چارې مستقيماً په بدن – مخصوصاً د مغز دستګاه پورې اړه لري. د هغه له نظره د بدن دستګاه ، د ذهني ژوند شرايط برابروي او د ارواپوهنې د علم مهمه برخه تشکيلوي. ارس نو ويليام جېمز ارواپوهنه د علم الحيات (بيولوژي)، له دريځه وينې او شعور د هغې مرکزي مسئله شميرې خو د شعور په داسې جريان چې د بېلابېلو څخه جلا وي، قانع نه دی او هغه نه مني. ويليام جېمز د شعور يا خوداګاهۍ د جريان په هکله وايي : د شعور لومړی خصوصيت دا دی چې دا فردي جنبه

لري یا نې هر فکر د فردي شعور جز دی .

دوهم خصوصیت یې دا دی چې تل په تغییر او بدلون کې دی . له دې بیان څخه مطلب دا دی چې د نفس یا شعور په جریان کې تشابه ممکن نه ده . هغه وايي : هغه څه چې دوه کرته له نظره تیریږي یې په بهرني څیز پورې اړه لري ، هغه دلیل چې جیمز یې په دې برخه کې اقامه کړی دا دی : چې هر نفسي جریان ، د بدن د دستګاه په خاصه توګه د اعصابو د سلسلې تابع وي . څنګه چې د اعصابو د فعالیت شرایط هر کرت یو له بل سره توپیر لري او برابر نه وي . نو ورته (مشابه) بدني جریان هم نه ممکنه کیږي . نو په پایله کې نفساني ورته جریان هم غیر ممکن وي .

دریم خاصیت د شعور یا خوداګاهي چې ویلیام جیمز د هغه یادونه کړې هغه دا دی ؛ چې د شعور جریان او د افکارو سلسله استمرار لري او د غه استمرار موږ حس کړو . مطلب له استمرار څخه دا دی چې د خود آګاهۍ یا شعور جریان د ویشلو وړ نه دی . د افکارو سلسله یوازې هغه وخت قطع او خوداګاهي متوقف کیږي چې زماني واټن اتفاقاً واقع شي . د خوداګاهۍ د استمرار مطلب دا دی چې که د زماني فاصلې له کبله د خوداګاهۍ جریان متوقف شي ، د هوښیارۍ څخه وروسته فرد احساسوي چې کولای شي خپل احساسات د خوداګاهۍ پخواني جریان سره وصل کړي او دوا په برخې سره وتړي .

د ویلیام جیمز په عقیده د خوداګاهۍ څلورمه خصیصه دا ده چې شعور یا خوداګاهي د درک وړ موضوعاتو ته پاملرنه کوي او هغه

ترځېرنې او مطالعې لاندې ونیسي . ارواستنه (۱۳۴۸ : ۷۴ - ۷۱)

ویلیام جیمز په دې باور دی چې د ارواپوهنې موضوع تر دې هم پراخه ده د وحشیانو، اطفالو، حیواناتو او لیونو ارواپوهنه هم په کې داخل دی .

ویلیام جیمز یو نکته سنج پوه او علمي ذهن یې درلود او د علمي طریقې پلوی وه لومړی طریقه چې هغه یادوي « داخلي او باطني» طریقه ده، خو د وونټ او تیچنر د عقیدې برخلاف چې هغوی به دغه طریقه د خطا څخه خالي بلله، خو ویلیام په دې عقیده دی چې دا طریقه د خطا امکان هم لري او ممکن ده چې خطا هم نه شي، نو موږ دا یو ډول مشاهده شمیري . که څه هم ویلیام جیمز ته د تجربي اروا پوه پلوی نه شو ویلای خو په تجربي طریقه عقیده ئې درلوده . د دې سیستم ارواپوهانو او پلویانو په خپلو څېړنو کې د تجربي طریقې څخه ګټه پورته کوله د دې صحت او اعتبار به یې په احصایي سنجاوه او وسطي حد به یې لاس ته راوړ .

ویلیام جیمز « مقایسوي طریقې » ته په ارواپوهنه کې رواج ورکړ او هغه یې په « باطني او تجربي طریقو » کې وکاروله، د ژوو، کوچنیانو او لیونو د ذهني چارو مقایسه کار اسانه کوي . د دې طریقې صحت او اعتبار احتمالي وي او د پایلو تفسیر یې اسانه کار نه وي . د دې طریقې څخه باید په ډېرې څیرکه استفاده وشي . بله موضوع چې د ویلیام په ارواپوهنه کې ډېر ارزښت لري د بدن او روح ترمنځ رابطه یا د بدن او ذهن ثنویت دی . د دې عقیدې لري چې د ارواپوهنې کار له روح سره چې له بدن او واقعي نړۍ څخه جلا او پورته او مابعد الطبیعه عالم پورې اړه لري، نه دی . (پېژندنه اثر ۸۰ - ۷۷)

پنځم څپرکی

د سلوک د اصالت ښوونځی

د واټسن سلوکي[1] نظریه :

جان بي واټسن[2] (۱۸۷۸ - ۱۹۵۸) په ۱۹۰۳ کال کې د (Ph.D) شهادتنامه د شیکاګو له پوهنتون څخه ترلاسه کړه . واټسن یو امریکایي استاد او پوه دی . دی د سلوکي نظریې مخکښ او لومړی سړی دی چې د جوړښت له نظریې او د باطني او نفسي طریقې سره خپل مخالفت څرګند کړ . په همدې ډول د عمل د اصالت له ښوونځي سره په هغه ډول چې ویلیام جیمز او د شیکاګو نورو ارواپوهانو معرفي کړی و مخالف و .

واټسن د تارانډیک څخه ډیر کلک په دې عقیده و چې د ارواپوهنې علم باید د فزیک او کیمیا د علومو پر اصول بنا او استوار وي .

د واټسن د نظریې پر اساس نه یوازې ذهن « ذهني او انتزاعي مفاهیم په علمي څېړنو کې ځای نه شي پیدا کولای بلکې د ارواپوهنې اصلي دندو سره هیڅ ډول اړیکې هم نه لري . ده په کلکه سره د انتزاعي او ذهني[3] مفاهیمو سره مخالفت څرګنداوه او په دې عقیده و چې په ارواپوهنه

---

(1) Behaviorism . (2) J.B. watson.

(3) Mentalistic concepts.

کې باید لکه تجربي علوم وغوندې ، سلوک ملاک د عمل دی او له عيني طریقو څخه په څېړنه او مطالعه کې استفاده وشي او هر امر چې محسوس او مشهود نه وي باید د اروا پوهنې له متن څخه وایستل شي. یا نو څه سلوک چې عيني اړخ نه لري د اروا پوهنې اصلي موضوع وګرځي. د دغه مطلب له سلوک څخه هر ډول عمل او غبرګون یا فعل و انفعال دی چې له ژوندي موجود څخه سر ووهي. واټسن باید د سلوکي اروا پوهنې مخکښ وپېژندل شي.

د سلوکي ښوونځي له نظره انسان یا بل هر ژوندی موجود د خودکاره سازمان یا تشکیل په منزلت دی چې د اخستونکو او ورکوونکو شبکو یا نې حسي[1] او حرکتي[2] اعصابو او همدا شان د فرمان ورکوونکو او هدایت کوونکو دستګاوو یا نې مغز[3] او نخاع[4] څخه جوړ او تشکیل شوی دی. دا خودکاره سازمان په سوزیدونکو (معده) او کنټرولوونکو (غدې) دستګاوو مجهز دی.

نو که ژوندی موجود داسې توصیف شي، نو دا هیله نه یا نه کیږي چې باید ذهني مفاهیمو سره دې سروکار ولري. په واقعیت کې ذهن د انسان نه شي کیدای چې د نفساني ځانګړو خاصیتونو څخه جلا او په ماشین تعریف شي. آیا ماشین د نازکو او لطیفو احساساتو څخه برخه اخستی نه شي او د تعلیل په میدان کې الوتلی شي!

---

(1) Afferent Nervous . (2) Efferent Nervous .

(3) Brain (4) Spinal Cord.

لکه چې ووېل شو، سلوکیان « داخلي او نفساني طريقه »، او همدا سې شخص

مفهوم، حال او احساس پې اساسه او ناسم ګڼي . د مېلګي په توګه د وه

آشنایان یو بل سره روغ بړ وکړي نو دا سې به یو له بل څخه پوښتي :

السلام علیکم، څنګه یاست ؟

ښکه، ښه یم، السلام علیکم .

داسې روغبړ د سلوکیانو او واټسن له نظره بې معنی او د ارزاېږ معنی

له ارزښتونو خالي دی . دا ځکه چې دا ډول داخلي او نفساني موضوع

ده نو د نا مشهوده نفساني او باطني حالتونو، پېښتل صحیح کار نه دی

د دوی په عقیده روغبړ باید دا سې سرته ورسېږي :

السلام علیکم، تاسې خو خوږ او ښه ښکارېږئ، زه څنګه یم ؟

السلام علیکم، تاسې هم نو ښه او ښه ښکارېږئ .

د واټسن په عقیده خبرې کول یو ډول فکر کول دي چې په حسي

او حرکتي سلوک استوار دی او داخلي او باطني حرکات د تفکر اساس

دي . ډېر خلک په لوړ ږغ فکر کوي، ځینې خلک چې د خبرو په څنګ

یا ضمن کې حرکتونه ښکاره کوي . د هغوی د تفکر غښتي نښې دي

هغوی معتقد دي چې انسان په ټول ټبرنه کې فکر کوي. په کوچنیانو

کې، فکر کول لومړی په لوړ اواز سرته رسېږي . وروسته چې غټېږي

په ځوا او بېخ کولو او په پای کې چې لېږي نو په نامرئي او بې ږغه

صورت سرته رسېږي . په دې مرحله کې تفکر په ټېټ اواز او بې ږغه

ښکارېږي . شعاري نژاد (۱۳۷۰ : ۲۱۱) .

واټسن د وراثت سخت مخالف دی ، هغه په خپلو اثارو کې د محیط کارنده رول ته د بې ارزښت ورکوي او د ذکري و عقلي شخصیت، اخلاقي تولنیز او عاطفي تکوین ته اشاره کوي . واټسن غواړي وراثت ته چې یو درونی او غیرعیني امر دی د محیط پر پرتله چې مشهود ارزښت لري بې ارزښته او بې اهمیته بڼه ورکړي . خو نن کافي علمي مدارک او تجربې په لاس راغلي چې واټسن نه شي کولای خپله ادعا ثابته کړي.

واټسن د ورونت او نورو تجربتي پوهانو زیات دارواپوهنې په هکله د « واقعي علم » تر عنوان لاندې ښوولي په دې خلاصه کاوه چې دوی صرف د شعور کلمه د « روح » پرځای چې یو فلسفي کلمه د قرون وسطیٰ وه ویښ نړله او نور څه اهمیت نه لري .

واټسن وایي « چې د سلوک د اصالت پوهنې ، پلویانو په نظر ارواپوهنه د طبیعي علومو یوه برخه ده چې کاملاً تجربي او عیني وي او نظري هدف یې اټکل او د سلوک کنټرول دی » ، هغه وایي چې اوس د دې وخت رارسیدلی چې ارواپوهنه د شعور موضوع یو پرې خوا نه پرېږدي . او ځان پر دې موضوع ونه غولوي . ولې چې د ارواپوهنې د مطالعاتو هدف د نفساني پوهنې حالاتو څېړنه ده .

د واټسن د پلویانو په عقیده د جوړښت د اصالت او د عمل د اصالت ښوونځو تر منځ تر پیرچندان روښانه نه بریښي ځکه چې د دواړو ښوونځو د پلویانو سروکار د احساس ، ادراک ، عاطفي ، هیجان او داسې

نورو مجردو مفاهیمو سره دی خو د سلوك د اصالت پلویانو نور تعقرلي سي وته کې او داسي مفاهیمولکه شعور ، نفساني حالات فکر ، د ذهن محتوا ، اراده ، تخیل او تصوراتو پسي نه ولاړل او د هغوی په ځای يې له داسي مفاهیمو لکه انگیزه(۱) ، ځواب ، د عادت تشکیل او د عادت تلفیق څخه کار واخیست .

انگیزه صحن داخلي عواملو ته وايي چي د بارونې (برانگیختگی) او اضطراب سره تړلي او د فرد سلوك تاکلي هدف ته رهبري کوي . دا تحرك او اضطراب د هدف ته رسیدو او د خاطراتو رضایت د وامکوي لکه : لوږه ، تنده ، مینه او داسي نور .

واټسن په ۱۹۱۹ کې د ناميتو پوهانو او مشاهده کوونکو ترکرار شاتو وروسته ومنله چي يو انسان کولای شي خپل شخصي سلوك تر کتني لاندې ونیسي او هم گزارش ورکړي . د بیلگې په توگه زه په لیکنه بوخت یم ، حرارت مي لوړ دی او تودیږم اونور .

واټسن د خپل ژوند په شرحه لیک کې (۱۹۳۶) داسي داخلي کتني چي شخصاً سرته رسولي وي لیکلي دي : ما استفاده وکړه ... ما نه غوښتل چي ترك يې کړم . ما د وجدان له مخې داسي فکر کاوه ، زه تر اوسه هم په دې عقیده یم ...

دا طبیعي ده چي د انسان په داخل کې د يرې پيښې واقع کیږي چي له بهرڅخه په عیني توگه د مشاهدې وړ نه دي ، خو اوس تولي داسي

(۱) Motive.

حرکات لکه د امعا او احشا حرکت، د بېلا بېلو غدو ترشح د بېلا بېلو عضلاتو خفیف او لږ انقباضات، عصبي تحرکات چې په داخل د اعصابو کې جریان لري، کولای شو دا ټول د سلوک تر عنوان لاندې راولو خو دا حرکتونه باندي (1) او ښکاره سلوک نه جوړوي، خو د باطني یا داخلي او پټ (2) سلوک اجزا وړې دي.

د "پټ" سلوک د مفهوم په قبلولو سره په واقعیت کې واټسن له خپلې لومړۍ ادعا څخه چې هره مساله په اروا پوهنه کې باید عملاً د کتنې وړ وي، تېر شو او له بلې فلسفي له غوښتنې سره مل شو. یانې په اروا پوهنه کې باید هره مساله په "بالقوه" ډول د مشاهدې او کتنې وړ وي. اوس نو ټولې پدیدې چې ارګانیزم په داخل کې پېښېږي په پټ سلوک پورې تړاو لري او په نظري لحاظ په فزیکي وسایلو کیدای شي چې د کتنې او روایت وړ وګرځي.

د واټسن په کارونده کې، هغه څېړنې چې هغه د حیواني اروا پوهنې او کوچنیانو په هکله سرته رسولي د پام وړ او بارزه نښه دي او داسې ویلی شو چې واټسن د کوچنیانو په تجربتي اروا پوهنه کې یو بې نظیره او مخکښ پوه و. هماغسې چې ورمخته ویلي وو چې "د شعور یا خود اګاهۍ تجزیې پېچلې مسالې دي، باید هغه په ساده حسونو او ارتسامونو تجزیه کړو" واټسن هم عقیده درلوده چې "سلوک پېچلې او غامضه مساله ده باید په ساده واحدو د انګېزې او ځواب یا غبرګون تجزیه شي چې دې دواړو

(1) Overt behavior (2) Implicit behav.

ته رفلکس(۱) وايي . همداسې واټسن وايي "غريزه او عادت هم له همدې مقدماتي رفلکسونو تشکيل او ترکيب شوي دي ، ولې غريزې نسبي او طرحې او نظم او ترتيب لري ده ، خو په عادت کې فرد نسبتاً مختلف په خپل ژوند او تجربو کې کسب کړي وي ."

د واټسن په عقيده د سلوک او روانپوهنې د مطالعې او څېړنې څو مشخصه طريقې لري ، چې مشاهده يې له ډغو طريقو ده . علمي مشاهدې د وسايلو په مرسته او بې له وسائطو له مرستې امکان لري .
ازمينه يو بله عيني طريقه ده چې کېدای شي د روانې پېښو د څېړنې وسيله وګرځي . ولې بايد پام وساتل شي چې رواني ازمينې د ذکاوت انفعالاتو او يا ذاتي استعدادونو د اندازه کولو لپاره نه کارول کېږي بلکې د سلوک د اندازه کولو وسيله ده . سلوکي روانپوهنه ازمېښې ، د عکس العمل زمانه د محرک(۲) په مقابل کې په کار وړي .
محرک هر ډول تغيير ته چې په طبيعي يا خارجي نيرو کې واقع او حسي آخذه فعاليت ته هڅوي ، ويل کېږي . لکه نور چې سترګه او يا ږغ چې غوږ تحريکوي .

ازمېښې د حافظې د ازمايښت د پاره هم استعمالېږي په دې بحث کې د واټسن يو بل ملګري اېبنګهوس او د هغه ملګرو د ازمېښې په اساس د تداعي تشکيل ، حفظ او ضعف طريقې مطالعه او څېړنې لاندې ونيوې . د حافظې په هکله تجربې او ازمايښتونه په دې عقيده باندې

(1) Reflex . (2) stimules .

چې حافظه په هيڅ ډول ذهني مسأله نه ده . يانې د سلوک د اصل د ښوونکي پلويان په دې عقيده دي چې حافظه يوازې تجديد د عکس العملونو ده ورو سته د تمرين له دورې څخه .

سلوکي اروا پوهنه انفعالات او تمايلات، د بدن عکس العمل بولي. د بېلګې په ډول که څوک ووايي « خفه يم » نو دې جملې سره يې د بدن وضع بدلېږي او غوښن معلوميږي . ښکاره ده چې دا د شرايطو او بدن عکس العمل دی . د وا ټسن له نظره دا ډول احساسات هم په هيڅ صورت ذهني جنبه نه لري .

له پورتني طريقې سربېره د ښيېدو يوه ډېره مهمه طريقه د سلوکي اروا پوهانو لپاره د شرطي انعکاس[1] طريقه ده چې د پاولوف او د هغه د پلويانو له خوا رامنځته او په اختيار ورکړې شوېده .

د وا ټسن له نظره يوازې د زده کړې ريښه په شرطي انعکاس کې نه ده نغښتې بلکه هيجانونه او عواطف هم يو ډول زده کړونکي عکس العملونه دي .

د وا ټسن په عقيده عاطفي عکس العملونه درې ډوله دي چې هغه عبارت دي له : ويرې ، غضب او مينه .

همدا راز وا ټسن عقيده لري چې شخصيت هم د تعريف وړ دي او هغه د فرد د څرګندونو او تمايلاتو مجموعه ده چې د عکس العمل په شکل څرګندېږي . خلاصه دا چې د سلوکي ښوونځي د کار اساس څو لاندې لمله

(1) Conditioned Reflex.

دي چې په هغو ډېر تاکید کوي .

۱- د انسان بدن باید په دقیق صورت وپېژندل شي ، عضلاتو، غدو غړو، ویښتو او هډوکو ته په هغه اندازه اهمیت ورکول شي لکه چې اعصابو ته ورکول کیږي .

۲- وراثت ځانګړی ارزښت لري . د دې ښوونځي پلویان په دې عقیده دي چې ټولې غریزې او هیجانونه د وراثت له مقولو څخه دي . دوی یوازې ویره ، غضب او مینه ذاتي او باقي مانده کسبي شمیري .

۳- په دې ښوونځي کې انساني چارو او صداوې ژبنیو او عملي وړتیاوو ته خاصه پاملرنه کیږي .

۴- په دې ښوونځي کې د کوچنیوالي دورې ته ځانګړی ارزښت ورکول کیږي او باور لري چې دا دوره د شخصیت په جوړښت کې کارنده رول لري او د زده کړو د عملونو بنسټ جوړوي .

۵- د دې ښوونځي پلویان بدن ، یوه میکانیکي مجموعه ګڼي او د اجزاوو اړیکې یې په اسانۍ سره پیدا کیږي .

د دقیقې څېړنې وروسته کولای شو له دې ښوونځي څخه لاندې په زړه پورې او نوې موضوعات استخراج کړو :

۱- د اروا پوهنې موخه باید د انسان او حیوان د سلوک مطالعه وي .

۲- د اروا پوهنې تعریف باید «شعور» نه بلکې د «سلوک» علم وي .

۳- له پخوانیو مفاهیمو لکه احساس ، ادراک او هیجان څخه ډډه وشي .

او پر ځای یې د اسې سلوک لکه محرک یا انګېزه ، ځواب ، زده کړه او عادتونه کارول شي . د واټسن په اصطلاح انګېزه او ځواب ته رفلکس وایي .

۴- د ارواپوهنې اصول باید په عیني اطلاعاتو استوار وي او د باطني او داخلي طریقو څخه ډډه وشي.

۵- د روح، د مفهوم په له منځه تللو سره، هغه ضد او نقیصه فرضیې چې د جسم او بدن په اړوند موجودې وې له منځه ځي.

سلوکي ارواپوهان باید مغز ته د یو طلسم او یا سحر امیزه مادې په شکل و نه ګوري بلکې د اعصابو، حواسو، عضلاتو او غدو د دستګاوو تمرکز ځای وګڼي. دا ځکه چې د سلوکیانو د پاره یوازې هغه قضیې او مسلې چې په عیني ډول د مشاهدې وړ وي، د اعتبار وړ دي.

د دوی له نظره سلوک یو محیطي موضوع ده نه دماغي. یا په بل عبارت وو وایو سلوک د ارګانیزم یو کلي فعالیت دی، چې په هغه کې مغز دا دنده لري چې حسي اعصاب او حرکتي اعصاب او عضلات یو بل سره پیوند او رابطه یې ټینګه کړي. په دې ترتیب عصبي سیستم د عضلاتو سره هم اهنګه کړي په دې حساب سلوک یو حسي - حرکتي امر دی.

هغه عملیه چې د مغز د ننه سرته رسیږي یې له دې چې هغه د سلوک څرګندونه په ډول نه توجیه کیږي.

د سلوک علم د سکینر له نظره:

ب، ف، سکینر[1] (۱۹۰۴ - ۱۹۹۵) د پنسلوانیا په لیوه منار ګوټي کې وزیږید او په ۱۹۸۱ کال کې یې خپله دوکتورا په ارواپوهنه کې د هارورډ له پوهنتون

(۱) Burrhus Fredric skinner.

څخه واخست.

سکينر په خپله علمي تجربو کې د ارګانيزم سلوک د وسيلې په توګه پېژني نو ځکه د نوي طريقې ارزښت يې ته د سکينر وسيله يې سلوک هم وېل کېږي داوېل سلوکي نظريه په واقعيت کې د تارنډايک د ارتباطي ارواپوهنې او واټسن د سلوکي نظريې يوه نوې څانګه ده..

تارنډايک سلوک ارتباطي د بدني او رواني، دواړو په نوعه کې سره شريک بولي. اما څېړنې يې د انسان په برخه کې، ډېره ماشيني بڼه لري او د رواني خصوصيتونو څخه خالي دي.

واټسن هم د انسان په مطالعه ماشيني طريقې څخه کار واخست او څېړنې يې په ژوندي موجوداتو ډېرې ترسره کړې.

سکينر هم لکه تارنډايک او واټسن ژوندي انسان ته د ماشين يا خنثى موجود په توګه کتل او د هغه سلوک به يې قالبي او ماشيني تلقي کاوه. ارواپوهنه يې فقط د سلوک علم باله، علم يې په استقرايي طريقه مطالعه کاوه د ارواپوهنې د ونډه بيانوي دا وه چې د ارګانيزم د سلوک اټکل او کنټرول وکړي د دغې څېړنې محسوس او مشهود سلوک ته محدودې کړې وې. د سکينر په باره هغه معلومات معتبره دي چې د مشاهدې له طريقه حاصل شي. د هغو ارواپوهانو سره چې په قدرت، اراده، احساس، تصور، سايق او غريزه بحث کوي، مخالف دي.

د طبيعت او انسان اړيکې له علم سره

د سکينر د علمي نظريې بنسټ دا دی چې په طبيعت او له هغې جملې څخه

دانسان په سرشت او سلوک کې نظم او ترتیب وجود لري. دعلم دنده دا ده چې دا نظم او ترتیب په واقعي بڼه او صورت کشف کړي.

د سکینر په عقیده علم هغه قوانین څیړي او کشفوي چې پر طبیعت مسلط دي. له دې قوانینو څخه خبرتیا، نه یوازې زموږ علمي اټکل د پېښې بلکې د دې سبب ګرځي چې هغه عوامل او متحولونه چې د دې پدیدو د پیدا ایښت موجبات برابروي، هم په خپل تسلط او اختیار کې را ولو. دا امر هم په اروا پوهنه او هم په فزیک کې او کیمیا کې صدق کوي. نو له دې کبله انسان د قوانینو او د هغو د علمي سازمان له طریقه په دې توانیږي چې په موثره توګه د خپل چاپیریال او نړۍ سره چال چلند وکړي.

همدا سې سکینر عقیده درلوده چې دا تصور دې ونشي چې د بنیاد د سلوک توضیح، له علمي روش څخه پرته، خاصه فردي طریقه ایجابوي. دارواپوهنې متحولین لکه د نور هر علم د متحولینو غوندې باید د طبیعي واقعیاتو په دول توصیفا شي. د سکینر په ارواپوهنه کې تابع متحول په هر موقعیت کې هغه سلوک دی چې له ژوندي موجود څخه څرګندیږي او مستقل متحول هغه محیطي شرایط دي چې هغه بالقوه (عکس العمل) سلوک حسابیږي. یانې په هر زماني او مکاني موقعیت کې د شخص څخه په دې نسبت معین سلوک رامنځته کیږي. تر څو هغه پایلې چې د محیطي شرایطو مطلوب دي منځ ته راوړي.

دارواپوهنې قوانین لکه د نورو علومو قوانین صریح او روښانه دي سکینر دا معروفه خبره: «دچې آس د اوبو سر ته راوستی شو خو په اوبو

چېنلو یې نه شو مجبورولی، ردوي . دی عقیده لري چې د اروا پوهنې د قانون پر اساس او شدید مجبوریت له کبله کولی شو چې اس او یو چېنلو ته مجبور کړو . په همدې قیاس سره کولی شو چې په انسان کې مطلوب سلوک منځته راوړو .

هماغسې چې په طبیعي علومو کې مشخص قوانین په لاس راغلي، سکینر - نیاباسي چې په اروا پوهنې کې هم داسې اصول رامنځته کړي چې د انسان د سلوک د اټکل او کنترول درجه په ښکاره توګه څرګنده کړي. سلوک پېژندونکي احتمالي سلوک څېړي او هغه شرایط چې په هغه نظارت کوي کشف کړي، او د لازمو اطلاعاتو د راټولولو له طریقه د هغو ځوابونو د تکرار په هکله چې پېښ او واقع شي کولی شي د احتمالي ځوابونو په هکله په راتلونکي زمانه کې د نظر څرګندونه وکړي. د ځواب تکرار د احتمالي ځواب د پېښېدو دلیل دی.

د سکینر په عقیده د انسان له مهمو خصوصیتونو یو دا دی چې غواړي پوه شي د سلوک بنسټ یې څه دی او کوم عوامل په دغه سلوک موثر دي. د دې علومو پېژندنه او تحلیل او تجزیه مونږ ته دا توان راکوي چې د سلوک نوعه اټکل کړو.

د سلوک په علمي تحلیل او تجزیه کې هغه اطلاعات چې د تجربې له طریقه لاسته راځي د پېښېدو احتمالي او د ځواب د تکرار اساس او پایه جوړوي خو د داسې پوښتنې په ځواب کې چې ډېر مهم او په ژوند کې یو وار پېښېږي او نه شو کولای د تکرار په حساب یې وڅېړو، لکه ازدواج، طلاق، کور اخستنه او داسې نور، په داسې حالت کې څه باید وکړو؟

د سکینر ځواب دا دی چې داسې سلوک نه باید د هغه جبري ټکو اجزاوو د محیطي تجربې او طبیعي جبر پر اساس تحلیل او وڅیړو. پارسا (۲۴:۱۳۷۰)

د جبر او سلوک رابطه د سکینر له نظره:

د سکینر اروا پوهنه د طبیعي جبر[1] پر بنسټ استواره ده. د هغه په عقیده د انسان د سلوک علمي توصیف د قضیې یو اړخ او د فرد د آزادۍ فلسفه د قضیې بل اړخ دی، دا دواړه ځانګړې بحثونه ایجابوي.

د بنیادم د بني ادم، سلوک له علمي نظره د علمي جبر تابع او منونکی دی. په علمي جبر کې هر سلوک علت لري او دا یوازې هغه ډول سلوک دی چې کیدای شي څرګند شي.

سکینر په تاکید سره وایي هغه جبر چې د ماشین په کار کې معتبر دی د انسان د سلوک په هکله هم صدق کوي. نن ورځ ماشینونه داسې جوړ شوي دي چې په یو ډول د انسان له سلوک سره ورته والی لري. له دې امله دا چې انسان ماشین د ځان په شکل جوړ کړی دی. علمي جبر د دې واقعیت ښکارندوی دی. چې چاپیریال لا د هغه موجود په بدلون او جوړښت کې چې هغه یې چاپیریال ته بدلون ورکوي کارنده رول لري.

د سکینر په عقیده د بشري عالم، نه یوازې هر ورځني فعالیت محصول د ځانګړي تاریخ دی او علم د انسان په پرمختګ کې ډیر مهم او کارنده نقش یا رول په غاړه یا ضمه لري. خو په دې څرګند حقیقت اعتراف

[1] Naturalistic determinism.

کوي چې لا پرته او پټ‌هان هم په مطلقه مانا آزادي نه لري . پرته د پدید
خط سیر ځینې چې طبیعت تعین کړیدی منکاره کوي او نشي کولی په ځینه
مسیر کې مداخله وکړي . نو په دې خاطر پرته د طبیعي جاړ و جریان او
دڅروند په چاپیریال کې د انسان د سلوک توضیح ده .

سکینر د ځان ورد او انډیا نا د پوهنتونونو د استادی وړاندې د رلیده
د 1930 په لومړیو کلونو کې د دې نوي سبرونځي په رستاخېز کې د یاد ونې
ور مرستې کړیدي . په 1931 کې سکینر د سلوک د مطالعې لپاره یو پروګرام
د انمایښت کمونکي له نظره وړاندې کړ ، ده و ویل ، هغه کار چې ازمایښت
کوونکي کولای شي دا دی چې له پیژندل شویو انګیزونو څخه کار واخلي او
د ارګانیزم ځوابونه د دې انګیزو په مقابل کې یاد داشت کړي . په دې طریق
قوانین یې چې سلوک د انګیزې - ځواب په اصطلاحاتو توصیف او شرحه کړي .
سکینر وړاندې کوي چې انګیزه - ځواب باید په لویه مانا د رفلکس
تلــقي شــي ،

د لرغونو او سنتي اصطلاحاتو سره سم رفلکس یوازې اکتسابي او غیر
ارادي ځوابونو ته محدود و . خو سکینر وړاندیز وکړ چې دا محدودیتونه باید
یې خوا ته شي او انګیزه - ځواب باید د واحد یا نوی رفلکس په نامه ونومول شي
په دې مانا سره هر سلوک د واحدونو او رفلکسونو څخه تشکیل شوی وي .

رفلکس د اجسامو او سیستمونو هغه استعداد دی چې خپل مادي
بدلون سره د ځینو اجسامو او سیستمونو چې له هغه سره متقابل عمل کوي .
مختصات په بل شکل څرګند او منځته راوړي . د ابل شکل معنوي او د

تصوراتو، احکامو او انتزاعي استنتاجونو په صورت افاده کیږي.

د سکینر په عقیده د تجربي ارواپوهنه، د ارګانیزم له مشهود او څرګند سلوک سره پیوستون او تړاو لري او د سلوک داخلي او باطني میکانیزم او همداسې په هیڅ وجه د فزیولوژۍ د رفلکس قوس او یا د عصبي مرکزونو د سیناپس سره سر و کار نه لري.

د سکینر په عقیده د انمایښتي انګیزې سربیره، انمایښتونکی د تجربي نورو شرایط او موقعیتونه هم کنټرولوی. د انمایښتونکي کار او دنده دا ده چې د ځواب (تابع متحول یا سلوکي متحول، او انګیزې (مستقل یا تجربي متحول)، او هم د نورو متحولونو سره د اړیکو څرنګوالی پیدا کړي. په بل عبارت د انمایښتونکی تمل کار دا دی چې د دې فورمول اړیکې یا رابطه روښانه او څرګنده کړي:

$$R = f(S, A)$$

په دې فورمول کې (A) هغه شرایط او موقعیتونه دي د انمونګي له خوا کنټرولیږي او په یوه خپرنه کې د تجربتي متحول حکم لري. لکه د شخص سابق، اړتي خصوصیتونه، عمر او پخوانۍ تجربې. د دې شرحې او بیان په اساس د ځواب بدلون د معلومې انګیزې (S) او نورو تجربي شرایطو (A) تر تاثیر لاندې وي او د سلوک قوانین جوړوي. دا قوانین د ریاضي په اصطلاح د تابع جنبه یا شکل لري او تر هغه ځایه معلومات او اطلاعات اجازه ورکوي د ریاضي کمي (کمیتي) جنبه یا اړخ لري.

تر دې ځایه د سکینر په نظریه کې کوم نوی شی نه و. بنایي د رفلکس نوی تعبیر وي چې د سکینر په عقیده د انګیزه ـ ځواب تړلي واحدونه په مغزکې داخل شي. نوی مطلب، مغز نوې او ساده معما امیزه جعبې پورې تړلی دی، چې تر یې د سکینر د جعبې په نامه شهرت موندلی دی.

دې نوي انمایښت، مغز ظاهري خلا، چې د پاولوف د شرطي رفلکس او د تارندایک د فرضیې د ازمایښت و اشتباه، تر منځ وجود درلود ډکه کړه او د داسې یوه پله، حکم لري چې مغز د واټسن عقیدې او یا پیوندوي،

د دې جعبې په وسیله نده کې اسانه او ډیره چټکه وي خو هیرول(۱)، یعنې او بطي رفلکس دی.

له هغه تاریخ څخه را په دېخوا ټول ازمایښتونه په دې جعبه سرته رسیدلي او د هیرولو رفلکسونه یې چې په مختلفو شرایطو کې سر ته رسیږي تړلي دي.

دې ډول ازمایښتونو سکینر ته د امکان ورکړ چې خپل رفلکسونه په ځواب ورکوونکو(۲) او عمل کوونکو(۳) رفلکسونو وویشي.

په یوه ځواب ورکوونکي رفلکس کې، یوه معلومه انګیزه یو ټاکلی ځواب تحریکوي او په عمل کوونکي رفلکس کې معلومه انګیزه وجود نه لري، خو د ارګانیزم له خوا ظاهراً په اتوماتیک او غیر ارادي ځواب ورکول کیږي. په دې ځای کې هم یوه داخلي انګیزه د بیلګې په توګه :

(1) *Extinction* (2) *Respondents* (3) *operants.*

هر ډول، لوږه، تنده او داسې نور وجې دلیې خو دازمونکي له نظره معلومه انګیزه، نه وي، داځکه چې هغه انګیزه نه کان وي او هغه نه مشاهده کیږي په ځای کې انګیزه د ازمونکي له کنترول نه بهر وي . په همدې خاطر د تجزیې متحول (نو) د حکم لاندې نه راځي . یانې د ازمونکي کار یوازې د A له متحول سره وي . تابع چې په دې شکل په لاس راځي له دې ساده شوي فورمول

$R = f(A)$ څخه پیروي کوي .

ښکاره ده چې ازمونکي، انګیزې مختلفه راوړي، کله چې موږ غواړو هغه میله چې د غذا محفظې پورې تړلې نشان وارد کړي . هغه انګیزې چې د دغې میلې له مشاهدې څخه راپورته کیږي، حیوان ته ښکاره کوي چې په کوم ځای کې نشان وارد کړي .

دا هدایت کوونکي انګیزې دي او محرکه نه دي دا به عاقل نه وي چې ووایو، هغه وخت چې موږ وږي وي، میله یا جعبه خواړ د نشان ورکولو راوباسي . خو سکینر زیار باسي چې د ارګانیزم د داخلي وضعې له تعبیر څخه ډډه وکړي او یوازې هغو مسایلو سره چې د مشاهدې او حساب وړ وي سروکار ولري . په همدې خاطر سکینر وایي چې د اخواړ یانې په میلې نشان، یوازې د ارګانیزم له خوا ورکړل شوی، یا دا چې دا-خواړ، د هغو انګیزو په واسطه چې د میلې او نورو شیانو څخه راپورته شوی، رهنمایي او هدایت شوی دی .

عمل کوونکی رفلکس بل خاصیت هم لري چې د هغه په تعریف کې نغښتی یې، خو د هغه په نامه کې پټ دی، دا رفلکس د چاپیریال په مخ عمل کوي

نور له دې کبله د وسیلې(1) خاصیت هم لري. د سکینر په جعبه کې داعمل کوونکي رفلکس د غذا په برابرولو تمامیږي.

ځواب ورکوونکي رفلکس لکه د پاولوف په تجربه کې، ارګانیزم د هغه څه لپاره چې ممکن وروسته واقع شي، لکه د لاړو ترشح لپاره اماده کوي څه محیطي تاثیرات نه تولیدوي. ځکه چې د ځان منځ یې په برخه د محیط یا چاپیریال حساب نه کړو.

سلوک او رفتار غالباً د عمل کوونکو رفلکسونو څخه جوړیږي او مطالعه د عمل کوونکو رفلکسونو شرطي کیدو او ضعیفیدو په هکله احتمالاً بهترینه لاره او طریقه د سلوک د فهم او درک لپاره وي.

د سلوک او فعالیت په هکله مطالعه د هغه اکتساب، هدایت او ضعیفیدل د تجربو او ازمایښت په اساس د سلوک ښوونې اساسي موضوع ده.

سکینر دا تابیا او قصد نه درلود چې څېړنه او وایې هغه یوازې موږک او جعبې ته محدود کړي، که څه هم هغه داروښ د کسان د څېړنې لپاره اصلي او ممتازه لار ګڼله.

د هغه په عقیده کولی شو چې د انسان لفظي او شفاهي سلوک هم، د شرطي کیدو او تقویت د قوانینو لاندې راولو.

---

(1) Instrumental.

شپږم څپرکی

د ګشتالت ښوونځی

مکس ورتهایمر (1880 - 1943):

مکس ورتهایمر[1] په المان کې وزیږید دکتورا یې په فلسفه او ارواپوهنه کې د ورتزبورګ له پوهنتون څخه په ۱۹۰۴ کال کې واخیسته او د خپلې څېړنې نتیجه یې په 1912 کې د فای[2] د پدیدې په نامه نشر کړه او د شهرت موجب یې وګرځید.

ورتهایمر د خپلو دوو ملګرو په مرسته چې کافکا[3] او کوهلر[4] نومېدل علمي څېړنې سرته ورسولې او د ګشتالت دارواپوهنې بنسټ یې کېښود.

د ګشتالت څرنګوالی او ارزښت:

د ګشتالت اصطلاح په الماني کې د وضعې، شکل او کل په مانا کارول کیږي او دارواپوهنې د دې رشتې اصلي عنوان دی. پېژندل شوی او د کلي ساختمان تصور ته هم ګشتالت وایي.

دا نظر چې نه شو کولای هر شی یا وضعه د هغې د اجزاو له کبله په ښه صورت درک او وپېژنو، نوی فکر نه دی. دا ډول فکر او نظریه

---

(1) Max wertheimer (2) Phi-Phenomenon.

(3) kurt koffka (4) wolfgang köhler.

په لرغوني یونان کې لا پخوا د سقراط څخه لیدل کېږي چې دوه فیلسوفان او،
منکسیمنس د همدې وخت د نړۍ په اړه او کاینا تو د څېړنو او پېژندلو لپاره
بهترینه لار او طریقه دا بلله، چې د خلقت کلي نظامونو او قوانینو ته په
ځیر وګوري نه د هغو اجزاوو او جزیو ورکړو توکیو ته. د دوی په مقابل
کې ځینې داسې منکرین هم وو چې د عالم د نړۍ، درک او پېژندنه یې یوازې
د هغو د اجزاوو او جزیو او عناصرو له طریقه ممکنه ګڼله. د الله لومړی
ډلې ته کولی شو د ګشتالت د ښوونځي مخکښان او د دوهمې ډلې ته د اصالت
د سلوک د ښوونځي مخکښان ووایو.

په فلسفه پېړۍ کې د ور تعلیم څخه د هغه یو بېړه د ګشتالت په
شکله قاطع او واضح نظر څرګند کړی. هغه الماني ارنست ماخ (۱۸۳۸-۱۹۱۶) و.
ماخ په دې عقیده وو چې مادي او نفساني د رواني، جهان په اصل کې یو دی
څو او پوهنه باید هغه احساسونه چې د شخص لپاره او یا فزیکي واقعیت
سره مطابقت، سمون او اړخ نه لګوي هم له پامه ونه غورځوي او ترڅیړنې
لاندې ونیسي. هغه، د هغه غیر فزیکي احساس ته ارتباطي احساس وایه.
د مثال په توګه څرګنده د دې نقطې د یوې پاڼې پر مخ ورینې ممکن دی
د هغه په ذهن کې یې تصویر د مثلث ترسیم شي.

په دې نقطو کې هیڅ شبه یا اثر د مثلث نه لیدل کېږي. خو د ارتباط
احساس او یا د هغو کلي ترکیب له یو بل سره داسې تصویر منځته راوړي

کرستیان فن اهرنفلز"(۱) (۱۸۵۹-۱۹۳۲) په ۱۸۹۰ کال کې د ماغ د افکارو په مکله په مطالعه او څېړنه بوخت شو. د هغه په عقیده په ادراک کې داسې ځانګې نښې ګندېږي چې د فزیکي محسوس او ظاهري اوضاع څخه اوچته او کارنده نقش یا رول په عهده لري. شخص زیات باسي چې مادي موجودات د کل په صورت او بڼه درک کړي یا هغو ته مانا او مفهوم ورو بخښي، هغه څه چې وېني، سازمان او نظم ورکړي او هغو ته وحدت ورکړي. د دې دوو پوهانو د نظر په اساس نوی ښوونځی په آلمان کې د ګشتالتي کیفیت"(۲) تر عنوان لاندې منځته راغی چې د ګشتالت د اروا پوهنې علمي بنیاد او بنسټ يې کېښود. په واقعیت کې هغه څه چې په اروا پوهنه کې ډېر اهمیت لري، د رابطې په ادراک او پوهېدلو دي چې د مانا دار سلوک سبب ګرځي. دا مسله یا امر د فای د پدیدې په وسیله په ښه توګه پیداکولی شو.

د فای پدیده یا ادراکي حرکت:

څرنګه چې د دې څېرکې په پیل کې وویل شو. د ګشتالت ښوونځي د ورتهایمر په علمي ازمایښتونو تحقق ومومند. مخصوصاً په هغه ازمایښت چې هغه د حرکت د درکولو په برخه کې سرته ورساوه. دا ازمایښت د ګشتالت د ډېرو ازمایښتونو بنسټ وګرځېد. د ورتهایمر د مهمو ازمایښتونو څخه یو د فای پدیده ده. په دې ازمایښت کې حرکت په اسانه او ښه صورت درک کېږي: ورتهایمر په دې تجربه کې د پوښکتو په

---

(1) Chistian von Ehrenfels. (2) Gestaltqualitat.

واسطه د زماني فاصلو په تنظيم سره يو عمودي او يو منحني خط د سپينې پردې پر مخ اچوه يا يې منعکس کاوه. د انمايښت په پايله کې څه وليدل چې که زماني فاصله د عمودي او منحني خط د منعکسولو ترمنځ له $\frac{1}{15}$ ثانيې څخه ډيره وه، لومړی عمودي خط او بيا منحني خط د پردې پر مخ ليدل کېږي. خو که زماني فاصله له $\frac{1}{30}$ ثانيې څخه لږه وه دواړه خطونه په يوه وخت يا يې همزمان د پردې پر مخ ليدل کېږي. او که زماني فاصله د $\frac{1}{30}$ او $\frac{1}{15}$ ثانيې ترمنځ وي داسې احساسېږي چې عمودي خط پر خپل ځای څرخېږي او منحني معلومېږي. څرګنده شوه چې درک د حرکت د فای پديدې له دوو خطو او يوه مشخص زماني عامل څخه پيدا شوی دی. دا پديده په زړه پورې انمايښت و او د سينما د پرمختګ سبب او د ګشتالت دارو لپاره يې بنسټ وګرځيد. له دې څخه څرګندېږي چې ټول حرکتونه چې د سينما په فلم کې ليدل کېږي، معلول د يو شمېر فلمونو دي چې هر يو يې د يوه حرکت خاصه برخه ښکاره کوي. څنګه چې فلمونه په يوه معينه زماني فاصله کې يو بل پسې راځي نو ليدونکی حرکت وينې يا په بل عبارت ادراک د حرکت کوي او په واقعيت کې خپله فلمونه، پرته د بې حرکته تصويرونو بل څه نه دي.

د فای پديده په نورو انمايښتونو کې لکه دوه نوراني نقطې چې له ۱۰ څخه تر ۱۵ سانتي مترو فاصله لري مشاهده کولی شو. د دې تجربې طرحه داسې ده چې دا نوراني نقطې که په متناوب ډول سره سره د تيارې، او روښانه شي بيا د يوې رڼا نقطې په ډول ليدل کېږي. همداسې

که څېله سبابه ګوته د ۲ سانتي مترو په فاصله د څېلې څنګ ته لري و نیسو او څېلې سترګې په تناوب ډول وازې او پټې کړو و به وینو چې زموږ ګوته حرکت کوي . په داسې حال کې چې په عمل کې هیڅ حرکت وجود نه لري. دا او داسې نورې ډېرې بېلګې د اړیکو او ادراک توضیح کوي د امستالي د محرک ـ ځواب په اړوا پوهنه کې د توجیه او تعبیر وړ نه دي.

د شکل او ځمکې نقش د ګشتالت په اړوا پوهنه کې:

څنګه چې د ګشتالت ښوونځي بنسټ په ادراک ولاړ دی او ادراک هغه وخت تحقق پیدا کوي چې عوامل یې لکه پاملرنه، احساس، پخوانۍ تجربه او مانا یې شرایط برابر کړي. څو ادراک پوله مرحله سرکې د تصویر[1] او ځمکې[2] ځمکې، سره کلکې اړیکې لري لکه چې په نقاشۍ کې د ښه تجسم او ښه ښکاره کېدو لپاره تصویرونه یا رسمونه په ښه میدان او منظره کې تنظیم او رسموي. کافکا یو د ګشتالت د اړوا پوهنې طرفدار یا پلوی عقیده لري چې ځمکه یا میدان د تصویر یا شکل بنسټ دی او د شکل په څرګندولو کې کانده رول او تاثیر لري.

د ګشتالت ارواپوهنه دې دوو عواملو یانې تصویر او زمینې ته ځانګړې پاملرنه کوي او زده کړه په اول قدم کې د دې دوو عواملو محصول ګڼي . په کلي توګه زمینه ټول هغه شیزونه دي چې د شخص مادي او محسوس چاپېریال جوړوي په بل عبارت زمینه هغه شیان دي چې

(1) Piqure . (2) ground.

تصویرته په زمان او مکان کې ، واقعي مفهوم ورکوي .

باید پام ورنه وکړو چې د گشتالت په اروا پوهنه کې ، ادراک د شخص په انداموني یا طبیعي وده پورې اړه او پیوند لري . د ورتهایمر په عقیده ادراک هغه وضعه یا حالت نه دی چې ځانګړو اجزاوو پورې تړلی او د تجربو او واقعاتو مجموعه منځته راوړي . بلکه د وګړي آشنایي له تجربو او د نمونو او طرحو ، اصلي مفهوم او معنا ده .

جهان او نړۍ په دې علت درک کیږي ، چې انسان کولی شي صفه متناسب او هم آهنګه اعمال او حرکات چې د بیلا بیلو اجزاوو په واسطه مشخص کیږي ، وپیژني او پوه شي .

نو له کبله کل له مجموعې د تشکیلونکو اجزاوو څخه ډیر مهم او غښتلی دی . البته هغه اجزاوې چې خپل متمایز صفات او اعمال یې له اړونده کل څخه اخستي وي .

په دې شکل کې د تصویر او ځمکې رابطه په دوه ډوله لیدل کیږي که ګلدان ځمکه تصور شي ، تصویر به دوه نیمایي مخونه د یو بل سره وي چې د ګلدان مخامخ دي . او که ګلدان اصلي تصویر وګڼل شي نو سپینه فضا به ځمکه وي چې مرتب د ول موضوع بدلیدلی شي

د گشتالت د ښوونځي قوانين

د گشتالت ارواپوهان عقیده لري چې په گشتالت یا هیات کل کې خاصه قوه یا نیرو موجوده ده چې مسایل په خاص طرحو، شکلونو او تاکلو قالبونو کې تنظیموي او د درک او بصیرت اساس او بنسټ جوړوي. په خاطر تشکیل(۱) او سازماندهي د سلوک او فعالیتونو د خصوصیاتو څخه حسابیږي او له لاندې قوانینو څخه جوړ شویدي:

د تعادل یا فراگیرۍ. جامعیت، قانون.

د گشتالت له مهمو قوانینو څخه یو د جامعیت(۲) قانون دی مطلب یې دا دی چې ارواني تشکیل او سازمان یا ادراکي تجمع، تل د کمال او شایسته گۍ خواته میلان لري. د دې قانون پر اساس زموږ حافظه او د احساس او ادراک نیرو او قدرت، طبیعي جوړښت ته تمایل لري چې د باید او مطلق خیر له اصل څخه متابعت او پیروي کوي. د دې قانون خصوصیتونه نظم و ترتیب، تقارن، ساده گي، تناسب، استواري، پایه داري او داسې نور دي.

په ارواپوهنه کې لکه فزیک د تعادل حالت کارنده رول لري د جامعیت قانون باید د تعادل قانون(۳) و نومول شي د نمونې په ډول کله چې مایع په نا همواره سطح کې واقع شي نو د متعادل وضعې خواته

---

(1) Organization (2) Low of pregnanc.

(3) Low of equilibrium.

مخ اړوي . په همدې قياس ، ناکامه شخص زيات باسي څو خپل نفسي تعادل بيا پيدا کړي . همدلته ده نورو څخه بخښنه غواړي . يا بيا په ازمينه چې نه دي بريالي شوی ، شرکت کوي ، څو بريالی شي . او خپل تعادل او کمال په لاس راوړي . د گشتالت د نظريې پلويان دې حالت ته مطلوب گشتالت وايي .

د مجاورت قانون :

د مجاورت قانون[1] د يوه ميدان جوړونکي عوامل څرگندوي چې د نژديوالي په سبب يو بل سره يوه دسته يا ټاکلي قطارونه جوړوي . هر څومره چې دا واحدونه يو بل سره نژدې وي د هغو د تړاو احتمال ډير وي په دې قانون کې نه يوازې مکاني فاصله او د عواملو نژديوالي د ځانگړو دستو د ايجاد سبب گرځي . بلکه دا خبره د زماني فاصلو په هکله هم صدق کوي ږغونه او الفاظ چې نژدې يو له بل سره ادا شي هم صوتي مستقل واحدونه جوړوي او هغه الفاظ چې يو له بل څخه لري بيا دا خصوصيت نلري .

کافکا عقيده لري ، کله چې فاصله ډيره وي هيڅ ډول وحدت د هغو ترمنځ نه جوړيږي ، او که هر څومره د دوی ترمنځ فاصله لږه او يو بل ته نژدې وي . نو هم متشکل او ثابت واحدونه منځته راوړي .

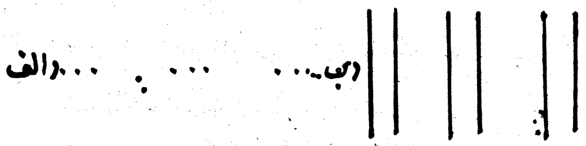

په دې شکل کې نقطې او خطونه متشکل واحدونه جوړوي .

(1) Low of Proximity.

د ورته والي (مشابهت) قانون:

د مشابهت(۱) په قانون کې د ځانګړو خصوصیتونو له کبله لکه شکل، رنګ اندازه او داسې نور، چې لري، ګلوګروپونه را منځته کیږي. خو په دې شرط چې د مجاورت د قانون ضوابط په هغو کې حکمفرما او مسلط نه وي.

په بل عبارت د مشابهت قانون سره سم هغه څیزونه چې د شکل او رنګ په لحاظ ورته او مشابه درک شي د مشخصو او ځانګړو ګروپونو په حیث سازمان ورکوي.

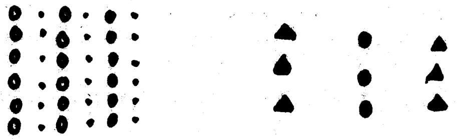

(، په دې تصویر کې ، ښي خواته د مشابهت قانون سره سم دایرې او مثلث نه او چپ خوا ته سپینې او تورې دایرې په عمودي ډول نه په افقي ډول منځکاري.

د پیوستون قانون:

دپیوستون(۲) په قانون کې دګشتالت ارواپوهان زیات باسي چې څرګنده کړي چې د پیوسته سطحي یا کامله شکلونو وضعه د خلاصو سطحو یا نا تمامه شکلونو په پرتله، ثابت او مطلوب وي. دا خبره بنايي په دې خاطر وي چې پیوسته تصویرونه نسبتاً اسانه شکلونه جوړوي. پطلسان کې دا تمایل وجود لري چې هر وخت چې نیمګړي شکلونه یا تصویرونه، کامل کړي. د ساري په توګه ناقصه دایره، د مکملې دایرې په بڼه رسم کړي.

(1) the law of similarity . (2) The law of closure.

حقیقت دا دی چې اوضاع ته ورکول او یا د نقص له منځه وړل، انسان ته خوښي او رضایت ورپه برخه کوي. خو نا تمامه کار یا وضعه د ناراحتۍ او خواشیني اسباب جوړوي.

د نیک پیوستون قانون:

د نیک پیوستون[1] په قانون کې، هغه سازمان یا تشکیل چې د شکلونو یا د اشیاوو یو ځای کید و څخه منځته راځي او درک کیږي، هغه متقارن تصویرونه او زمینې دي. د بیلګې په توګه یو مستقیم خط ته د مستقیم خط په بڼه او دایره شکله تصویر د کاملې دایرې په بڼه ادامه ورکوي که څه هم د نورو شکلونو احساس هم شته دی.

زده کړه د ګشتالت له نظره:

د ګشتالت په اروا پوهنه کې زده کړه د یوه کلي هئیات په توګه مطرح کیږي نه د اجزاوو د تحلیل او ترکیب په توګه.

په دې کې شک نه شته چې د هرې مسئلې په څیړنه کې پخوانۍ نمونې او د اړیکو کشف او پیدا کول شامل دي او زده کړه هغه بدلون دی چې د نمونو او یا ماناګانو په ځواب کې په لاس راغلی وي. د مثال په توګه کله چې زده کوونکی د یوې نوې مسالې سره مخامخ شي. نو پخوانو طرحو او نمونو ته مراجعه کوي څو د مسالې په حل کې مرسته ورسره وشي.

(1) The low of good continuation.

په داسې زده کړه کې یوه کلي قاعده د قیاس(۱) په ډول د زده کړې اساس او بنسټ ګرځي او مطالب له هغه څخه کسب او درک کیږي .

خو که نمونه یا بیګ د زده کړې بنسټ وه یا ئې ادراک او زده کړه د جز څخه کل ته رسیده او یا حاصلیده ، نو دې ته استقرائي(۲) طریقه وایي .

د ګشتالت په شیوه او طریقه کې ، د زده کړې اساس او بنسټ ، ادراک بصیرت او د مسائلو حل دی . په دې طریقه کې زیار ایستل کیږي چې مسالې ته د کل په توګه پاملرنه وشي ، اجزا او اړونده اړیکې یې وپیژني او نوموړې مسئله حل کړي . په دې لحاظ باید په زړورتیا وویل شي چې زده کړه د ګشتالت له نظره ، ادراک ، بصیرت او د مسئلې حل سره تړلې ده .

د ادراک اهمیت په ګشتالت کې :

ادراک یوه له هغو موضوعاتو څخه ده چې د ګشتالت ارواپوهنې ځانګړې پاملرنه ورته کړې ده ، او عقیده لري چې زده کړه پې له درک څخه نه حاصلیږي او ادراک هم هغه وخت تحقق پیدا کوي چې دا عوامل لکه : پاملرنه ، احساس ځواکونه تجربه او د مانا زمینه ورته برابره کړي . کلي بڼه تل د اجزاوو څخه ترمخه درک کیږي . د کل د ادراک څخه وروسته د اجزاوو درک او پېژندنه اسانه کیږي .

د دې ارواپوهانو په نظر ، ډیر خلک د هغو شیانو زده کړې سره مینه لري چې دوی ته مانا او مفهوم ولري . په تجربه ثابته شوې

---

(1) Deduction (2) Induction.

ده چې په ړندو سترګو او یا طوطي واره زده کړې نه یوازې داچې بریالیتوب نه لري ژر هیریږي. د ګشتالت د ښوونځي په اروا پوه کاتونا[1] د څېړنو د پایلو
داسې نتیجه واخیسته چې زده کړې د پوهې او ادراک له مخې چټکه، انتقال او تطبیق یې په ورته موقعیتونو کې ډیره او د مطالبو بیا رایادول اسانه وي. او که مطالب طوطي وار زده شي، نارسا، بې مانا او ډیر وخت نیسي.

د بصیرت (بینش) نقش:

د ګشتالت د ښوونځي د اروا پوهانو په عقیده په زده کړه کې بصیرت ډیر ښستېنی نقش او اهمیت په غهده لري. ځکه د دوی په خیال زده کړه د نویو بینشونو پیدا کول او یا زړو بینشونو تغییر او بدلون دی. بینش هغه وخت حاصلیږي چې شخص د خپلو موخو د اهداف، د رسیدو لپاره نه یوازې نوې لارې د استفادې، د محیطي عواملو څخه، پیدا کړي، بلکه د خپلو بدني امکاناتو د کارولو لپاره هم نوې وضعه ولټوي. په واقعیت کې د ګشتالت په اروا پوهنه کې زده کړه، د نوي بینش او ملتنا پیدا کول دي چې یو اکتسابي عمل شمیرل کیږي.

د سلوک او زده کړې اړیکې:

د ګشتالت د اروا پوهانو په نظر هر ډول تغیر او بدلون په فرد او چاپیریال او یا د دې دواړو ترمنځ اړیکو ته، سلوک ویل کیږي.

---

(1) katona.

د گشتالت له مخې په نفساني سلوک کې هدف او ذکاوت (هوښیارتیا) شامل دي، خو بدني حرکت سره اړیکي نه لري. په دې نظریه کې نفساني سلوک په مستقیم ډول ښکاره او مشهود نه دی بلکې یو استنباطي عمل دی. خو سلوکیون دې برخه کې کاملاً متفاوت نظر لري. د دوی په نظر سلوک هر ډول عضلاتي محسوس فعالیت او د غدو ترشحات دي چې د بدن د غړو د حرکاتو په واسطه د اوښکو، خولو، لاړو او یا داسې نورو څرګند یږي. د تداعي له نظره زده کړه او د مشهوده سلوک بدلون یوبل سره تړلي دي. خو د گشتالت دا پلویان وایي: دا سم نه دی چې ښکاره سلوک، زده کړې سره مترادف وګڼو د دوی په عقیده بدلون په بصیرت کې ډیر مهم دی، نو زده کړه د بصیرت بدلون دی. کورت لوین[1] الماني پوه، څیړونکی او د امریکا استوګن، د ساحوي معرفت نظریه د محرک - ځواب او همداسې د تداعي ګرانو د نظریې په مقابل کې وړاندې کړه او د دوی په مخالفت کې رامنځته شو. دې پوه د ساحوي معرفت نظریه[2] د گشتالت د ښوونځي په چوکات کې په نسبتیز بڼه مطرح کړه.

نسبیت[3] یا نسبي اصل دا څرګندوي چې هیڅ شی په یوازې توب، د احساس او ادراک وړ نه دی، مګر د نورو څیزونو په ارتباط او اړیکو پېژندل کیږي دا عبارت دا مانا لري چې هر شی رموز په ذهن کې، د تصویر او زمینې په حیث، له یوه خاص جهت او زاویې نه تشکل مومي. په پایله کې نسبیت د فزیکي او عینیت له طریقه، بلکې په ادراکي او رواني لحاظ توصیفیږي.

---

(1) Kurt Lewin (2) Field or cognitive field theory.

(3) Relativism.

په دې ترتیب سره ارواني واقعیت عبارت له هغه ذهني طرحې او یا ښکارندې دی چې فرد یې له فیوشنې څخه ، د حواسو په مرسته پولاس راوړي. خپله هغه شی او چاپیریال یې پېژني او د کاروله څخه یې ګټه اخلي.

ساحوي نظریه پر دې فکر بنا شوې ده چې د انسان ټول رواني فعالیتونه په یوه ساحه یا میدان کې واقع کیږي او دا ټول عوامل یو له بل سره په متقابل ډول اړیکې لري . په دې نظریه کې زده کړه - هغه نسبي عملیه ده چې فرد په کې نوی بصیرت یا بینش کسبوي او یا دا چې په خپل پخواني بصیرت کې بدلون راولي .

په لنډه ډول ویلای شو چې بینش هغه احساس ، ادراک ، نسبت او پیوند دی چې ډېره وسیع مانا او مفهوم لري . د بینش ریښتنی مفهوم هغه احساس او ادراک دی چې انسان ته د ژوند په شرایطو او موقعیتونو کې حاصلیږي .

په ټولیزه توګه ساحوي نظریه ، د بصیرت وده او زده کړه او هغه بدلون ته وایي چې د ژوند د فضا په معرفتي جوړښت کې منځ ته راځي .

د فرد مجموعي بصیرت او بینش د ژوند د فضا معرفتي جوړښت جوړوي . معرفتي جوړښت د هغه پېدا ښت او ادراک په مانا ده چې فرد یې له خپل رواني ، فزیکي او اجتماعي چاپیریال څخه حاصلوي په دا سې چاپیریال کې خپله فرد او ټول هغه اړوند واقعیتونه چې په مفاهیمو ، اعتقاداتو او امیدونو پورې اړه لري ، شامل دي . نو ځکه د ژوند

د فضا، معرفتي جوړښت د ژبې د ودې، عواطفو، ټولنيزو اړيکو او سلوک په بڼه څرګندېږي.

د ژوند فضا:

د ژوند فضا[1] يوه کلي نمونه د هغو موثرو عواملو ده چې په ځانګړې لحظه کې په سلوک اثر اچوي او د فرد رواني تېره منځته راوړي. په کلي توګه خپله فرد او د هغه رواني چاپېريال په کې داخل دی، مطلب د رواني چاپېريال فزيکي او ټولنيز محيط دی. د ژوند فضا کې هم مادي او فزيکي شيان او هم نمادي[2] او عملي[3] (وظيفوي) روابط او اړيکې داخل دي. د ژوند په فضا کې نه يوازې هغه شيان چې په اوسني زمانه کې ادراک کېږي بلکې داسې مواد لکه حافظه، تجربه، هنر، افسانه، دين، اټکل، او اميدونه شامل دي.

د رواني جهان مجموعه معمولاً د فرد د ژوند د فضا له ګڼو فصلونو څخه تشکيل شوېده. د دې رواني جهان کې ممکنه ده احکام او استعدادونه، شخصي معلومات او ګروهې، تېر او راتلونکي لرليد، مجرد افکار او عيني شيان هم شامل دي.

لوين خپل اصلي فورمول د ژوند فضا په هکله په دې ډول طرحه کوي:

$$B=f(P.E)$$

په دې فورمول کې B سلوک، f تابع، P رواني حالت او E رواني

---

(1) Life space (2) Symlolic (3) functional.

محیط بنیي . د دې فورمول پر اساس د ژوند فضا له فرد او د هغه د خاص رواني حالت او چاپېریال څخه جوړېږي . د دې مانا دا ده چې د ژوند فضا یو فعال او خوځنده[1] کل (مجموعه) دی، چې د هرې برخې بدلون په نورو برخو هم اغېز کوي او هر بدلون تولې وضعې پورې تړاو لري . په بل عبارت داسې یو کلیت دی چې د ژوند له مسئلو څخه یې ریښه اخیستې ده .

شخص او رواني محیط یې یو له بل څخه جلا او انحصاري حالت نه لري بلکې هر یو یې، د کل یعنې د رواني میدان یا د ژوند د فضا جز جوړوي .

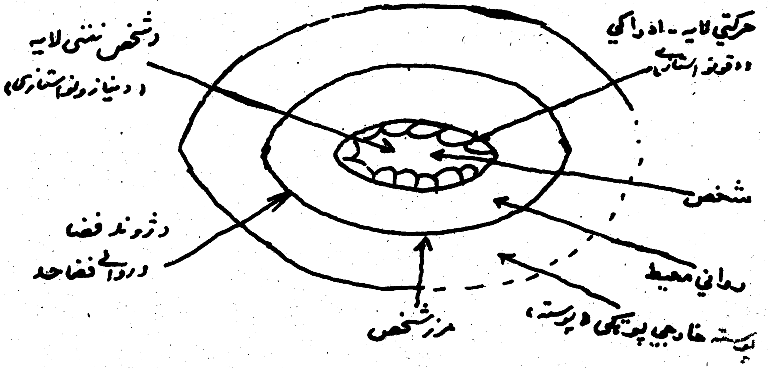

پوره ته جوړ شت یو پوټکی د بهرني پوستې[2] په نوم احاطه کړې ده . د ژوند د فضا خارجي پوسته، هغه فزیکي او ټولنیز حالت د چاپېریال ته وایي چې فرد یې په هغه ځانګړي لحظه کې هېڅ ډول رواني حالت نه لري، خو د درک نهایي قوه (نبوغ)، ور سره وي .

---

(1). Dynamic whole.   (2) foreign hull.

د ټولند فضا له یو شمیر منطقو، مکانونو، اشیاوو، کارونو

او ډول ډول سلوکونو چې هریو یې ځانګړی ارزښت لري جوړه شویده.

دا منطقې نه د مادي له نظره بلکې له معنوي جهته توصیفیږي او

داسې فعالیتونه لکه سرتېراوانې، د دوستانو کتنه، ډول ډول سرګرمیګانې

مسافرت او بیلابیلې پدیدې منځته راوړي. په نوره پوړۍ مثبت ظر

فیت او ویره ونکي او بیزار ونکي منطقې منفي ظرفیت لري.

شخص او د هغه چاپیریال چه یو وخت د ټولند په فضا اغیز کوي

د ماهیت او وظیفې په بنسټ یو بل سره تړلي دي. فرد، چاپیریال

او د ټولند د فضا خارجي برسېره ممکنه ده په لوړ ینه صند سي ټکل

کې وښودل شي.

د ټولند فضا په خاصه توګه یو ډول رواني پدیده ده. ټولې رواني

حادثې لکه عمل کول، فکر کول، زده کړه، خوب لیدل، هیله کول او

داسې نور فعالیتونه دي چې له فرد او چاپیریال څخه نه جلا کیږي او

د ټولند له واقعیتونو سره کلک پیوند لري. لنډه دا چې د ټولند فضا

یو فني اصلاح ده چې د فرد ټني وضعې لپاره وضع شویده.

رواني چاپیریال

رواني چاپیریال هغه شی دی چې شخص د هغه له مادي او ټولنیز

چاپیریال سره تړي. په دې اساس رواني چاپیریال هر امر او ماناداره

موقعیت دی چې له شخص څخه بهر او د هغه له کبله شخص کولای شي

خپل رواني حالتونو ته بدلون ورکړي .

فزيکي چاپيريال په کلي توګه مادي وسايطو او شرايطو ته وايي چي شخص يا شي په کې شامل دی . اما ټولنيز چاپيريال هغه اوضاع او حال دی چي د شخص اطراف او چاپيريال يې نيولی دی او په هغه کې نظر ونه اوګري چي دېوې ټولني يا يو ملت شامل دي . که څه هم فزيکي او ټولنيز چاپيريال ديو ګروپ د افرادو رواني محيط له پاره زمينه او شرايط برابروي خو بيا هم په ځانګړي توګه داچي هم له رواني محيط سره ښکاره توپير لري . د بيلګې په توګه په يوه ټولګي کې د زده کوونکو فزيکي چاپيريال ظاهراً يو دول ښکاري . ولې د هريوه رواني چاپيريال له يو بل سره توپير لري . په دې معنا چي ممکنه ده يو زده کوونکی جسماً په صنف کې حاضر وي اما رواني حضور ونه لري . پارسا (۱۳۷۲ : ۳۳۲) .

هرګز وجود حاضر غايب شنيده اي

من در ميان جمع و دلم جاي ديګر است .

" سعدي "

اووم څپرکی

د روانکاوۍ ښــوونځی

کله چې د عمل د اصالت ښوونځی په امریکا کې جوړ شو نو په اروپا کې د رواني تحلیل(1) تر عنوان لاندې ښوونځی رامنځته شو. که څه هم د دې ښوونځي بنسټ فروید کیښود، خو شارکو(2) او ژانه(3) فرانسوي پوهانو په خپلو څېړنو سره د دې ښوونځي په رشد او پراختیا کې ستره ونډه واخیسته. ادلر(4) او یونګ(5) په اول سر کې د فروید سره هم عقیده وو، خو وروسته تر یو وخته یې د فروید سره د نظر توپیر پیدا شو، خو د دې ښوونځي د پراختیا په برخه کې یې ونډه درلوده.

فروید(6) (1856-1939) د رواني تحلیل د ښوونځي رهبر، طبیب اروا پوه، د اعصابو متخصص او په عین حال کې فیلسوف او انسان دوسته عالم په دې عقیده و چې هر څه چې د انسان په هکله ویل کیږي باید په علمي توګه وڅېړل شي. فروید د ارواپوهنې موضوع او طریقې ته بدلون ورکړ. ده په ارواپوهنه کې د احساس، ادراک، تفکر او ذکاوت پر ځای د مغز د رواني جریانونو پر بحث وڅېړو چې مبهم شعور، ناخود آګاه ذهن، پورې مربوط وو، پیل وکړ. ده عقیده

(1) Psychoanalysis (2) chorcot (3) Janet.

(4) Adller (5) ung (6) Freud.

درلوده چې د داسې څېړنو او مطالعاتو لپاره ان ماېينتي طريقې يا لابراتوارۍ کار او همداسې باطني مطالعه[1] مناسبه نه ده بايد بله طريقه وکار ول شي .

فرويد عقيده درلوده چې بايد د ټولو رواني بې نظميو او تضادو منبع د شعور په ناخود آګاه برخه کې ولټول شي . د دې منبع د کشفولو لپاره هغه د « خوب د تحليل او د مريض د افکارو د تسلسل » له طريقې څخه استفاده کوله . فرويد د ناروغانو د علاج په ضمن کې داسې ناروغانو سره مخامخ شو چې د جنسي ناراحتيو د بحث په هکله او يا د هغو تجاربو په هکله چې دوی درلودې، شرميدل د همدې اصل له مخې فرويد جنسي تمايلات چې په کلي توګه، ميل خوښي او لذت دي ، د افرادو د کړو وړو محرک بالله . فرويد دې ته پام ساته چې د جنسي تجاربو يا دول ، تذکر » اسانه کار نه دی بايد ناروغانو سره مرسته وشي چې دا تجربې بيا په خاطر راوړي او له دې طريقه نظم او روحي ارامتيا مجدداً کسب کړي . د تيرو واقعاتو بيا رايا دول او د ذهني يا شعور په اګاه يا ناپښانه برخه کې وارول، د شخص د کړو وړو د کنترول او د ان رواني بې نظميو د خلاصون لپاره ، ډيره ښه وسيله ده .

فرويد به له وګړو سره مرسته کوله څو شاته وهل شوي تمايلات خاطرات يا حافظې ته راولي ، هغه زيار ايسته څو داسې فرصتونه برابر

---

(1) Introspection

کړي چې فرد په آزاده توګه څه چې په خپل ضمیر، وجدان او ذهن کې لري، بیان کړي او په دې ډول وکولای شي د ناراحتیو منبع او ریښه پیدا کړي. فروید په دغو تجربو یا تمایلاتو چې شاته وهل شوي، د پیداکولو لپاره وقایع دوه کتوب تر دورې تعقیبوي، ځکه چې هغه په دې عقیده و چې منشأ د دیرو ناراحتیو چې شاته وهل شوي د ماشومتوب په دوره کې دی.

فروید به د بې نظمیو د منبع د کشف لپاره، د خوبونو د تحلیل او تعبیر له طریقې څخه کار اخیست. هغه په دې باور و چې په خوب کې شاته وهل شوي تمایلات په بله بڼه څرګندیږي. د فروید په نظر د جنسي وقایعو د مطالعې لپاره کولای شو چې له تداعي نښو رعلایمو څخه استفاده وکړو، هغه به خپلې نښې د جنسي وقایعو وسیله بلله.

فروید عقیده درلوده چې جنسي غریزه لومړی خپلې ته متوجه وي د خپلې خوځول یا حرکت په کوچني کې د لذت سبب ګرځي. بیا وروسته دا تحریکات د بدلې محل ته پام ګرځوي او ماشوم د بدلو کولو څخه خوند اخلي، په تدریج سره جنسي غریزه لشیاو او اشخاصو ته پام ګرځوي په کوم کې چې ماشوم د پلار او مور له مینې خوند پورته کوي.

لکه چې وویل شو فروید عقیده لري چې د ذهن ناخبره برخه داسې پرونده کې کارنده ونده لري. د هغه په عقیده د ذهن ناخبره برخه موږ د بهرني نړۍ سره مو په سطحي او تر یوې اندازې موږ پرخپله وضعه خبروي. خو ډیر قوي عوامل د ذهن یا شعور په ناخبره آګاه برخه کې دي چې په کړو او افکارو پوره واکمني لري.

له دې کبله د سلوک د پوهېدلو پاره باید د دې عواملو، کشف ته ځانګړې پاملرنه وشي. دا عوامل د ځينو تمايلاتو د شاته رملو له کبله، د شخصيت په نا اګاه برخه کې فعاليت کوي او د ډېر وغير عادي سلوکونو، منشا او منبع ده د شاته وملو د توضيح لپاره با د انسان د شخصيت جوړښت د فرويډ له نظره مطالعه شي. احمد اردوباري د : ۹۱-۹۶ ،.

د دې بحث پايله دا ده چې د رواکاوی اساسي عمل دا دی چې ناروغ کې امکان د خود آګاهی له ناخوداګاهی څخه منځته راوړي.

ځکه چې نهايي علت د ټولو ناحوالو په تزلزل د شخصيت کې دی چې له ناخوداګاهی څخه سرچينه اخلي.

اتم څپرکی

د اروا پوهنې دریم قوت

د دې اروا پوهنې بنسټ ایښودونکي هر یو کارل راجرز[1]، ماسلو[2]، رالومې[3] الپورټ[4] او نور دي چې په خپلو ډول ډول څېړنو د توانیدل چې د دې نوې پدیدې لاره چې د اروا پوهنې دریم قوت[5] نومیږي اواره کړي.

هیومنیزم : (د انسان مینه یا بشر دوستي)

هیومنیزم[6]، د انسان مینه یا بشر دوستي ډېر اوږد تاریخ لري چې لرغونو زمانو ته ور رسیږي. خو خوب اوان یې په شلمه پیړۍ کې د ژان پل سارتر[7] له خوا هو بل وخت څه انګازې وکړې. هغه څه چې په دې برخه کې د دې فیلسوف ته ارزښت لري: د موجودیت یا هستۍ[8] پېژندنه ده. په دې فلسفي نظریه کې فرد ازاد دی چې خپله خپل موجودیت او د ژوند لاره او طریقه وټاکي. سارتر د ګشتالت د ښوونځي هغه پدیده[9] چې د کل پر

(1) Rogers, C.R. (2) Maslow, A.H (3) May. Rolla

(4) Alport. (5) Third Force (6) Humanism.

(7) Sartre. Jean. paul. (8) Existentialism.

(9) phenomenological.

بنا استواره وي په ارواپوهنه کې معني او اهميت ورکوي. د هغه په عقيده حيات کل هغه وخت درک کيږي چې فرد ازادانه، د ميل او اختيار له مخې د يوې واحدې، مجموعې په شکل، د چاپيريال په ارتباط عمل وکړي. د سارتر دا بيان ډير مشهور دی چې وايي «زه د خپل ځان انتخاب يم» پوره عبارت د هغه، مقصد په دې هکله څرګند وي. دا کليت هم د ازادۍ مسووليت، واقعيت او قدرت الزام لري.

الپورت ډير معروف ارواپوه هم په دې عقيده دی چې «هستي» يا د «وجود اصالت»، د انسان د ژوند شرايطو ته مانا او ژورتيا ورکوي او د لومړي ځل لپاره د «بشري ارواپوهنې» د پرمختګ لپاره لاره پرانيزي

بشري ارواپوهنه:

بشري ارواپوهنې د «موجوديت فلسفې» ته په پاملرنې سره ډيرې ځيرنې سرته رسولي او له سلوکيانو سره يې د مخالف ذريعه غوره کړې. د دوی په عقيده «د مشهود سلوک طريقه نشي کولای د انسان سلوک د لابراتواري حيوان د سلوک په اساس توصيف کړو»

په واقعيت کې هماغسې چې جان ديوي د شلمې پيړۍ په پيل کې د سنت پرستانو پرضد قيام وکړ او د هغه زمان د زده کړې نظام يې تر انتقاد لاندې ونيو او هغه يې ناتوان، غير موثر او صرف نمايشي وښود، د شلمې پيړۍ د دوهمې نيمايي بشر دوستانو هم د سلوکي پوهنځي د پلويانو په مقابل کې راپورته شول. او اعلام يې کړه چې د دوی طريقې بشري ټولنه بې روحه او بې معنا کوي،

او لا ممکنه ده چې د دریمې نړیوالې جګړې موجبات برابر کړي او بشري تعلیم تباه کړي. او همدا سې داې هم په ګوته کړه چې پوهاوي سلوک ته پاملرنه د انسان د طبیعي علومو د اصولو او اړیکو تابع ګرځوي. او دا بنګاړه تیرګه او تعاون، د ټولي او فعال انسان په انحرافي او طبیعي دي او پاپلیړ په بیرته د انسان څخه لرې تحت بل څه نه دي. نو ځکه د سلوک طریقو کارول د انسان په مکله، نادرسا، نامناسب، خام او سطحي دي. د تجربي علومو طریقه یوازي د سلوک مخه محسوس اړخ مطالعه او څیړي، خو د متفاوتو شخصیتونو، پیچلي اړیکي او ټولنیا نه شي مشخصولی.

بشري اروا پوهان تجربتي څیړنو سره مخالف نه دي، خو داسې علم او پوهه غواړي چې انسان په صورت کل سره مطالعه کړي، او وکولای شي په اطمینان پرهه او نوي او جامع طریقه انساني واقعات روښانه کړي.

په نفساني او رواني نظره هم لازمه ده چې د ورځې حوادث او پدیدو ته لکه تجربو، احساس او ادراک، مانا او د انسان خُلق او خوی ته هم پاملرنه وکړي. د داسې مسئلو څیړنه نوي فن او طریقي ته اړه لري چې د طبیعي علومو په ضابطه کې وجود نلري د دې بیانولو څخه دا پایله لاس ته راځي چې:

په بشري اروا پوهنه کې اصلي ټکی دا دی چې هر ماشوم ذاتاً عاقل او واقع بین دی. که د غوښتنو له مداخلې پرته مخه ازاد او

خود مختاره پر یښودل شي خپل ظرفیت سره سم پرمختګ وکړي. په دې مانا چې فرد هغه څه چې باید زده کړي د ې مسوولیت یې په خپله غاړه اخلي. نو باید ازاد او په خپله رهبر وي.

بشري او ارواپوهنه افریننده ګي، هنر دوستي او خپلواکۍ ګڼګا وي، نو خاصه پاملرنه کوي. که د زده کړې په نظام کې د غه مناسب شرایط برابر شي او زده کړه په خپله خوښه او رهبرۍ سرته ورسیږي او د زده کړې چاپیریال یې له ویرې او ترهې څخه ایجاد شي، سالمه او روغه فضا رامنځته شي او فرد د ټولنې له حقایقو سره اشنا او مطابقت پیدا کړي، په ازښتناکه علمي ازمایښتونو او تجربو لاس پورې کړي. پوازې همدا طریقه ده چې د افرادو لپاره که ښو ونکي وي که زده کوونکي مدیر وي یا مسوول د زیاړ او تجربو له کبله د پرمختګ او لوړتیا لپاره بهترینه زمینه او فرصت برابروي.

د بشري ارواپوهنې له نظره د یوه پرمختللي امونښي نظام نهایي موخه دا ده چې ازموینې او پوښتنې او ټولنکي افراد وروزل شي او روزنه ورکړي. دا هدف په لاس نه راځي څو چې په موجوده تربیتي او روزنیزو طریقو کې بدلون رانه وستل شي. ځکه چې د اموزښتي نظام هدف له ورکتون څخه تر عالي تحصیلاتو پورې باید د ټولنې په خوځند طبیعت، پر تحول او بدلون، نه سنتي ښکون او تحجر استواره وي. په دې نظام کې باید داسې

داسې فضا رامنځته شي چې د فرد په پرمختګ او وده تمامه شي. نوښت او ابتکار ته دېرې موجبات برابر نه کړي. بلکې د هغه له ابتکاري توان او استعداد سره مرسته وکړي.

نو ځکه په زړې اساسي او صحيح بدلون د ښوونې او روزنې په نظام کې کولای شي چې د نني فرهنګ غوښتنې او اړتیاوې پوره کړي.

اوس نو که خپلې بقا او دوام سره مينه لرو باید د ښوونې او روزنې هدف د زده کړې تغيير او بدلون ته معطوف کړو. د دې موخې په وسيله يې تربيه شوی انسان زده کوي چې څنګه زده کړه(1) وکړي. او دا هم روښانه ثابتېږي، چې هر ډول معلوماتو سره ځينې اشتباه ګانې هم تړلې وي. څو کمال دا دی چې تېروتنې کمې شي.

په واقعيت کې څېړنې او د نويو معلوماتو راټولول ډاډمنه لاره ده، چې د زده کړې او زده کوونکو د وضعې بهترې او ښه والی تضمينوي.

(1) Learn how to learn.

اخځونه

اتوکلاین برگ ، روان شناسي اجتماعي (مترجم : علي کاردان) ،
شرکت نشر اندیشه ، با همکاري موسسه انتشارات فرانکلین ،
1956 ، ایران .
اراسته ،

احسان طبري ، بنیاد اموزش انقلابي ، ۱۳۵۰ .
پارسا ، محمد ، روان شناسي یادگیري بر بنیاد نظریه ها ، مو
سسه انتشارات ، چاپ رودکي ، ایران ، ۱۳۷۲ .
شعاري نژاد ، علی اکبر ، روان شناسي عمومي .
سیاسي ، علي اکبر ، مباني فلسفي ، وزارت اموزش و پرورش ،
شرکت سهامي طبع و نشر کتب درسي ، ایران ، ۱۳۴۵ .
ردوث ، مکتب های روان شناسي (ترجمه : رضا بهرامي) ،
۱۳۴۸ .

انګلیسي اخځونه:

(1) James. w. The Principles of psychology 1990. N.y: Holt.

(2) Hilgard. E.R. and Brown. G.H. Theories of learning. (3 rd). New york. Appleton century. Croft. 1966.

(3) lewin. kurt. principles of Topological Psychology. Newycerk. MC Graw Hilp. 1936.

(4) Rogers. clark R. Freedom to learn columbus, ohio. charles E. Merll Publishing Co. 1969.

(5) Rogers. clark. R. Freedom to learn. columbus. ohio.

(6) Skinner. B.F. Science and Human. Behavior. 1953.

(7) woodworth. R.S.

د ختیځ د بیا رغونې اداره (کور)

Khatiz Organization for Rehabilitation (KOR)

د ختیځ د بیا رغونې ادارې (کور) د خپرونو څانګې تر اوسه خپاره کړي دي:

١. د سند باد ښېښې، د ماشومانو لپاره په زړه پورې مصورې کیسې
٢. د طرابلس زمریان ، د لیبیا په مظلوم ولس د ایټالیایي یرغلګرو د ظلم انځورونکې قصه
٣. ولسي ملغلرې، د پښتو متلونو او ولسي قصو مجموعه
۴. لنډۍ، د ۴۰۰۰ په شاوخوا کې لنډۍ، راټولونکی سیدا ګل غریبیار
۵. د خوب نړۍ، خوب د ساپوهنې له نظره
٦. د سینې ناروغي او توبرکلوز، د طب د زده کوونکو او ډاکټرانو لپاره طبي کتاب
٧. تشخیصي راډیولوژي، د طب د زده کوونکو او ډاکترانو لپاره طبي کتاب
٨. جراحی اعصاب (جلد اول)، کتاب طبي برای محصلین طب و دکتوران جراح
٩. رهنمای عملي کاربرد دواها، کتاب رهنما برای نسخه نویسي درست ادویهٔ اساسي
١٠. د کمپیوټر اساسات، وینډوز او کمپیوټري محاوره د کمپیوټر په اړه بشپړ معلومات
١١. The Ethenic Composition of Afghanistan
١٢. اوښکې د بڼو په سر، د ډاکټر محمد یونس مروت شعري ټولګه
١٣. رهنمای عملی طبابت اطفال
١۴. د جزا قانون شرحه، لومړی کتاب، د کلیم الله ملکزي لیکنه او څېړنه
١۵. د درملو د استعمال عملی لارښود، ډاکټر مالتې وان بلومردر
١٦. د اپینو لار، تاریخي قصه، استاد عبدالغفور بریښنا
١٧. د اروا پوهنې ښوونځي، د کابل پوهنتون د ښوونې او روزنې د پوهنځي درسي کتاب

چاپ ته چمتو:

نغوړي او نغوتې (ولس نامه)، لطیف جان بابي

د خپلو کتابونو د تصحیح، ټایپ، ډیزاین او چاپ له پاره زمونږ سره په دې پتو په تماس کې شئ:

Dr. M. Farid Bazger
G.P.O. Box 607, Peshawar, Pakistan
Tel. +92-91-841280. 845637, 45504 یا 844202 Fax. +92-91-841089
E-mail Dr Farid Bazger: ora.peshawar@altavista.net

او یا د دعوت د خپرونې له لارې: C/O M.Tariq Bazger

P.O.Box 289, 2001 Lillestrom, Norway
Phone: 63875971
Fax: 63875971
E.mail: bazger@c2i.net, Website:http:/home.c2i.net/dawat

ARIC
B
6.40
HAK
8865
cop - 2

Ministry of Higher Education
Kabul University
Faculty of Education

Schools of Psychology

Prof. Gul Rahman Hakeem

Published by: Khatiz Organization for Rehabilitation(KOR)